

**T.C.
ANKARA
ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**SSCB'NİN DAĞILMASINDAN SONRA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE
PANTÜRKİZM FAKTÖRÜ**

Yüksek Lisans

Hüseyin BİLGİÇ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Ankara-2019

**T.C.
ANKARA
ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**SSCB'NİN DAĞILMASINDAN SONRA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE
PANTÜRKİZM FAKTÖRÜ**

Yüksek Lisans

Öğrencinin Adı: Hüseyin BİLGİÇ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Ankara - 2019

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....(Başkan)
..... (Danışman)
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

19. asırda ortaya çıkan PanTürkizm, Türk Halklarının “siyasal kimlik arayışı” sürecinde, bazen yeni bir ideolojinin, bazen de millî bir stratejinin belkemiğini teşkil etmiştir. Ortaya çıkmasıyla birlikte Türk-Rus ilişkilerinde tesirini gösteren PanTürkizm önemli bir faktör olarak Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde Türk-Rus ilişkilerini olduğu kadar Türkistan’ı da şekillendirmiştir. Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından Türkiye, Rusya ve Türkistan’da siyasal, akademik ve entelektüel bir ilgi odağına dönüşen bu fikir akımının özgünlüğü, yeryüzünün en büyük kıta alanını tanımlamayan Türkistan’ı yeni bir ideolojik, siyasal, kültürel, medenî, stratejik, jeostratejik, jeosiyasî merkezin jeotarihî alan ve kader üzerine oturtmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrası dönemlerde PanTürkizm fikrinin Türk-Rus ilişkilerinde siyasal, stratejik, jeostratejik, jeopolitik ve jeosiyasî alanlar üzerindeki tesirlerini ve bu tesirlerin Türkiye-Türkistan, Türkistan Rusya ilişkilerinde ne tür faktör olduğunu ortaya koymayı maksat edinmektedir. Dolayısıyla çalışmanın odak noktası, PanTürkist hareketten/Pantürkizmin tarihinden ziyade, Türkiye ve Türkistan’ın jeotarihî alanı, kaderi ve yüzleşmesinde PanTürkizm faktörünün yeri ve önemi olacaktır. Öte yandan, bu fikir akımına Türkiye, Türkistan ve Rusya’daki yaklaşımların incelenmesi ve Türk-Rus ilişkileri üzerindeki tesirlerinin ve faktör oluşunu belirlenmesi de çalışmanın öncelikli maksatları arasındadır. PanTürkizme Türkiye, Türkistan ve Rusya’nın yaklaşımlarında olan benzerliklerin ve farklarının ortaya konulması, PanTürkizmin Türkiye, Türkistan ve Rusya’nın siyasal, iktisadî, jeostratejik ve jeosiyasî koşullarıyla ne ölçüde bağdaşabildiği, bağdaşmayan noktaların neler olduğu ile ilgili değerlendirmeler ve çözümlenmelerde yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türkistan, Merkezî Asya, PanTürkizm, Rusya

ABSTRACT

PanTurkism, which emerged in the 19th century, was the backbone of a new ideology and sometimes a national strategy in the process of seeking political identity in of Turkish Peoples. PanTurkism, which has influenced Turkish-Russian relations with its emergence, shaped Turkestan as well as Turkish-Russian relations during World War I, World War II periods as an important factor. After the end of the Cold War, Turkey, Russia and Turkestan political, originality of academic and intellectual focus to turn this idea flows, identify the largest continental areas of the earth Turkistan a new ideological, political, cultural, civil, strategic, geo-strategic This is due to the fact that the geopolitical center is based on the geohistorical area and destiny.

In this study, the First World War, the Second World War and post-Cold War era in the political in Turkish-Russian relations the idea of pan-Turkism, strategic, geo-strategic, geopolitical and geopolitical field and their efficacy on the effects of Turkey-Turkestan, Turkistan to reveal what kind of factor in Russian relations purposes learn is. Therefore, the focus of the study, the pan-Turkism movements / rather than the history of Pan-Turkism, Turkey and Turkestan geohistorical space, will be replaced and the importance of pan-Turkism factor in the fate and face. On the other hand, the idea flows to Turkey, Turkestan and examining the approaches of Russia and determining the effect on the Turkish-Russian relations and is also among the primary purpose of the study consists factor. PanTurkism on Turkey, Turkestan and to determine the similarities and differences that Russia's approach, pan-Turkism in Turkey, Turkistan and Russia's political, economic, to what extent consistent with its geostrategic and jeosiyasî conditions, assessment of what is happening in the incompatible point will be made in and analysis.

Key Words: Turkiye, Turkestan, Central Asia, PanTurkizm, Russia,

ÖN SÖZ

Çalışma sahası olarak seçtiğimiz Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm konusu Rusya’da devamlı olarak gündemde tutulmakta, incelenmekte ve analiz edilmektedir. Hatta 1994 yılında Moskova’da “*Rusya’nın Millî Güvenliği ve PanTürkizm*” adında uluslararası konferans düzenlenmiştir. Türkiye’de ise maalesef bu konu incelenmemekte ve analiz edilmemektedir. Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm konusu devamlı olarak görmezden gelinen bir alan olarak bırakılmaktadır. Aslında Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm çok önemli bir yer teşkil etmektedir ve Türk-Rus ilişkilerini belirleyen etmenlerden birisidir. Türkiye’de bu konunun incelenmemesinde ve analiz edilmemesinde geçmişten gelen baskılar önemli bir faktör olmaktadır. Bu faktörler: Türkistan’ı sömürgeciliğin keşif kollarının yapay terimleri olan Türkî ve Orta Asya içine hapsedmiş olmamız, Türk-Rus ilişkilerini zedeleyeceği düşüncesi, Türkiye’nin Türkistan ve Türkistan’ın Türkiye ile her ilişkisinin PanTürkizm olarak adlandırılması v.b. konulardır. Bu ve benzeri faktörler dolayısıyla ki Türkiye, Rusya ve Türkistan ile ilişkilerinde hissettiği bu baskıya yaşadığı çekinceler söylemlerine ve eylemlerine tesir etmektedir. Özellikle Türkiye-Türkistan ilişkileri karşılıklı olarak Rusya merkezli PanTürkizm baskısı altında konjonktürel dalgalanmalara maruz kalmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm önemli bir etmendir. Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizmin tesirini ve faktörünü incelemeyen ve analiz etmeden Türk-Rus ilişkileri tanımlanamaz ve anlamlandırılmaz. Ayrıca iki ülkenin tarih boyunca karşılıklı olarak yaşadığı meseleler, açmazlar, şüphe ve güvensizlikler anlaşılabilir. Bununla birlikte Türkiye-Türkistan ilişkilerinin zemini de sağlamlaştırılmaz. İşte biz bu konuyu ele alarak dokunulmazlık sürecine dokunmayı ve derkenar düşerek bu alanı italikleştirmeyi düşündük.

Buradan hareketle, PanTürkizm her dönemde yalın ve tekdüze bir biçimde tahrif edilerek ve ötekileştirilerek irredentizmin çerçevesine oturtularak bir algılar toplamı ve karmaşasının adı olmuştur. Böyle bir tanımlama ile Rusya ve diğer devletler bölgedeki dinamik unsurları çıkmaz ve açmaza sokarak kendi istedikleri türde oluştururlarken Türkiye ise savunmaya dayalı bir konumda kalmaya mahkûm olmuştur. Bunun dışında Türk-Rus ilişkilerinde Rusya açısından Türkiye’nin manevra alanını daraltıcı bir koz ve güçtür. Diğer devletler açısından baktığımızda

ise Türk-Rus ilişkilerini sığığa dönüştürmede, sebeplerin sonuç sonuçların sebep olarak algılanmasında, sonuçların koşul olmasında ve tek tek olaylardan amaca ulaşmakta iki ülkenin tepeden inmece bakış açılarını suni bir düşünceyle desteklemede PanTürkizm araç olmuştur.

Rusya aslında PanTürkizmi kullanmak isterken kendi açmazına saplanıp kalmaktadır. Rusya PanTürkizmi biçimlendirirken çoklu bölünmüşlüğü savunan düşünce yapısı içinde temele bağlı sonuç almak istemektedir. Bundan dolayı bir doktrin çerçevesine sığdırılmak istenen PanTürkizm Rusya'nın bilinçaltını dışa vurmaktadır. Ve Rusya'nın iç çelişkileri ile birlikte tarihî tuzaklarını ortaya koymaktadır. Yani Rusya nelerin yapılmaması gerektiğini söylerken nelerin yapılması gerektiğini söylemek istemektedir. Türkiye ve Rusya PanTürkizm üzerinden tarihi yoğurmak isterken tarih içinde yoğrulmaktadır. Tarih-zaman kategorisinde yüzleşme alanlarını en diplere iten iki ülke bilinç biçimlerinde düzenleme yapmak adına kavram açısından çıkmaza ve açmaza sürüklenmektedir.

PanTürkizm kavramının tarih içindeki sürecine baktığımızda içeriğinin dinamik olduğunu görmekteyiz. Ama daha sonra tanımının durağanlaştırıldığını ve özümsemeci bir millî mitoloji oluşturularak diasporik düşüncenin kaynağı olup özellikle Türkiye ve Türkistan'ın jeotarihî alanı ve kaderinin bölünmüşlüğü ön plana çıkmıştır. Özümsemeci millî mitolojiden kastettiğimiz ise değişim ve dönüşümlerin katı muhafazakâr bir yapıya bürünerek zihniyet devrimine kapalı bir yapının özüdür. PanTürkizm inceleme objesi-subjesinin arasında devletini arayan milliyetçiliği tanımlar bir konuma gelmesi sebebiyle ortak kimliğin direnç noktaları bazen izdüşüm bazen ise yanılısama olarak söylem hegemonyasında kaybolmaktadır. Bununla birlikte ithal devletin tarihîliği üzerinden eklektik tarih yazımı ve anlayışı çerçevesinde tarihî, coğrafi ve stratejik derinliği sınırlı sadakat noktaları inşa eden bir PanTürkizm anlayışı Türk-Rus ilişkilerinde Rusya'nın jeopolitik, jeostratejik manevra alanını genişletirken, Türkiye ve Türkistan'ı ise jeotarihî alanı ve kaderinde yüzleşmekten alıkoymaktadır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde SSCB dönemini değerlendirdik ve Türkiye ile ilişkilerinde iki ülkenin Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında PanTürkizmin ilişkilerdeki siyasî-stratejik boyutundan hareketle ilişkilere,

bölgeye ve diğer devletlere olan yansımalarını çözümledik. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinde PanTürkizmin ilişkilere tesirleri üzerinde durduk. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş döneminin SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni uluslararası sisteme bıraktığı miras ve bu mirasın Türk-Rus ilişkilerine tesirleri ile Türk Cumhuriyetlerine yansımalarını ele alarak PanTürkizmin Türkiye-Türkistan-Rusya arasındaki tarih-coğrafya bağlamında faktör olarak oynadığı rol üzerinde durduk.

Çalışmamızda PanTürkizmin tarihî gelişimini ve sürecini ele almayacağız. Yukarıda da belirttiğimiz gibi PanTürkizmin Türk-Rus ilişkilerinde jeopolitik/jeosiyasî mekân felsefes olarak önemini değerlendireceğiz. PanTürkizmin Türk-Rus ilişkilerinde faktör olarak önemini ve ilişkileri yönlendirme türünü, etkisini ve etkinliğini yorumlayacağız.

Çalışmamızda Merkezî Asya'dan bahsederken günümüzde sık kullanılan Türk Dünyası tanımlaması yerine tarihî ve coğrafi adlandırması olan ve bölgeyi her anlamda daha mükemmel tanımlayan Türkistan tanımlamasını kullanacağız.

Konunun seçimini, çerçevesinin belirlenmesini bizim tercihimize bırakıp gönülden destek olan ve yazım süresi boyunca bilgi ve tecrübelerini bizimle paylaşan tez danışmanımız Prof. Dr. Mesut ÇAPA'ya hassaten teşekkür ederim. Benim hem hocam, hem ağabeyim, hem de dostum olarak yanımda olan sıkıntılarımı dinleyen, fikrî, ilmî gelişmemde destek olan Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU'na, Prof. Dr. Mikail BAYRAM'a, PROF. Dr. Temuçin Faik ERTAN'a, rahmetli Prof. Dr. Minis EBİLTAYN'a, Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU'ya, Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ'e, Prof. Dr. İbrahim Dülger'e, Doç. Dr. Mustafa Ay'a, Doç. Dr. Savaş Çevik'e, Doç. Dr. Darhan HİDİRALİ'ye, Dr. Erol CİHANGİR'e ve Dr. Timur KOZIR'a ne kadar minnettar olsam azdır. Kazakistan yıllarımızın güzelliklerinde ve zorluklarında dostluğun ve vefanın paylaşılmasının nasıl olduğunu anlamlandırdığımız kadim dostlarımız Dr. Seyfullah YILDIRIM'a ve Arş. Gör. Bekir Yavuz PEKACAR'a minnettarlığım ayrı bir anlam ifade etmektedir. Yine kadim dostlarımız olan ve her vakit bizimle birlikte olan, tez çalışmamız boyunca fikrî desteklerle her vakit olduğu gibi tefekkürde yeni derinlikleri keşfetmemizdeki yoldaşlıklarıyla Arş. Gör. Lemi

ATALAY'a Bil. Uz. Mustafa YİĞİT'e, Bil. Uz. Hakan ÇİĞÇİ'ye, Ahmet Bahadır YAKARGÜNEŞ'e, Hakan DÜLGER'e ve Firûze BULAK'a ayrıca minnettarım. Son olarak şehid-i muhterem Hüseyin YAVUZ'a minnettarım.

Hüseyin BİLGİÇ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SSCB DÖNEMİ'NDE TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE PANTÜRKİZM FAKTÖRÜ

1.1. Tarihî Perspektiften Türkiye-Rusya İlişkilerinin Jeostratejik, Jeopolitik ve Jeosiyasî Yansımaları	11
1.2. Türk Kuşağının Türk-Rus İlişkilerine Tesiri	37
1.3. Türkiye ve Rusya'nın Bölge Merkezli Rekabeti ve PanTürkizm	42
1.4. Soğuk Savaş ile Birlikte Türk-Rus İlişkilerinde Değişen Paradigma ve PanTürkizm	56

İKİNCİ BÖLÜM

SSCB'NİN DAĞILMASINDAN SONRA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE PANTÜRKİZM FAKTÖRÜ

2.1. Bozkurt ile Ayı'nın Türk Satrancı.....	64
2.2. Türkiye'nin ve Rusya'nın Bölgede Güç Kapasitesi.....	72
2.3. SSCB'nin Dağılması Sonrası Türkistan Paradigması.....	83
2.4. Merkezî Asya: Jeotarihî Düzlemde Rekabet Noktaları.....	88
2.5.Tarihî Hat İle Coğrafi Hattın Buluştuğu Alanda Türk-Rus İlişkileri.....	90
2.6.Tarihî Hat İle Coğrafi Hattın Harekete Geçtiği Alanda Türk-Rus İlişkileri .93	
2.7. Merkezî Asya'nın Zaman ve Mekân Dinamiklerinde PanTürkizm Faktörü97	
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA.....	119
EKLER.....	129

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
Nu	: Numara
RF	: Rusya Federasyonu
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Türkiye ve Rusya İngiliz coğrafyacı, jeopolitik uzmanı Mackinder'in kuramının kalpgâhındaki iki ülkedir. Avrasya'nın bu iki ülkesi kalpgâhta anahtar rolündedir. Bu iki ülkenin tarihî, sosyal, iktisadî ve kültürel ilişkileri/etkileşimleri kalpgâhın kaderine yön vermiştir. Rusya özelinden baktığımızda; Ruslar, kendi deyimleriyle, 300 yıllık Tatar Boyunduruğu döneminde yaşamışlar ve bu dönemde Türkler ile her alanda ilişki ve etkileşim içerisinde bulunmuşlardır.

19. asır boyunca Rusya'daki intelijensiya Rusya nasıl kurtulur? sorusuna cevap arıyor ve Rus düşünce dünyası Batı, Doğu, Avrasya dünya görüşü içinde Rusya'yı inşa etmeye çalışıyordu. 20. asrın başlarından itibaren Rus intelijensiyası halka inerek Rusya'da siyasi-sosyal olaylar ardı ardına patlak vermeye başlıyor ve her yeni siyasi olay Rusya'da bir devrimin yaklaştığının haberini veriyordu. Rusya düşünce dünyasında Kırım Savaşı ile başlayan sosyal, iktisadî ve kültürel dönüşüm 1905 devrimi ve ardından Rus-Japon savaşında alınan ağır yenilgi ile Rus düşünce dünyasının zihnî dönüşümünde büyük etkiler yaparak, Rusya'da ardı ardına gerçekleşen zihnî patlamalar durağan hareket eden fikri çözümlerinin toplum arasında yayılmasına ve sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Rusya'da siyasi dünya görüşünün zihnî arka planında da Batı'da olduğu gibi Kıyametçi Mesihî düşünce var idi. İşte Rusya'da ardı ardına gerçekleşen devrimlerin kaynağı olan bu düşünce Bolşevizm ile kendi yapılanmasını iktidara taşımıştır.

Rusya'daki siyasi ve sosyal gelişmeler 1917 yılına doğru üç kampa bölünerek Rusya'nın kaderine yön vermeye başlamıştır. Birinci saftakiler; Monarşistler, ikinci saftakiler; Liberaller, üçüncü saftakiler; Bolşeviklerdir. Monarşistler Çarlık Rusya'sını diriltmek isterken; diğerleri Rusya'ya yeni bir yüz vermek istiyorlardı.

Bu yeni yüzün genel karakteristiği yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi Avrasyacı türde idi. Tabii ki Rusya'daki siyasi gelişmeler O'nun sömürgeci iştahının altına kapitalist üretim ve hammadde kaynağı haline gelen Türkistan'ı da etkilemiyor değildi. Özellikle Kadet Partisinde toplanmış olan PanTürkist aydınlar Türkistan'ın siyasi ve sosyal geleceğine yön verme mücadelesi veriyorlardı. Ayrıca Bolşevikler ile de dirsek teması halinde idiler. Meselâ Yusuf Akçura 1916 yılında Zürih'te Lenin ile buluşmuş Rusya'daki devrim zafere ulaşırsa Türkistan'ın nasıl bir siyasi- sosyal

geleceğinin olacağı ve bağımsızlığı meselelerini görüşmüştür. Fakat şurası bir gerçektir ki Rusya'nın siyasi önderlerinin ve entelijensiyasının Türkistan'ın geleceğine dair düşünceleri müphem idi. Burada müphemiyetten kastettiğimiz yukarıda da değindiğimiz Mesihanik düşüncenin Rus devlet ve düşünce sisteminde oluşturduğu hareketlerin yansımasıdır. V.İ. Lenin'in iki adım ileri bir adım geri taktığı ile ifadesini bulan müphemiyet Mesihanik düşünce temeli üzerine bina edilmiş; Türk Halklarına özerklik, kendi kaderini tayin hakkı v.b. kavramların vulgarize edilerek kültürel, dini, siyasi ve iktisadi bağımsızlık verileceği devamlı olarak dillendirilmiştir. Rus Ortodoksizminin yeni rejim için bir araç olarak gördüğü bu kavramlar Rusların kendi kendini aşma konusunda ve zihnî menbalarına ulaşmada dinamik gücü ifade etmektedir. Bu kavramlar aracılığıyla Ruslar, Türk Halklarını zaman diliminden soyutlayarak tarihin öteki kronolojisi içinde, önce vaftiz etmiş ardından ise aforoz etmiştir.

PanTürkist aydınların düşüncesinde ise; ne Rus Çarlığını kurtarmak ne de Rusya'nın Birinci Dünya Paylaşım Savaşı ile birlikte dünyanın yeniden şekillendiği ve şekillendirildiği sömürgeciliğinin keşif kollarının belirlendiği dönemde Rusya'nın yerini ve kaderini belirlemek gibi bir maksat vardı. PanTürkist aydınların kafasında ise bunun tam tersi Türkistan'ın Rusya ve kendi bölgesinde ayrıca dünya ülkeleri arasında alacağı yerin ne olacağı en birinci mesele idi. Bununla birlikte, Türkistan'ın iç ve dış etkiler arasında oluşan stratejik boşluğun aleyhlerine işleyen gerilimlerini azaltarak siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel hinterlandını dezavantajdan avantaja çevirme mücadelesi vardı. Türkistanlı aydınlar bir taraftan Çarlık Rusyası nasıl yıkılırsa Rus boyunduruğundan kurtuluruz? sorusuna muhtariyet-bağımsızlık fikri arasında cevap ararken; diğer taraftan Türkistan'ın geri kalmışlığının, eğitimsizliğinin sebepleri üzerine çözüm üretiyorlar ve bunu milletin arasında yayarak kültürel-medeni inkişafının yollarını oluşturuyorlardı. Rusya'nın Türkistan'daki siyasi, kültürel jeostratejik yayılması ve baskısının ağırlığı ile Türkistan'ın kendi içindeki boy anlayışlı jeokültürel, sosyo-ekonomik bölünmüşlüğüne ve Rus tortusu ve ajanı Kadimciler ile mücadele eden PanTürkist aydınların çıkış yolunda kurtulmak istedikleri Ruslardan başkada yoldaşları yok idi. İlk başta özgürlük diye karşıladıkları Şubat Devriminin hayal kırıklığı ile sonuçlanmış olması; Rus ihtilâlcî demokrasisine besledikleri aşırı güven ve daha

birçok sebepler Türkistan Milli Devriminin duraksamasına sebep olmuştur. İşte böyle siyasi-sosyal patlamaların ve karmaşanın olduğu med-cezirli dönemin sisli anında Bolşevik devrimi patlak vermiştir.

Rusya’da Bolşevik devriminin olması hem Avrupalı Marksistlerin hem de PanTürkist hareketin hiç beklemediği bir olaydı. PanTürkistlerin devrimi değerlendirişi tesadüfi bir olay idi ve Rusya’nın iç meselesi olarak baktılar. Bununla birlikte Bolşeviklerin gücünü pek önemsemediler. Bolşevik hâkimiyetinin üç yıl gibi kısa süre sonra biteceğine inanıyorlardı. Rusya’daki iktidar değişimini Türkistan’ın bağımsızlığına giden yolda bir araç olarak gören Türkistanlı aydınlar gelişen olayları kendi lehlerine çevirmenin mücadelesini vermektedirler. Fakat daha sonra gelişen olayların, özellikle iç savaşın Türkistan’daki yansıması ile Türkistan aydınlarını azadlık mücadelesinde yeni bir yol tayin etmeye ve yeni stratejiler belirlemeye itti.

Harekete geçen aydınlar kongreler düzenleyip Bolşevik devrimi sonrası oluşan ortamın Türkistan’a etkisini en aza indirmeye stratejisi izlediler. Alaş-Orda, Hokand, İdil-Ural Muhtariyeti ve Azerbaycan Cumhuriyetini ilan eden aydınlar Rusya’ya karşı bağımsızlıktan evvel meşruiyet alanlarını siyasi, diplomatik, milli zemine oturtmuşlardır. İlan edilen devletler aracılığı ile Türkistan hinterlandında hem Rusya’ya karşı hem de İngiltere’ye karşı bağımsızlıkla belirlenen meşruiyet alanı içinde Rusya ve İngiltere’nin oynadığı büyük oyunun Türkistan’a vereceği zararları bertaraf edilmesi maksat edilmişti. Bu hükümetler fazla uzun ömürlü olmadı. Çünkü Mustafa Şokay’ın tabiriyle Üнитарist-Federalist hastalığına tutulmuş aydınlar arasında fikir birliği yoktu. Hem bu sebepten dolayı, hem de kendine güvensizlik, Türkistan’ın geri kalmışlığı, sosyal kargaşalar ve yukarıda değindiğimiz sebeplerden dolayı tarihin kırılma noktasında kendi kaderini kendi tayini hususunda Türkistan boş anlayışlı değerler dizisi içinde boğuluyordu. Devrimin ilk yıllarından itibaren Bolşevikler ile anlaşma yollarını arayan PanTürkist aydınlar, Bolşeviklerin siyasi oportünistliği ve kanlı kırgınlarını gördükten sonra anlaşmanın mümkün olmadığını görerek Basmacı Hareketine katıldı. Diğer bir grup muhacerete çıkarak oradan mücadeleyi sürdürdü. Üçüncü grup ise Bolşeviklerle anlaşıp parti içinde mücadeleye devam ettiler. Bunlar; Sultan Galiyev, Turar Rıskul, İsmail Firdevs, Feyzullah Hoca, Münevver Kari, Ahmet Baytursun ve diğerleridir. Burada yeri gelmişken belirtelim,

Bu üç grubunda arasında bağlantı mevcuttu ve her ne kadar ayrı gibi gözükseler de ortak hareket etmekteydiler.

1552'de Kazan Hanlığı'nı işgalle başlayıp 19. asrın ikinci yarısında Türkistan'a tamamıyla hâkim olan Rusya kalpgâhın hâkimi olarak dünyada yeni bir jeostratejik, jeopolitik ve jeokültürel konum elde etmiştir. Bunların neticesinde Türkiye-Rusya ilişkileri kâh çok boyutlu, kâh tek boyutlu bir süreç içine girmiştir. 1492'de Kırım Hanı aracılığıyla gelen Rus büyükelçisi ile başlayan ilişkiler özellikle Osmanlı'nın çöküş döneminde yukarıda değindiğimiz tek boyutlu ve çok boyutlu sürecin yaşandığı devirdir.

Rus Çarı Nikola tarafından Hasta Adam ilân edilen Osmanlı'yı paylaşma mücadelesinde diğer emperyalist devletlerle birlikte hareket ederek kalpgâhtaki konumunu güçlendirmek ve özellikle Batıya kendini kabul ettirmek, Boğazlar ve Ortadoğu'da söz sahibi olmak istiyordu. Fakat İngiltere, Almanya, Fransa ve diğer emperyalist devletler tarafından Rusya'da Osmanlı gibi Asyalı bir devlet olarak tanımlanıyor ve Rusya'yı kendi sömürgeci emellerinde engel, tehdit ve tehlike olarak gördükleri için bu paylaşımında ondan yararlanıp Rusya'yı el altında tutmak istiyordu. Ve bu siyasetin neticesinde Rusya'yı ve Osmanlı'yı karşı karşıya getirmişlerdir. Onun içindir ki Osmanlı'nın son dönemleri Ruslarla yapılan savaşlarla geçmiştir.

Türkiye özelinden baktığımızda ise; Türkiye'nin bulunduğu konum dinlerin, dillerin ve milletlerin oluştuğu ve geliştiği yerdedir. Ayrıca tarihi yapan bölgededir. Dolayısıyla Türkiye kalpgâhın kaygan zemininde bulunmaktadır.

Bütün bunlarla birlikte Türk-Rus ilişkilerini etkileyen en önemli faktör Türkistan'dır. Çünkü Türkistan, Türkiye'nin jeotarihî alanı ve kaderidir. Türkiye'nin ata toprağı Türkistan ile Türkistan'ın ana toprağı Türkiye arasındaki dil, din, kan, gelenek ve kültür bağları başta Ruslar olmak üzere diğer dünya devletlerinin bu coğrafyada yürütecekleri siyasette en temel ve dikkate aldıkları faktör olmuştur.

Bu yüzden de emperyalist PanTürkizm kuramını geliştirerek hem Türkiye-Türkistan ilişkilerini, hem de Türkiye-Rusya ilişkilerini yukarıda bahsettiğimiz tek boyutlu/çok boyutlu süreç içerisine hapsederek med-cezirli bir durum içerisinde tutmuşlardır. Tabii ki Rusya'da kendi açısından emperyalist PanTürkizm kuramını Türkiye ve Türkistan ile olan ilişkilerinde her vakit kullanmıştır.

Türk-Rus ilişkileri kontrollü gerilim merkezinde bir seyir ve süreç takip etmiştir. Avrasya'nın iki ülkesi kalpgâhtaki iç ve dış dinamiklerin tesiri ile dönemin ve şartların ortaya koyduğu süreç içinde karşılıklı ilişkilerini devam ettirmişlerdir.

Türk-Rus ilişkilerini her vakit şu faktörler tesir ve dizayn etmiştir: tarih, coğrafya, iç ve dış dinamikler, dönem ve şartlar ve tarihî-sosyolojik biçimlenme. Bu faktörlerin tesiriyle Türkiye ve Rusya uluslararası arenada bazen ortak hareket etmişler bazen ayrı hareket etmişlerdir.

Türk-Rus ilişkileri en gerilimli dönemleri dahi kontrollü olmuştur. İlişkilerdeki bu kontrollü gerilimin olması Türkiye ve Rusya'nın kalpgâh'ta bulunmasındandır. Eğer Türkiye ve Rusya aralarında oluşan gerilimleri kontrol etmezlerse bu iç ve dış dinamiklerin aleyhlerine işlemesiyle sonuçlanacaktır.

Rusya tarihi, kendi kendisini sömürgeleştiren bir ülkenin tarihidir. Sömürgeleşmenin alanı devlet toprağının genişlemesiyle birlikte büyüdü. İşte bu genişleme sendromu Rusya'nın kalpgâhtaki konumunun en mühim fay hattıdır

Bu fay hattı Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Bunun için Türk-Rus ilişkilerinde kontrollü gerilim en önemli meseledir. Bundan ayrı olarak Rusya'nın kara devleti olması ve denizlere çıkışının bulunmaması sebebiyle Türkiye Rusya için önemli bir komşudur. Çünkü Rusya'nın denize açılımı Türkiye'nin elindedir. Bundan dolayı Rusya'nın kalpgâhta uygulayacağı siyaset ve stratejiyi Türkiyesiz düşünmesi imkânsızdır. Ve en önemlisi ise Türkistan'dır. Türkistan Türkiye'nin jeotarihî alanı ve kaderidir.

Bilindiği üzere Türkistan kalpgâhın merkezidir. Rusya için ise Türkistan hem yakın çevresi, hem kenar kuşağı, hem de hayat alanıdır. Türkiye ve Rusya'nın Türkistan siyaseti Türk-Rus ilişkilerinin dip dalgası olarak tanımlanması doğrudur. Çünkü Türkistan İkinci Dünya Paylaşım Savaşı'nda da emperyalist devletlerin yine Büyük Oyununa sahne olmuş ve bu direk Türk-Rus ilişkilerini etkilemiştir.

PanTürkizm Türk-Rus ilişkilerinde özellikle üç dönemde ağırlığını hissettirmiştir: Birinci Dünya paylaşım Savaşı, İkinci Dünya paylaşım Savaşı ve SSCB'nin dağılması.

Bu üç dönemde de ikili ilişkilerde kırılma ve gerilim noktalarının üzerine yaptığı baskı iki ülkeyi bölgede ve kendi içlerinde gerçek ile gerçeküstünü birbirine karıştırarak bölge ve blok merkezli öznel dünya görüşlerine ağırlık vererek istikrarlı ve istikrarsız karşıtlıkların içe dönük ve kapalı olmasıyla sonuçlanmıştır. PanTürkizm, Avrasya bölgesinin kalpgâh olması sebebiyle buradaki güçler dengesinin oluşmasında devamlı olarak gündemde tutulmuş ve bölgenin coğrafi yalıtılmışlığının devamında kullanılmıştır. Bu da bölgeye asırlardır hâkim olan ve bölgenin siyasi, kültürel, sosyal, dinî değişim ve dönüşümünü yapmış olan Türk unsurunun iç olumlu öteki ile iç olumsuz ötekinin arasında sıkışıp kalmasına sözde çoğulcu bir yapı varmışçasına monolitik ve merkezizetçi bölünmüşlük ve farklılaşmışlık içeren düzenin oluşmasına yol açmıştır.

PanTürkizmi emperyalist ve sömürgeci siyasetleri merkezinden üreten Rusya ve diğer devletler Türk halklarını daha da içbükeyleştirerek jeopolitik ve jeostratejik kırılmaların oluşturduğu despotik bir yönetim içerisinde boğmuşlardır.

SSCB'nin dağılması sonrası PanTürkizm tekrar gündeme gelerek Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir etmen olarak ortaya çıkmıştır. Yalnız bu dönem Türkiye-Rusya ve Türkistan için tarihin kavşak noktasında ilginç değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir an olması sebebiyle de bir özellik arz etmektedir. SSCB'nin dağılma dönemine girdiği süreçte Türkistan Rusya'nın sırtındaki bir kambur olarak görülüyor ayrıca Rus nüfusun düşüşü Türkistan nüfusunun artışı da Rusya için SSCB'nin Türkleşmesi ve devlet yönetiminin Türk tarafının eline geçmesi demek oluyordu. İşte bu ve diğer sebepler SSCB'nin tasfiye sürecinde Türk tesiri Rusya için baskı unsuru idi ve SSCB'nin dağılması sonrası oluşan yeni değişim ve dönüşüm Rusya'yı yeniden dağılma psikozu içine sokmuştu. Ayrıca 1917–1991 arasında Sovyet yönetiminin Homo Sovieticus (Sovyet Adamı) siyaseti başarısız olmuş ve PanTürkizm tekrar gündeme gelmiştir. Ardından çevresinde yaşanan Kadife Devrimler Rusya'yı evrim ile devrim arasında sistemik kaymaların baskısıyla karşı karşıya bırakarak yeni yüzleşmelerle ve meydan okumalarla baş başa bırakıyordu.

Türkistan, SSCB sonrası bölgede ve uluslararası sistemde oluşan dengelerde kendisini merkezde bulmuştu. Bununla birlikte SSCB'nin dağılma sürecinde

başlayan kabileci milliyetçilik hem Türk devletlerinin sistemine hem de bölgedeki jeopolitik ve jeostratejik gerilim hatları üzerinde yeni bir dağılma süreci yolunun haberciliğini yapıyordu.

Kırgızistan'da olan Kadife Devrim ardından Özbekistan'daki kanlı olaylar ve yine Kazakistan'daki olaylar Türkistan'ın SSCB'den devraldığı jeopolitik, jeostratejik bölünmüşlük üzerinde statükocu baskıyı arttırmakla kalmıyor bölgenin jeopolitik, jeostratejik, jeokültürel ve jeotarihî geçişkenliklerini daha da daraltıyordu. Türkiye ise, 1980 darbesi sonrası yaşadığı kırılma ile Rusya ve Türkistan'daki gibi kimlik buhranının derinleşerek yeni dip dalgalarının oluşması eşliğinde yeni bir dönemin başlangıcının içine giriyordu.

Rusya PanTürkizm kavramı ile potansiyel özerkliğini sınırlamakla birlikte, uluslararası yapının zorlaması ile çoğu vakit şizofrenik bir ruh yapısı ile kavramlar arası ilişkileri ve olguları bölmektedir.

Dolayısıyla, çerçeve kavramlar bilginin refleksif döngüsünde özlük-ötekilik algısı içine hapsedilmektedir. Böylece Rusya kendi içinde ve bölgesinde simetrik-asimetrik güç ilişkileri arasındaki gerilimlerin söylem hegemonyası çatışmalarında hem Türkiye ile hem de Türkistan ile ilişkilerinde PanTürkist yanlısımlar yaşamaktadır. Peki, Türkiye ve Türkistan Rusya'nın bu iç çelişisini kullanabilmekte midir? Maalesef hayır. Çünkü PanTürkizmi Türkiye ve Türkistan hem kendi içlerinde hem de karşılıklı olarak indirgemeci bir bakış açısı ve de Rusya ve diğer devletlerin tepkisini çekmeme adına ideolojik şekilsizlik içinde görmeleri Rusya'nın iç çelişkilerini kullanamamalarına sebep olmaktadır.

Türkiye kendi açısından PanTürkizmi bir parlayıp bir sönen ilgi eşliğinde konjonktürel boyutta tuttuğu sürece Rusya'nın manevra alanını daraltamaz. Ayrıca tarih patlamalarının aşırı fenomenlerine hapsedilmiş bir PanTürkizm unutkanlık ve seçmeli hatırlamaların anlam yüklemelerinde Türkistan anlam kaymasına uğramaya devam eder.

Türkiye-Rusya ve Türkistan PanTürkizmi incelerken ve analiz ederken Doğu-Batı çelişkisi ve çatışması ekseninden kurtarmadığı sürece ilişkilerin statükocu olmasından kurtaramazlar. Çünkü Türkiye-Rusya ve Türkistan PanTürkizmi ilişkilerde statükonun devamında bir unsur olarak kullanılmaktadırlar.

PanTürkizm üzerine yapılacak değerlendirmelerde doğu-batı eksenini dikkate alınmalıdır fakat kendi tarihinden, kendi merkezinden ve dünyasından konuşmamak, güç ilişkilerini kendi algısından işleterek kendi modelini ortaya koymamak çok önemlidir.

Türkiye ve Rusya, Avrasya bölgesinde kendi aralarındaki ilişkilerde bazen durağan unsurlara vurgu yapmışlar, bazen de dinamik unsurlara vurgu yapmışlardır. Durağan ve dinamik unsurlara yaptıkları vurgu özellikle yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkistan'ın konumu ve önemi dolayısıyladır.

Bu bölgenin dışında durağan ve dinamik unsurlara yapılan vurguya tesir eden diğer bölgeler Kafkasya, Ortadoğu ve Uzakdoğu bölgeleridir.

Buradan hareketle, Türkiye ve Rusya ilişkilerini genel olarak tahlil ettiğimizde ve jeopolitik/stratejik/kültürel konumlarını da bu tahlile eklediğimizde şöyle bir resim ortaya çıkmaktadır.

Türkiye ve Rusya ne tarihî dosttur ne tarihî düşmandır ne de bu ve bunun gibi kavram ve terimlerin eşliğinde açıklanabilir iki ülkedir. Kemal Karpat'ın sözleri ile Türkiye ve Rusya'ya bakacak olursak Batı'da hâkim olan ve Sovyetler Birliği korkusunun Türkiye'den fedakârlığı getirecek kadar derin olduğunu varsayan basmakalıp bir kavramlar bütününün açılımından da öte Türkiye ve Rusya iki uç arasındaki fark bu son iki unsurun üzerindeki vurgu farkıdır.

Bu çalışmamızda, Türk-Rus ilişkilerinde devlet merkezci açılımların eleştirel dönüşüm içinde PanTürkizm'in yeri ve önemi incelenerek etkili öteki boyutundan etkisiz öteki boyutuna oluşan yelpazede iki devletin birbirlerini nasıl ötekileştirdikleri ve bu ötekileştirmenin doğrudan davranışlara bakarak kimlik bağlamında nasıl sonuçlar ortaya çıkardıkları ortaya konulacaktır.

Türk-Rus ilişkilerinde devlet merkezci açılımların eleştirel dönüşüm içinde PanTürkizm'in yeri ve önemi incelenerek etkili öteki boyutundan etkisiz öteki boyutuna oluşan yelpazede iki devletin birbirlerini nasıl ötekileştirdikleri ve bu ötekileştirmenin doğrudan davranışlara bakarak kimlik bağlamında nasıl sonuçlar ortaya çıkardıkları ortaya konulacaktır.

Türk-Rus ilişkileri emperyalist-antiemperyalist ve diğer terim ve kavramların içlerini buldukları konuma göre doldurmaları ile iç ve dış politikada bunun yansımaları Türk-Rus ilişkilerinin hem Batılı devletlere, hem de diğer devletlere karşı ortak noktalarını ve ayırım noktalarını belirlemiştir. Dolayısıyla da kalpgâh bu tesirlerden dolayı tarihin makas değiştirdiği noktada dünya düzeninin fay hatlarını belirlemiştir.

PanTürkizm Türk-Rus ilişkilerinde güvenlik üreten mi yoksa tehdit üreten unsur mu olduğu sorusuna cevap aranacaktır. Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm'in yapıcı ortaklığa yol açacağı düşüncesinden hareketle ilişkilerde eleştirel ve yapıcı diyalogların yolunu açacağı fikri çalışmamızda kullanacağımız yöntemlerden birisidir.

İki devlette de geçmişten beri olan çevrelenmişlik psikozu radikal içerikli ilişkiler ağının oluşmasına sebep olmakta ve Türkiye-Türkistan ilişkilerinde çakışan güvenlik algılamalarına sebep olmakta ve bunu Rusya "PanTürkizm" kavramıyla kullanmaktadır. Ve bu Türkiye-Türkistan-Rusya ilişkilerinde çelişkileri keskinleştirerek değişim dinamiklerini durağanlaştırmaktadır. Buradan hareketle, dondurulmuş istikrarsızlık ortamı doğmakta ve devletlerarası dikey/yatay çevreleme ve dikey/yatay açılım birleşmeleri ve ayrışmaları oluşmaktadır.

Bunun neticesinde PanTürkizm sadece nedenler üzerinden hem Türkiye-Türkistan-Rusya ilişkilerini hem de bölge üzerindeki diğer devletlerin emellerine yardımcı baskı unsuru olarak güç kaymalarına sebep olmaktadır. Çalışmamızda Türkçe ve Rusça kaynaklar kullanılacaktır.

Türkçe Kaynaklar ile Rusça kaynakların karşılaştırması yapılarak konu üzerine benzer noktalar ile farklı noktaların sebep-sonuç ilişkisi içinde analizleri yapılacaktır. Çalışmamızda ne PanTürkizm kavramının ne irredentist bir siyasal-kültürel açılım olduğunu ispatlamaya çalışacağız ne de PanTürkizm'in Türkiye-Türkistan-Rusya ilişkilerinin gelişiminde tek faktör olduğunu ispatlamaya çalışacağız.

Bu çalışmada yapmak istediğimiz Türkiye-Türkistan-Rusya ilişkilerinde PanTürkizm faktörünün geçmişten bugüne ilişkileri hangi boyutlara taşıdığı, Türkiye-Merkezî Asya arasında gerilim noktalarına tesiri ve bunun Türk-Rus

ilişkilerine yansımalarından hareketle PanTürkizm faktörünün getirdiklerini ve götürdüklerini ortaya koymaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SSCB DÖNEMİ'NDE TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE PANTÜRKİZM FAKTÖRÜ

1.1. Tarihî Perspektiften Türkiye-Rusya İlişkilerinin Jeostratejik, Jeopolitik ve Jeosiyasî Yansımaları

Balkanlar'dan Çin Denizi'ne uzanan coğrafyanın diğer tabirle Avrasya'nın ana/temel omurgasını oluşturan iki millet vardır: Türkler ile Ruslar. Bu coğrafyanın siyasi, dinî, tarihî, kültürel, medenî, stratejik vaziyeti bu iki milletin ilişkilerini incelemeden, araştırmadan ve çözümlenmeden anlaşılabilir. Dolayısıyla Türkiye ve Rusya Avrasya'nın Janus'udur.¹ Bu bağlamda Türk-Rus ilişkilerinde Janus'un yüzüne benzer. Burada şu soru akla gelir: Hangisi geçmiş, hangisi gelecek temsil ediyor? Cevabı soruda gizli çünkü tarihin ve coğrafyanın dikkate alınması gereken bölgenin iki damarı olan Türkler ve Slavlar döneme, şartlara, bölgedeki ve uluslararası arenadaki değişime, dönüşüme göre geçmiş ve gelecek temsilleri belirleniyor.

Geçmiş ve gelecek temsillerinin belirginleşmesinde çatışma sürecinin ana nedenleri, Rusya'nın güneye doğru yayılma arayışları, çıkarların sürekli çatışma hâlinde olması. Birçok bölgede nüfuz rekabeti, iki tarafında tehditleri farklı açılardan dengelemeye çalışmaları, öteki güçlerle bağlantı politikaları ve siyasetleri. Birbirlerine yakınlaştıran önemli sebepler ve bunların sonuçları, sistem değişimi, reformlar, iktidar değişimi ve bu değişimle ortaya çıkan değişimci yaklaşım. Bu yaklaşıma karşı statükocu iç ve dış güçlerin harekete geçmeleri belirtilmesi gereken önemli hususlardır.

Buradan hareketle, Türk-Rus ilişkilerinde bir faktör daha vardır ki bu faktör Türk-Rus ilişkilerinin işbirliği, ortak politika ve siyaset üretilmesi ve paydaları, çatışma, gerilim merkezlerinin bölgeye ve uluslararası dünyaya tesirleri jeopolitik/siyasi, kültürel, medenî, dinî ve tarihî açıdan özgünlüğünü ortaya koyar. Bu faktör PanTürkizm'dir.

PanTürkizm faktörü Türk-Rus ilişkilerinin en önemli belirleyeni hatta ilişkilerde anahtar rolü oynayan konumdadır. Bununla birlikte Janus'a benzeyen Türk-Rus ilişkilerinin "bugün"ü olarak geçmiş-gelecek temsilini tanımlar. Bundan

¹ Bir yüzü geçmişe bir yüzü geleceğe bakan Roma tanrısı

dolayı hem Batı’da hem de Rusya’da PanTürkizm üzerine birçok rapor, makale ve kitap yazılmış ve hâlâ yazılmaktadır.²

Genelde dünya tarihini özelde bölgeler tarihini etkileyen ve şekillendiren ilk kırılma Birinci Dünya Savaşı ile olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ile büyük İmparatorluklar dağılmış ve böylece uluslararası dinamik dengelerin değişimini beraberinde getirmiştir: Osmanlı Devleti parçalanarak, Balkanlarda, Ortadoğu’da ve Kuzey Afrika’da yeni millî devletlerin kurulmasına sebep olmuştur. Çarlık Rus İmparatorluğu Bolşevik devrimiyle ideolojik bir dönüşüm sonucunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini dünya arenasına çıkartmıştır. Bu dönemde bir önemli nokta şudur: iki devlette ideolojik, sistemik değişim ve dönüşüm yaşıyorlardı. Yaşanılan bu durum hem iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğini şekillendiriyordu hem de Merkezî Asya’nın³ geleceğini şekillendiriyordu bununla birlikte uluslararası ilişkilerinde geleceğini elbette şekillendirmekteydi.

Birinci Dünya paylaşım Savaşı döneminde PanTürkizmi Osmanlı Devletinin Rusya’ya karşı irredendist hareketinin çıkış noktası olarak anlatılan ‘tarih tezi’ne dönüştürüldüğünü herkes bilmektedir. Bu teze göre, aşağıda daha geniş olarak ele alacağımız, Osmanlı Türkistan’a fetih hareketi başlatarak imparatorluğu yeniden ayağa kaldırmak için harekete geçmiştir. Fetih hareketinin yol başçısı Enver Paşa ve İttihat ve Terakki yönetimi bu tezden hareketle hem Osmanlı İmparatorluğunun hem

² Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Gökhan Bolat, “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Tarafından İngiliz Hükümetine Sunulan Gizli Bir Rapora Göre I. Dünya Savaşı Sonrasında Transkafkasya ve Kafkas Cumhuriyetlerinin Genel Durumu”, **History Studies Ortadoğu Özel Sayısı**, Ekim 2010, s.47-65. ; M. Metin Hülagu, “İngiliz Belgelerinde Pan-Turanizm İle İlgili Bir Rapor”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1994, Şubat 94, Sayı: 94, Sayfa: 73-98. ; M. Metin Hülagu, “İngiliz Belgelerinde Yeni Türkiye’nin Pan-Turan ve Pan-İslam Politikası İle İlgili Bir Memorandum”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, İstanbul, Ağustos 94, Sayı: 92, Sayfa: 49-55; K. Tuncer Çağlayan, “Arnold Toynbee’nin Pan-Turanizm Raporu”, **Türk Yurdu**, Sayı:287, Temmuz 2011, s.60-72 ; **Turanlılar ve Pan-Turanizm (İngiliz Gizli Servisi Mİ 5’e Göre)**, Çevirenler: Gonca Bayraktar-Şenol Durgun, Yesevi Yayıncılık, İstanbul, 1999. ; Zare Vand Nalbantyan, **Ermeni Cephesinden Pan-Türkizm**, Çeviren: Katayoun Sarnesar, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1999. ; A. Arşaruni-H. Gabidullin, **Oçerki Panislamizma i PanTurkizma v Rossii**, İzdatelstvo Bezbojnik, 1931.

³ 1917 Bolşevik İhtilâlinden sonra yaygınlaştırılan Orta Asya (*Средняя Азия*) kavramı 1925 yılından sonra Sovyetler Birliği terminolojisinde “*Orta Asya ve Kazakistan*” olarak Merkezî Asya (*Центральная Азия*) /Türkistan kavramının yerine kullanılmıştır. İngilizce’de ise “*Central Asia*” veya “*Middle Asia*” kavramını Sovyet döneminde Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Afganistan, Moğolistan, Pakistan ve kuzey Hindistan’ın dâhil olduğu bölge için kullanılmıştır. 1991 yılında Türk Cumhuriyetleri Orta Asya/Orta Asya ve Kazakistan kavramlarının tarihi, kültürel, medenî, iktisadî, etnografik, iktisadî anlamda Türkistan’ı tanımlamadığını belirtmişlerdir. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Sanat Kuşkumbayev-Hasan Ali Karasar, **Türkistan Bütünleşmesi Merkezî Asya’da Birlik Arayışları 1991-2001**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2009.

de Anadolu'nun geleceğinin boş hayale hapsedtiğini ve bölgenin sonunu getirdiğini savunmaktadırlar. Bahsedilen irredendist PanTürkist 'tarih tezi' derinlemesine araştırıldığında etnik temelli PanTürkizmden hareketle imparatorluğu ihya ve eski haline döndürme projesi ile ilgili olmadığı açıkça anlaşılır. Birinci Dünya paylaşım Savaşında Osmanlı Devletinin⁴ Rusya'ya ve Türkistan'a yönelik yürüttüğü politika ve siyasetin somut jeopolitik/jeosiyasî verilere ve muhakemelere dayandığı ve bu makul görüşlerin yönlendirdiği ortadadır. Emperyal mirasından/emperyal devlet geleneğinden koparılarak kendi içinde bölünerek Asya ve Avrupa ile bağlarının kesilmesi kararlaştırılan Devlet-i Âliyye'nin 5000 yıllık emperyal mirasını devam ettirmesi ve bu geleneğin devlet geleneğine yansıtılarak idama ettirilmesi için Türkistan'a dönüş anlamına gelen PanTürkizm bu manada üçüncü yoldur.

Savaş öncesi ve sonrası dönemin Osmanlı devlet ricâlinin, aydınlarının ve diplomasisinin tartışmaları detaylı olarak incelendiğinde Osmanlı Devletinin irredentist PanTürkist bir hareket ile fetih düşü görmediği ortadadır.⁵ Ayrıca dağılmakta olan bir imparatorluğun iktisadî, sosyal, siyasi durumuna bakıldığında bunun yanında o dönemin Türkistan'ına bakıldığında irredendist PanTürkist hareketi başarıya ulaştırabilecek hiçbir temel yoktur. Diğer yandan irredendist PanTürkist hareketin hem Osmanlı Devletinde hem de Türkistan'da sosyal, siyasi, iktisadî, jeopolitik/jeosiyasî karşılığı da yoktur.

Merkezî Asya⁶ özelinde baktığımızda gerek kendi içinde gerekse Avrasya dengeleri içinde Merkezî Asya'nın sahip olduğu özellikler, SSCB'nin kurulması ile bu bölgedeki ve Avrasya'daki hat ve havzalardaki geçişkenliği ve karşılıklı etkileşimi dondurmıştır. Bölgenin değişen konumun parametrelerinin belirlenmesi Merkezî Asya ülkelerinin bölgeye ve Avrasya hinterlandına yönelik stratejilerin ana unsurlarının tanımlanması artık Rusya'nın yeni ideolojik, stratejik değişimi ve dönüşümü ile tanımlanmaya başlanmıştır. Avrasya hinterlandının merkezinde hem Asya hem de Avrupa medeniyetlerinin sentezini barındıran Merkezî Asya medeniyet havzasının jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel öz parametreleri hem bölgesel hem

⁴ Bu konu hakkında yetkin bir çalışma için bkz: Metin Berge-Uygur Kocabaşoğlu, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII Yüzyıl Sonundan kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 495-500.

⁶ Bkz. Ek 1.

de dünya çapında dönüşümlere yol açabilecek kapasitesi böylece öz içinde durağan değişimlere hapsedilmiştir.⁷

Avrasya'nın, SSCB'nin kuruluşu ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında kazandığı bu yeni coğrafi, siyasî, stratejik anlam, ister istemez bölgenin uluslararası ilişkiler disiplini dâhilindeki algılanışına da etki etmiştir. Bu algılamayı şekillendirmekte yine en önemli faktör olarak şüphesiz PanTürkizm önemli bir konum sahibidir. Sahip olduğu siyasal, sosyal, kültürel, medenî ve dinî etkiler nedeniyle jeopolitik/jeotarihî etkilerini durağanlaştırmak ve mevcut statükonun devamına katkısını sağlamak için bu bölge PanTürkizm vasıtasıyla artık deneyimsiz ve çoğunluğu siyasi açıdan istikrarsız ülkeler hâline getirilmiştir. PanTürkizm vasıtasıyla bozkıra çizilen sınırlar ile tarih, coğrafya, strateji ve ideoloji arasındaki bağı kopartmaya ve Türkiye-Rusya-Merkezî Asya ilişkilerinin değişim ve süreklilikleri tanımlanmıştır. Bu durum hem Türk-Rus ilişkilerinde, hem uluslararası ilişkilerde hem de bölge devletlerinin aralarındaki ilişkilerde 'jeopolitik satranç tahtası' olarak algılanmasına katkıda bulunmuştur.⁸

Bölge devletlerinin siyasi, iktisadî, askeri ve teknik alanlardaki işbirliğinin önüne geçilerek bölgenin tarihinden gelen ve mekânıyla dinamikleşen özelliklerinin gerilemeye başladığının göz ardı edilmemesi gerekir. Burada Rusya'nın PanTürkizm'i tanımlaması ve yorumlaması tarih, coğrafya, strateji ve ideoloji arasındaki bağ ile kurduğu tarihî, siyasal, jeopolitik/siyasî algılamalarını ön plânda tutarak yaptığı da unutulmamalıdır. Rusya bu şekilde kontrol, nüfuz alanı, dengeleme, yayılcılık ve çatışma alanlarının da tanımlamasını yaparak bir üstünlük elde etmek istemiştir.

⁷ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Ertan Efeğil-Elif Hatun Kılıçbeyli-Pınar Akçalı, **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004. ; M. Seyfettin Erol, **Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri**, İrfan Yayınları, İstanbul, 1999. ; M. Turgut Demirtepe-Güner Özkan, **Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik**, Usak Yayınları, Ankara, 2013.

⁸ D. R. Halileva, "Geopolitiçeskie Kodı Vzaimodeystviya Rossii s Turtsiey (İmperskiy Period)", *Seriya Filosofiya, Kulturologiya, Politologiya, Sotsiologiya*, Tom:24 (65), Nu:4, 2013, s. 289-301. ; D. R. Halileva, "Formirovanie Geopolitiçeskih Kodov Politiki Rossii Vo Vzaimodeystvii s Turtsiey (Sovetskiy Period)", *Seriya Filosofiya, Kulturologiya, Politologiya, Sotsiologiya*, Tom:24 (65), Nu:3, 2013, s. 353-366.

Yirminci asra hâkim olan uluslararası ilişkiler yaklaşımı doğrultusunda SSCB'nin Asya ve Avrupa'daki nüfuz alanı ile özdeşleştirilen Avrasya⁹ kavramının da PanTürkizm kavramından tanımlayan diğer devletler gibi Türkiye'de böyle bir tanımlama yapmış ancak bu tanımlamayı yaparken Avrupa merkezci tanımlamayı esas alması dolayısıyla özellikle Merkezî Asya'yı barındırdığı tüm farklılıklara rağmen homojen bir jeopolitik alana indirgemıştır. Ve bu homojen bakış açısı dolayısıyla Türklük tanımı farklılıklar içinde ayrıntı hâline gelmiştir. Ve böylece aslında Merkezî Asya'nın aslı bütünlüğü bu tür bir yöntemle parçalanmıştır.

Buradan hareketle, Türk-Rus ilişkilerinde alternatif bakış açıları, artık daha çok Sovyet coğrafyası ile özdeşleştirilmeye başlanan Merkezî Asya'nın konumunu belirlemiştir. Ayrıca Rusya Türkiye'yi Merkezî Asya üzerinden tehdit ederek bölge ilişkiler açısından koz elde etmiştir. Uluslararası arenada ise Rusya geleneksel jeopolitik kalıpları, egemen ilişki yöntemleri kullanarak bu bölge hâkimiyetini sağlamlaştırarak PanTürkizmin karşısında set devlet imajı ile kendisine yönelik eleştirel yaklaşımları en aza indirgemıştır. Avrupa merkezci PanTürkizm'den hareketle Türk-Rus ilişkileri şöyle şekillenmiştir: SSCB'nin çöküşünün bölgede bir güç boşluğuna yol açacağı ve bu boşluğun bölge ile tarihî, dinî, lisanî, kültürel, medenî, sosyal bağları olan Türkiye tarafından doldurulacağı ve bununla geleneksel jeopolitik kalıpların altüst olacağı ve böylece bölgede yeni çatışmaların ortaya çıkacağı iddia edilmiştir.

Bu çatışmalarla birlikte bölgede oluşacak olan Türk Kuşağı ile dünyanın jeopolitik/siyasi/kültürel/iktisadî/tarihî kökten değişeceği ve yeni devrimleri tetikleyeceği söylenmiştir. Bu tür söylem ve iddianın Türk- Rus ilişkilerinde Merkezî Asya/Avrasya konusunun geleneksel yaklaşımlar dâhilinde ele alınmaya devam edilmesine ve bunun sonucunda iki ülkenin birbirlerini Merkezî Asya/Avrasya üzerinden birbirlerine hem alternatif hem öteki olarak görmelerine ve bakmalarına sebep olmuştur. Bu nedenlerden dolayı hem uluslararası ilişkilerde hem de iki devlette diğer devletler ile olan ilişkilerinde birbirlerini alternatif olarak göstermelerini ortaya çıkarmıştır. O dönemde SSCB'nin egemenliği altında bulunan Türk Cumhuriyetleri genelde uluslararası ilişkilerde özelde Türk-Rus ilişkilerinde

⁹ Bkz. Ek 3.

ilgi alanı dışında kalmışlardır. Daha doğrusu, bölgede yaşayan halklar arasındaki farklar, bölgeyi tek bir büyük kıta alanına yani Rusya'nın topraklarına indirgeyen yaklaşımları dâhilinde görmezden gelinmiştir.

Yukarıda ele aldığımız konularla ilgili olarak Merkezî Asya'nın bugününü de şekillendiren tarihî dinamikleri harekete geçiren önemli çıkış Turar Riskul tarafından yapılmıştır. 1920 yılının 17 Ocak'ında Taşkent'teki Komünist Parti beşinci Kurultayında ve Müslüman Bürosu Örgütleri 3. Konferansında “*Türkistan Cumhuriyetinin*” ismini “*Türk Cumhuriyeti*” ; Türkistan Komünist Partisi bünyesindeki milli bölümlerin birleştirilip “*Türk Komünist Partisi*” olarak değiştirilmesi teklifidir. Turar'ın “Milli Meseleler ve Milli Komünist Bölgeler” adındaki raporunda savunduğu tezler şunlardır:

1- SSCB Anayasası'nın ikinci maddesine göre Türkistan Özerk Cumhuriyeti Milli Meclis Cumhuriyeti Olarak kabul edilsin. Burada kendi kendini idare eden halk Türk halkıdır. Dolayısıyla “SSCB'nin Türkistan Cumhuriyeti” adı, coğrafi özelliği yönünden onun milli niteliğine uysa da, düşüncenin aydınlığa kavuşması için SSCB'nin Türkistan Cumhuriyeti yerine “SSCB'nin Türk Cumhuriyeti” diye adlandırılması gerekir. Bununla beraber ülkedeki hükümet teşkilatlarının adını tekrar değiştirmek gerektir.

2- Şimdiki Sosyalist kuruluş esnasında sadece toprak açısından değil, bununla birlikte halklar arasında da sınırlar yavaş yavaş yok olacağı zaman Türkistan, sadece beş vilayetten oluşan bir coğrafya olarak sınırlandırılmasın. Aksine Türk Meclis Cumhuriyetine dâhil olmak isteyen diğer cumhuriyetlerin kabul edilmesine imkân tanınsın.

3- Türk Meclis Cumhuriyeti'nin resmi dili Türk Lehçeleridir.

4- Türkistan yerli Türk asıllı halkların tarihi vatanıdır. Onlar örf, âdeti ve yaşam biçimi olarak ikiye ayrılırlar: Göçebe ve yerleşik yerliler. Halkın diğer bölümü (Türk olmayan Müslümanlar hariç) göçmen olarak kabul edilmelidir.

5- “Türk Meclis Cumhuriyeti”nin yeni anayasası kabul edilip bu cumhuriyetin SSCB ile ilişkisinin hukuki yönden belirlenmesi gereklidir. “Türk

Meclis Cumhuriyeti”nin tarihi objektif durumu göz önünde bulundurularak, SSCB yöneticilerinin bu kanunların getirilmesine engel olmamaları gerekir.¹⁰

Turar’ın bu teklifi Merkezî Asya’daki dinamikleri harekete geçirmesi üzerine SSCB 1924 yılında Merkezî Asya’yı PanTürkist tehdide¹¹ karşı savunmak amacıyla harekete geçmiş ve Türkistan yapay sınırlarla bölünmüş ve jeotarihî, jeokültürel, jeostratejik ve jeopolitik olarak özünden soyutlanıp kırılmaya uğrayarak politik-siyasi bükülme içinde hüviyetinden uzaklaştırılmıştır. Turar’ın “Türk Cumhuriyeti” tezi Türkistan’ın¹² jeokültürel ve jeostratejik olarak bölünmesinin Türk Halklarına vereceği ziyanın ve zaten kültürel, dini, iktisadi ve sosyal olarak bölünmüş, geri kalmış ve çözülmeye başlamış Türk Halklarının öze dönüşünde ve Türk Rönesansı’nda üçüncü yoldur. Turar’ın jeotarihî ve jeopolitik önemi ise; bir tarafta sanayi toplumunu oluşturan Batı ve onun uzantısı Rusya, diğer tarafta ise sömürgeleşmiş Doğu vardı. Bunun için Türkistan’ın siyasal, iktisadi ve kültürel bağımsızlığı Türk Halklarının Turan coğrafyasında oluşturacakları birlik ile mümkün olduğunun altının çizilmesidir. Diğer taraftan Türk Cumhuriyeti tezi Türk Halklarının küçük milletler halinde asimile edilmesine karşı öz aralarında birlik ve dayanışma oluşturup geliştirmelerinin en somut yoludur.¹³

Merkezî Asya Avrupa merkezci PanTürkizm ile tanımlanarak tarihî, coğrafi ve siyasî bağlamından koparılmıştır. Bölgedeki gelişmeleri açıklamak için Avrupa merkezci PanTürkizm başvurulabilecek yegâne kaynak olarak görülmüş ve özellikle Türkiye’nin bu bölgeye yönelik her açıklaması, hareketi, aldığı tavır Avrupa merkezci PanTürkizm ile açıklanmıştır. Merkezî Asya ile Avrasya ile Türkiye’nin ilişkilerinin gelenekçi jeopolitik kuramlarla, siyasal kuramlarla bağlantılı bir biçimde ele alınmaya devam edilmesinin bir başka nedeni de, bölgenin uluslararası ilişkilerle ilgili geleceğe yönelik yeni tezlerin, yeni kuramların geçerliliğini sınamak açısından adeta bir test alanı hâline gelmesiyle ilgilidir. Türk-Rus ilişkileri bağlamında Merkezî Asya ile Avrasya ile güçlü coğrafi ve kültürel bağlarının bulunduğu öte yandan Avrupa merkezci PanTürkizm ile bölünmüş ülkeler durumunda kalmaya devam

¹⁰ Ordalı Konıratbaev, Turar Rıskulov Koğamdık, Sayasi jene Memlekettik Kızmeti, Almatı, 1994, s. 129-136.

¹¹ Bkz. Ek 9.

¹² Bkz. Ek 4.

¹³ Bkz. Ek 2

ederek tarihleri boyunca Avrupalılık ile Asyalılık arasında şekillenen kimlik tartışmaları Türkiye ile Rusya'yı yeni bir kırılmanın eşiğine getiriyordu. Bölgenin dün-bugün-gelecek bağlamında şekillenışı ve Türk-Rus ilişkilerine olan tesiri ortaya çıkan Merkezî Asya ve Avrasya boyutu, ilişkilerin sebep-sonuç bağlamıyla uyumlu bir jeopolitik determinizmdir aslında. Türk-Rus ilişkilerinin temel tezinde merkezî öneme sahip olan PanTürkizm faktörü ilişkilerin tarihine hâkim olan çatışmacı ilişkiler yorumunu yansıtmaktadır. Rusya'ya karşı 'tehdit' oluşturduğu iddia edilen Merkezî Asya'nın Rusya güvenliği açısından neden bir jeopolitik çatışma coğrafyası olarak algılandığını çok güzel açıklamaktadır. Öte yandan, Merkezî Asya'nın Türk-Rus ilişkileri bu şekilde algılanmasına dönemin siyasal ve iktisadî konjonktürünün de yardımcı olduğunu vurgulamak gerekir.

Siyasal anlamda, SSCB'nin çökmesi ile birlikte ortaya çıkacak yeni bağımsız devletlerin neredeyse tamamının etnik çatışmalar, iktisadî meseleler ve siyasal istikrarsızlık gibi sıkıntılarla boğuşuyor olmaları yanında özellikle Türkiye'nin bölgeyle güçlü bağları bulunması sebebiyle bu cumhuriyetlerin yaşadıkları meseleleri kendisi açısından bir avantaja dönüştürme gayretleri, oluşacak Türk Kuşağının bölgeye ve dünyaya getireceği sonuçlar göz önünde bulundurulmuştur.¹⁴

Türkiye'nin jeotarihî alanı ve kaderi olan Merkezî Asya'da Rusya ile yaşanan rekabetin bölgeye komşu olan Çin, İran, Hindistan ve Pakistan gibi devletlerin yanı sıra, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya gibi coğrafi olarak bölgeye uzak aktörlere yansımaları iki ülkeninde Doğu ile Batı arasında yerlerini bulma ve pozisyonlarını seçme konusunda davranışlardan ve PanTürkizm üzerinden dış siyaseti okuma ve anlamlandırma açısından mühim yer teşkil etmiştir.¹⁵ PanTürkizm tezini rekabet ve çatışma gibi kavramları merkeze alan bir yaklaşımla ele alan Rusya ve diğer devletler Merkezî Asya'yı çevre olarak ele alıp Türkiye'nin hem bölgedeki konumunda hem de uluslararası konumunda yerinin ve öneminin yeniden kurgulanması noktasında gerilim noktalarını devreye sokmuşlardır.

¹⁴ Ahmet Karaçavuş, "XX. Yüzyıl Başlarında Türk ve Yabancı Algısında Pan-Türkist ve/veya Pan-Turanist Coğrafya ve Turanî Halklar I", **Türkistan İncelemeleri Dergisi**, XIII/2, (Kış 2013), s. 265-301. ; Ahmet Karaçavuş, "XX. Yüzyıl Başlarında Türk ve Yabancı Algısında Pan-Türkist ve/veya Pan-Turanist Coğrafya ve Turanî Halklar II", **Türkistan İncelemeleri Dergisi**, 15/1, (Yaz 2015), s. 59-65

¹⁵ M.N. Pokrovskiy, **Tsarskaya Rossiya v Mirovoy Voyne**, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Leningrad, 1926, s. 9-19.

Bunu yaparak hem Rusya hem de diğer devletler Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni uluslararası sisteminde kendi manevra alanlarını, aralarındaki hesaplaşma alanlarını ve kurulan yeni sistemde senaryolarını meşrulaştırmışlar ve belirlemişlerdir.¹⁶ Senaryoları meşrulaştırma, hesaplaşma ve manevra alanlarını belirlemeden şu anlaşılmaktadır: PanTürkizm'in içeriği boşaltılarak katı bir ideolojiye büründürülüp Rusya Merkezî Asya'daki Türk Halkları üzerindeki hâkimiyetini güçlendirecek. Rusya hâkimiyetini güçlendirirken diğer devletler yine PanTürkizm üzerinden bölgenin çevre konumunu muhafaza ederek başta Rusya'nın ve Türkiye'nin siyasi ve iktisadî kontrolü altına girmemesini sağlamak için çalışıyordu. Burada dikkat çeken husus Savaş sonrasında da gelenekçi jeopolitik, siyasî, iktisadî yaklaşımları yeniden kurgulayan devletler tezlerinin uluslararası ilişkiler disiplinine dayandırarak PanTürkizm üzerinden kurgulaması ve doğurduğu büyük ilgiye bakarak, ortaya çıkan yeni yaklaşımların hem Merkezî Asya'da hem de Türk-Rus ilişkilerindeki algılanışını değiştirmeye yönelik etkisinin oldukça sınırlı tuttuklarını söylemek mümkündür. Böylece Rusya'nın Avrupa ve Ortadoğu'ya etkisi kısıtlanmış, Türkiye'nin Osmanlı mirasından gelen vizyonu kontrol altına alınmıştır. Ayrıca Türk-Rus yaklaşımının önüne geçilerek iki devletin Batı ile Doğu arasında yaşadığı gel-gitler vasıtasıyla bölgedeki güçleri zayıflatılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrasya'da meydana gelen gelişmelerin, uluslararası ilişkilerde daha çok çatışma, nüfuz alanı ve güçler dengesi gibi jeopolitik kavramların geçerliliğini kanıtlayan vaka incelemeleri olarak ele alınmaları, PanTürkizm kavramını bu kavramlar çerçevesinde sadece eleştirel anlamda bölgeyle ilgili çözümlenmelerde kullanmaları tesadüfî değildir. Zira ağırlıklı olarak yukarıda belirttiğimiz kavramlar aracılığıyla algılanan bir coğrafyanın, karşılıklı bağımlılık veya bölge merkezli işbirliği gibi kavramlarının ters yüz edilerek Türk Halklarının arasındaki jeotarihî dinamikler işlevsiz duruma gelmesine sebep olmuştur.¹⁷ Elbette

¹⁶ Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet ilişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.71. ; Boris B. Potskhveriya, "*1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri*", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.189.

¹⁷ Emel Akal- Veysel Usta, "*Hükümet-i Milliye'nin Teşekkülünden Lozan Konferansı'na Kadar Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve İran'la İlişkilere Dair Bir Dışişleri Raporu*", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:54, Bahar 2014, s. 239-242. ; Natalia Çerņiçenkina, "*Sovyet Rusya'nın TBMM Temsilcileri S. Aralov ve Y. Surits'in Resmî Raporlarına Göre Türkiye (1923)*", **Büyük Taaruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Cilt:2, Yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç- Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s.619-620. ; Sadık Erbaş, "*Türk-*

ki bundan en çok ziyarı gören Türk-Rus ilişkileri olmuştur. Buna rağmen, Merkezî Asya'da yaşanan gelişmeleri kendi kuramî çerçevelerine yerleştirmek bakımından eleştirel yaklaşımlar vasıtasıyla PanTürkizm'i devlet merkezci yaklaşımdan kurtararak çözümlene yapılması hem Türk-Rus ilişkilerindeki dinamiklerin hem de Merkezî Asya'nın dinamiklerinin devamında etkili olmuştur. Bu karmaşık tabloyu daha basit hale getirmek için Birinci Dünya Savaşı¹⁸ sonrasında Merkezî Asya'da ve Avrasya'daki iki ana gücün yani Türkiye ve Rusya'nın hem aralarındaki ilişkilerde hem de diğer devletlerle olan ilişkilerinde PanTürkizm vasıtasıyla şöyle bir sınıflandırma yapılmıştır: Sınıflandırmalardan ilki, Türk-Rus ilişkisinin yapısıyla ilgilidir. İlişki yapıları temel alınarak Merkezî Asya ve Avrasya'daki iki devlet arasında bir sınıflandırma yapılarak, bölge işbirliğini belli bir noktaya deyin güçlendirmeyi hedefleyip Rusya'nın ayrıcalıklı konumunu güçlü tutmaktır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin bölgeyle olan yakın siyasi, iktisadî ve kültürel bağları sıcak tutularak Türkiye üzerinden siyasi, askerî ve iktisadî manada bölgenin hegemon devleti olarak görülen Rusya'nın etki alanını sınırlandırmak, ülkeler arasında işbirliğini devamlı sıcak tutup güçlendirerek Rusya'nın güvenlik meselesini ön plâna çıkarmaktır. Böylece Rusya güvenlik meselesini ön plânda tutup bu bölgedeki ülkeler arasında ortak tutum oluşturacak ve böylece Avrasya bölgesinde¹⁹ jeopolitik boşluğun ve gerilimin ortaya çıkması engellenecektir.

Türkiye açısından ise, aynı Rusya gibi yukarıda bahsettiğimiz iki konu alanına da eşit önem vererek hem iktisadî/siyasî hem de güvenlik meselelerini çözmeye çalışarak Rusya ile işbirliğini temin etmek için ortak güvenliğe katkıda bulunmak maksadıyla tek bir alana yoğunlaşacak. Böylece tamamen güvenlik konularına odaklanan iki ülke ilişkileri ortak projeler üretse dâhi PanTürkizm ile yüzleş(tiril)erek bölge dinamikleri devlet merkezli karar mekanizması içinde

Sovyet İlişkilerinin İki Yılı ve İki Kararname", ÇTAD, Yıl:13, Sayı:26, Güz 2017, s. 85-90. ; Yalçın Murgul, "Osmanlı Devleti İçin Bolşevik İhtilali Neyi İfade Ediyor?", ÇTAD, Yıl:13, Sayı:26, Güz 2017, s. 34-36.

¹⁸ Bülent Gökay, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Çeviren: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.9-19.

¹⁹ Bkz. Ek 4.

devletler arasında değişik konu alanlarına yayılarak işbirliği çabalarının bağlayıcı PanTürkist kararlar içinde bir üst otoriteye devredildiği bir yapı ortaya çıkacak.²⁰

Böyle bir stratejik açılım sayesinde Merkezî Asya ve Avrasya'daki devletler PanTürkizm'e karşı millî egemenlik haklarının korunması, uluslar üstü karar alma mekanizmalarına duyulan gereksinimden çok daha önemli hâle getirilmiştir.

Türk-Rus ilişkileri bu mekanizma ile bölge işbirliği konusunda veya bölge halkları ile kurulan ilişkiler konusunda daha kararlı ve kesin bir tavır alamamalarına sebep olan temel gerekçeyi ortaya çıkarmıştır. Elbette Türk-Rus ilişkilerinin böyle bir hâlde yürümesi Merkezî Asya ve Avrasya'da ortaya çıkan her türlü gelişmenin etkisiz kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan bölge ülkelerinin karşılıklı ilişkilerde uluslar üstü bir karar alma mekanizmasına duyulan gereksinim konusunda çekimserlikleri bölge dışı devletlerin şu veya bu şekilde Merkezî Asya ve Avrasya algılamasının ayrılmaz bir parçasını oluşturan katı jeopolitik yaklaşımlara hapsedilmiş PanTürkizm'i suçlu olarak görmeleridir.

SSCB Türkiye ile ilişkilerinde devamlı olarak PanTürkizm'i gündemde tutarak Türk Cumhuriyetlerinin üzerinde Türkiye'nin nüfuzunu genişletecek bir araç olarak anlatmışlar ve uluslararası arenada da kullanmışlardır. Ne var ki, Rusya Merkezî Asya'yı bu türde çevre hâline getirerek bölgedeki nüfuzunu genişletirken diğer devletlerin bölgedeki nüfuz alanını genişletmeye yönelik çok taraflı girişimlere dâhil olmakta da bir sakınca görmemiştir. Bütün bunların sonucu olarak ortaya çıkan bölge ülkelerinin birbirlerine karşı duydukları güvensizlik, bölge işbirliğini jeopolitik oyunların araçları hâline gelmelerine katkıda bulunmuştur.

Yürütülen bu siyaset Sovyet cumhuriyetlerinin bölge işbirliği temelli ilişkilerinin aslında Avrasya güçler dengesinde yaşanan değişimlere göre şekillendiğini simgeleyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹ Dolayısıyla, Türk-Rus ilişkilerinde iki ülkenin Merkezî Asya ilgili tutumlarını belirlerken daha çok bölgedeki güçler dengesine göre tavır alma ile birbirlerinin bu cumhuriyetler

²⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995. s. 89-91; Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989. s. 49-51; Mehmet Alpaslan Eşki, "Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Sürecinde Osmanlı Dışı Unsurların Etkisi; Rusya Örneği", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:16, Sayı:12, Aralık 2016, s. 16-19.

²¹ Bkz. Ek 5.

üzerindeki nüfuzunu dengeleyecek araçların belirlenmesinde PanTürkizm'i önemli bir faktör olarak gördüklerini söylemek mümkündür.²² Bunun içindir ki Türkiye'nin SSCB'deki Türk Halkları hakkında söylediği söz, yapılan yayın Rusya açısından Batı'nın ve Türkiye'nin Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki nüfuzlarını sağlamlaştırma aracı olarak görülmüştür. Ve tabii olarak PanTürkizm Rusya açısından, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya; İran, Çin ve diğer devletler tarafından hem Türkiye'ye karşı hem de birbirlerine karşı kullanılan ve bu devletlerin bölge üzerindeki nüfuzlarını birbirlerine karşı koruma ve genişletme aracı olarak jeopolitik çekişmenin aracı haline gelmiştir.

PanTürkizm'in içeriğini özellikle güvenlik meseleleriyle doldurarak karşılıklı bağımlılık ve ortak çıkar gibi ilkeler doğrultusunda uluslararası işbirliği ile ilgili karamsar bakış açısını vurgulayacak türde Merkezî Asya ülkeleri baskı altında tutulmuştur. Elbette ki bu özellikle Türkiye ile Türk Halkları arasında karşılıklı güvensizlik meselesini gündemde tutmuş ve ciddi engellerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Öte yandan, Rusya bütün bu araçlar ile hem uluslararası sistemdeki hegemon durumunu muhafaza etmiş hem de Türkiye ile olan ilişkilerinde karşılıklı rejimler ile devletlerin birbirlerinin gücünü dengelemeleri konumunu değiştirmemiştir.

Böyle bir durum Türk-Rus ilişkilerinde şöyle bir tablo ortaya çıkarmıştır: Jeopolitik çatışma coğrafyası olarak algılanan bir bölgede işbirliği aygıtlarının aynı jeopolitik çatışma algılamasının araçları haline gelmesi. Zira özellikle Savaş sonrası iki yeni devlet kurulma ve gelişme aşamasında iken rejim, iktisat, kültür, medeniyet gibi alanlarda ortak işbirliği kurmalarından ziyade bu alanları hem kendilerine karşı hem de büyük güçler arasında bir denge unsuru gibi kullanmaya çalışmışlardır. Yaklaşım bu olunca da, Türkiye ve Rusya aralarındaki tüm farklara rağmen PanTürkizm faktörü ile Merkezî Asya'daki Türk Halklarının ortak bir Türk-Rus geçmişinden hareketle Avrasya'da karşılıklı bağımlılık geleneğini özellikle Rusya yayılma ve baskı unsuru olarak kullanmıştır. Elbette böyle bir durum Türk-Rus ilişkilerinin devamlı kırılgan olmasına, bu kırılganlığın yansımalarının bölge ülkelerinin ortak değerleri ve çıkarları sosyalist egemenlik ile PanTürkist egemenlik

²² Francois Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çeviren: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s.1.

arasında yetkilerini bir üst otoritenin bağımlılığına vermeyi işaret eden önemli bir parçalanmayı başlatmıştır. Türk-Rus ilişkilerindeki egemenlik ve eşitlik haklarına dayanan devlet merkezci yaklaşım bölge halkları arasındaki tarihî, dinî, lisanî, ırkî ve kültürel bağlara bölge merkezli baskı oluşturmuştur. Bu baskı coğrafi, demografik boyutlarda kimlik arayışını tetiklemiş ve bölge halkları daha da içine kapanarak Türklüğün derin bir felsefî ve kültürel yoğunlukla işlenen içeriği Batı kaynaklı jeopolitik kuramların öngörüsüzlükleri ile yaralı bilinçten mülhem uluslararası ilişkiler yaklaşımına hapsedilmiş Avrupa merkezci PanTürkizme sıkışıp kalmışlardır.

Rusya aslında PanTürkizm ile aradığı günah keçisini bulmuştur çünkü Bolşevikler ihtilâlden sonra asırlardır kimlik buhranında olan Rusya'nın uçurumdan kurtarıldığını ve Batı'ya karşı bir zafer elde ederek artık Rusya'nın öz yoluna girdiğini düşünüyorlardı.

PanTürkizm'i ise bu noktada Rusya'nın birliğine, bütünlüğüne tehdit olarak görüyorlar, SSCB adı altında birleşmiş Rusya'nın yeniden "kimlik buhranı"na girmesinde iktisadî, siyasal ve stratejik türde "çatışan çıkar"ların karşılıklı bağımlılığı değerlendirmesinde bulunuyorlardı. Sovyet dış siyaseti Sovyetlere özgü teritoryal güdülerle hareket etmesinden dolayı Türkiye ilişkilerini bu reflekslerinden hareketle yorumlayıp çözümleyen Rusya için Türk-Rus ilişkileri sadece ideolojik temelli olmadığı gibi PanTürkizm de ideolojik rekabetin bir aracı değildi.²³ Rusya için PanTürkizm Avrasya'nın kalbini kontrol eden kıta gücü ile onun karşısında yer alan koalisyon arasındaki çatışmada PanTürkizm sadece ideolojik hareket olarak değil jeopolitik/siyasî/kültürel/medeni/dinî/iktisadî/tarihî olarak Batı ve Avrasya arasındaki mücadelenin önemli temel kanıtıdır. Dolayısıyla da "Doğu", "Batı" ve Avrasya terimlerinin tanımlanmasında PanTürkizm'i sadece ideolojik bir rekabete indirgemek yanlış sonuçlara sebebiyet verir.

PanTürkizm aynı zamanda ideolojiden muaf bir jeopolitik çatışma gerçeğinin Merkezî Asya ve Avrasya'daki hakiki görünümüdür.²⁴ Türk-Rus ilişkilerinde

²³ **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara; 2013, s. 2-4. ; Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.5-6.

²⁴ Raşid Tacibayev, **Kızıl Meydan'dan Taksim'e Siyasette, Kültürde ve Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri (1925-1945)**, Truva Yayınları, 2004, s. 56.

PanTürkizm faktörünü bu açıdan ele alıp çözümlene yaptığımızda şöyle bir sonuç çıkmaktadır: iki ülkenin jeopolitik bakış açılarının PanTürkizm merkezli değerlendirilmesinde öz ülkesi ve diğer ülke/ülkeler arasındaki ilişkiye dair güven(siz)lik ve (dez)avantaj duygularını içeren ve/veya kolektif bir görev veya dış siyaset stratejisiyle ilgili fikirlerini harekete geçiren düşünce(ler) bütünü olduğu ortaya çıkmaktadır. Buradan Rusya'nın Türkiye ile olan ilişkilerinde²⁵ PanTürkizm'i yorumunu ve PanTürkizm'e bakışını biraz daha açarak anlaşılır kılabiliriz. Rusya öz devleti ve milleti için tanımladığı millî kimlik ve jeopolitik vizyon arasında bir bağ kurarken/oluştururken PanTürkizm'i/Türklüğü jeopolitik vizyonu ile millî kimlik kavramlarının karşıt coğrafi terimleri ve sembolleri olarak çevrilmiş hâlleri gibi gösteriyor. Böylece özelde Rus milleti ile olan ilişkilerini genelde Türkiye olan ilişkilerini belirli bir mekân/coğrafi bağlam içine oturtarak jeopolitik kodlar içeren belli millî fikirlerle yönetiyor. Bu jeopolitik kodları uzun bir tarihî dönem içerisinde genelde değişmeden/değiştirmeden bırakıp veya oldukça tedricen değiştirebilen Rusya bu kodlar ile örgün ve/veya ailevi/sosyal eğitim vasıtasıyla insanların algılamalarında Türklüğü ötekileştirerek toplumun güvenlik duyarlılığını yüksek düzeyde tutar.

Dolayısıyla Rusya, milletine kendi yaşadığı ülkeyle ve ülkesinin Türkiye ve Merkezî Asya ile ilişkileri hakkında temel bir fikri oluşturur. Bu anlamda Rusya'nın jeopolitik vizyonu, millî kimliğinin hem Türkiye ve Merkezî Asya'ya hem de dünyanın diğer bölgelerine doğru uzatılmasıdır. Rusya'nın PanTürkizm/Türklük merkezli jeopolitik vizyonu, bu devlete tabi bulunan Rus ve Türk Halklarının Rus devletinin hangi medeniyete veya devletler topluluğuna ait olduğuna inandıkları sorusuna da cevap arayarak, millî kimlik tanımlamasının en önemli parçasını oluşturur.

Özellikle Türkiye ile ilişkilerde ortaya çıkan bunalımların, buhranların veya köklü değişikliklerin yaşandığı dönemlerde, jeopolitik içeriklere sahip millî fikirlerin düzeni yeniden sağlamak isteyen Rusya tarafından başvurulmuş en uygun kaynak olduğu bilinmektedir.

²⁵ Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Millî Mücadele"ye**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979, s.79-83.

Bir diğerk anlamda Sovyetler Birliğı'nin daha fazla jeopolitik yayılmacıliğına yetecek gücü olmadığını kabul ettiğı tek ölkede sosyalizm doktrini ile Yaşam Alanı doktrini arasında Türkiye ilişkilerini Merkezî Asya üzerinden okuyan Rusya Merkezî Asya'da yürüttüğü yayılmacı siyaset ile Türkiye ile yaşadığı zor dönemlerde ölkelerinin millî ve jeopolitik görevlerine atıfta bulunarak halklarını PanTürkizm'e/Türklüğe karşı yönlendirebildiklerini gösteren önemli bir noktadır.

Türkiye söz konusu olduğunda ise bu millî eğilim, düşünceler bütünü dâhilinde zaten ciddi bir siyasi ve felsefi olgunluğa erişmiş durumdadır. Türkiye'nin jeopolitik doktrini olarak tanımladığı ve önemli bir coğrafi içeriğe sahip olduğu Türk-Rus ilişkileri ve Merkezî Asya ilişkileri incelendiğinde daha açık ve net ortaya çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiğı gibi bu içerik, Bu bölgeyi dünyanın diğerk halklarından farklı kılan özelliklerden birisinin de ölkelerinin özel coğrafi ve stratejik konumu ile birlikte Türkiye açısından jeotarihi alan ve kader olduğuna vurgu yapmaktadır.

Asya ve Avrupa arasında yer alan bu konum, Türkiye'nin aynı anda hem Doğu'yu, hem Batı'yı temsil etmesini, ancak Rusya ve Türkistan mevzu bahis olduğunda Doğu'dan da Batı'dan da farklı kalmasını sağlamaktadır.²⁶ Bu farklılığı, Türkiye'deki Rusya ve Türkistan üzerine yapılan jeopolitik söylemlerin ve araştırmaların Batı dünyasındaki eğilimin tam tersi doğrultuda geliştiğı bilinmektedir.

Gerçekten de Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mustafa Kemâl Atatürk liderliğindeki Türkiye'nin dünya ve bölge üzerine geliştirdiğı jeopolitik düşünce gelenekçi jeopolitik kuramlarla güçlü bir etkileşim içerisinde şekillenmekteyken, stratejik öngörü anlayışının özüne yani ufkun ötesine bakabilme ve eleştirel kuramların yaşanılan şart ve tarihin ötesinde dün-bugün-gelecek arasındaki bağı kurup yeni bir vizyon, bakış açısı ile hem Türk-Rus ilişkileri hem de Merkezî Asya üzerindeki etkisini arttırmasıyla birlikte Osmanlı mirasını muhafaza ederek Türkiye'nin dününü, bugününü ve geleceğini muhafaza edebilmesi en önemli göstergedir.

²⁶ Ali Yiğit, "Avrupa'nın Sınırları ve Türkiye'nin Avrupa'ya Göre Konumu", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, Temmuz 2010, s.45.

Türkiye, Türk-Rus ilişkileri özelinde PanTürkizm faktörünü güncel jeopolitik düşünce, coğrafya, tarih ve siyaset arasındaki ilişkiye karşı/ilişkiyle birlikte eleştirel bir bakış geliştirmeye başlayarak Merkezî Asya'yı yeni bir paradigma üzerinden okumaya başladı. Türkiye'nin yaptığı bu PanTürkizm okuması gelenekçi jeopolitik kuramların coğrafyayı durağan kabul etmesini ve yüzölçümüne, nüfusuna ve fizikî coğrafi özelliklerine vurgu yapmalarını yeniden okumaya, yeniden anlamaya, yeniden kavramaya ve yeniden sonuçlar çıkarmaya tabi tutmuştur.

Böylece özellikle bu coğrafyanın bir devletin askerî gücü gibi gelenekçi güç faktörleri yoluyla hâkimiyet altına alınabileceği oldukça basitleştirilmiş bir coğrafya olmadığı, bu coğrafyanın tarihi ile olan bağlarının göz ardı edilmemesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Ve bu coğrafyanın sadece yüzölçümü, nüfus ve coğrafya vurgusuyla, gelenekçi jeopolitik üzerinden devlet davranışını açıklamakla ve hem dünyanın hem de bu coğrafyanın meselelerine çözüm bulmakta ve üretmekte genellikle çok daha indirgemeci olduğunu dünyaya ve Rusya'ya net olarak ifade etmiştir.²⁷

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişki bakış açılarının güven(siz)lik ve (dez)avantaj duygularını içeren ve/veya kolektif bir görev veya dış siyaset stratejisiyle ilgili fikirlerini harekete geçiren düşünce[ler] bütünü içerisinde değerlendirildiğinde iki ülkenin özleri için tanımladıkları millî kimlikler ve jeopolitik bakış açıları arasında PanTürkizm'e göre jeopolitik bakış açıları, millî kimlik kavramlarının coğrafi terimler ve sembollere göre okuması yapılmaktadır.

Türkiye ve Rusya'nın jeopolitik kodları, uzun bir tarihî dönem içinde genelde değişmeden kalan veya oldukça tedricen değişebilen iç ve dış uyumlardır. Bu kodlar, siyasal ve/veya sosyal algılamaların ilişkilerde yaptığı açılımlarla bağlantılıdır. Dolayısıyla, Türkiye ve Rusya ülkelerinin yakındaki Türkistan ile ilişkisi hakkında temel çıkış noktalarında jeopolitik kodlara en çok baskı yapan elbette PanTürkizm'dir.

Bu anlamda Türkiye'nin Türkistan'a yönelik jeopolitik bakış açısı, Rusya tarafından Türkiye'nin millî kimliğinin Türkistan'a doğru uzatılmasıdır. Böyle bir jeopolitik bakış açısı, Türkistan'ın insanların hangi medeniyete veya devletler

²⁷ Ömer Göksel İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, Bursa, 2010, s.267-272.

topluluğuna ait olduğuna inandıkları sorusuna cevap arayarak, millî kimlik tanımlamasının ve kültür/medeniyet sorgulamasını yapmaya başlarlar. Özellikle SSCB’de ve Türkiye’de buhranların veya köklü değişikliklerin yaşandığı dönemlerde, jeopolitik içeriklere sahip millî fikirlerle donatılmış PanTürkizm vasıtasıyla düzeni yeniden sağlamak isteyen devlet tarafından başvurulmuş en uygun kaynaktır.

Rusya’nın bir anlamda Sovyetler Birliği’nin daha fazla jeopolitik yayılmacılığa yetecek gücü olmadığını kabul ettiği tek ülkede sosyalizm doktrini ile Türkistan’ı Yaşam Alanı ilân etmesiyle başlattığı bölge merkezli yayılcı siyaset ile özellikle Türkiye’ye karşı zor dönemlerde ülkelerinin millî ve jeopolitik maksatlarına atıfta bulunarak halklarını yönlendirebilmiştir. Rusya için Türkistan söz konusu olduğunda bu Sovyetik millî eğilim, Türk-Rus ilişkilerinde Rusya’nın Türkistan’ı ilişkilerde PanTürkizm’e hapsetmesinin düşünceler bütünü dâhilinde belli içeriklerden oluştuğu ve ciddi bir siyasi ve felsefi olgunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımın, aynı zamanda Rusya’nın jeopolitik okuma ile yapıldığı göz önüne alındığında, oldukça önemli bir coğrafi içeriğe sahip olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi bu içerikten dolayıdır ki Türkiye’nin ve Rusya’nın diğer milletlerden farklı kılan özelliklerden birisinin de ülkelerinin özel coğrafi konumu olduğuna vurgu yapmalarındır. Asya ve Avrupa arasında yer alan bu konum, Türkiye ve Rusya’nın ve Türkistan’ın, aynı anda hem Doğu’yu, hem Batı’yı temsil etmesini, bunun yanında Doğu’dan da Batı’dan da farklı kalmasını sağlamaktadır.²⁸

Türkistan’ın merkezî konumu iki ülkeyi bu anlamda gerek devletlerarasında olsun, gerekse de kara veya deniz güçleri arasında ve uluslararası ilişkilerde çatışmacı bir vaziyette tutmaktadır. Bölgenin gerçekleri, hakikatleri ve gelenekçi jeopolitik arasındaki uyumun öz lehinde tutmak için Rusya her iki vaziyeti PanTürkizm ile bağlantılandırarak Türkiye’nin genelde bölgedeki özelde ise Türkistan’da ki her çıkışını Sovyet çıkarlarına tehdit olarak ilân etmiştir. İlişkilerdeki bu jeopolitik endişelerle hareket ilişkileri her zaman şekillendirmiştir. Fakat Rusya Türkiye ile ilişkilerinde, Türkistan ile ilişkilerinde, Rusya’da, Türkiye’de gerçekleşen

²⁸ Suat Bilge, **Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 309.

köklü değişimleri, dönüşümleri PanTürkizm ile açıklayarak kendi hatalarını, açmazlarını ve açıklarını gizleme gereksinim duymaktadır. Böyle bir gereksinim Rusya'nın önemli bir açmazıdır aslında çünkü devamlı teyakkuz hâlinde olan jeopolitik yaklaşımın gelenekçi jeopolitik kuramların çarpıcı siyasi öngörülerine sıkışıp kalmasına sebep olmaktadır. Ancak Rusya'nın gelenekçi jeopolitik kuramlarına yönelişi sebebiyle Türkiye devamlı günah keçisi ve Batı'nın ötekisi olarak değerlendirilmesi sebebiyle ne Türkiye ne de Türkistan dünya çapında iktisat ve uluslararası siyasi sistem içinde tam olarak tanımlanamamaktadır.²⁹ Yapılan bu değerlendirme Türkiye ile ilişkilerde olsun Batı ile ilişkilerde olsun mevcut iktisadî, siyasi ve askerî ilişkilerin nasıl sürdürebileceği gibi zor bir meseleyi de ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu özellikler nedeniyle hem Türkiye ile hem de Batı ile ilişkilere ve işbirliğine büyük umutlar bağlayan politikasının ve siyasetinin sınırlarının belirsizliği ile birlikte Rus dış siyasetinin yönünü belirleyecek yeni alternatiflerin de çıkmasına engel olmaktadır. Rusya bu alternatifsizliği PanTürkizm ile gidermeye çalışmaktadır.

Rusya'nın Avrasya'daki merkezî konumunu öne çıkaran PanTürkizm yaklaşımı ilişkilerinin belkemiğini teşkil etmektedir. Türkiye'yi Batı'nın ötekisi olarak hem bölgede hem de Batı'da tehdit gibi göstermeyi esas alan bu "Sosyalist" yaklaşım, Batı'yı safında tutma ve emperyal politikalarına ve siyasetlerine karşı PanTürkizm eleştirilerin toplandığı bir şemsiye hâline gelmiştir.³⁰ Yeri gelmişken Rusya'nın Sosyalist fikrini PanTürkizm'e karşı konumlandırışından bahsetmekte fayda vardır. Rusya, sosyalizmi PanTürkizm'e karşı tanım ve sınıflandırma meselesinin en önemli nedenlerinden birisi sosyalizmin Rusya'ya dünya üzerinde özel bir görev atfetmesidir. Bilhassa Çarlık döneminin son yılları ve Sovyetlerin kuruluş safhasında Rusya'nın içinden geçtiği sıkıntılı siyasal ve iktisadî süreç düşünüldüğünde sosyalizmde ruh bulan ilkelerin ve değerlerin Rus halkı ve siyasal/askerî seçkinleri için Batı tipi demokratik ve liberal sistemin bölgenin özüne has jeopolitik/siyasi, sos-kültürel/medenî ve sosyo-iktisadî yapısında oluşturacağı kırılmalarıdır.

²⁹ Ömer Göksel İşyar, **Karşılaştırmalı Dış Politikalar Yöntemler, Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası**, Dora Yayıncılık, Bursa, 2009. s.499; s.689-693.

³⁰ a.g.e., s. 167-169; s. 220-229.

Demokratik ve liberal sistemin bölgedeki uzantısı olarak gördüğü PanTürkizm Türkiye gibi bir devletin kuvveti ve sahip olduğu siyasal, askerî-stratejik yetenekler, iktisadî kalkınması ve dünyadaki siyasî ağırlığı anlamında Batı'nın da desteğiyle Rusya'yı başlıca rakipleri olan ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Çin'in çevrelemesidir. O yüzden Rusya'nın büyük güç iddiasını sürdürebilmesi için elindeki en önemli koz, Türkistan'daki merkezî coğrafi konumudur.³¹

Gerçekten de PanTürkizm'in Türk-Rus ilişkilerinde Batı'ya, liberal politikalara veya Amerikan-İngiliz güdümlü açılımlara karşı dış siyasetlerinin Merkezî Asya, Balkanlar ve Ortadoğu'daki gelişmelerle şekillendiğine yönelik saptama yerinde ve doğrudur. Bu husus, Sovyetlerin ve Türkiye'deki siyasal yelpazenin herhangi bir yerine mensup gruplar için kolayca bir şemsiye olabilmesine de büyük katkıda bulunmuştur.

Siyasal eylem kaygılarından ziyade, ahlâkî, felsefî, jeopolitik/siyasi, jeotarihî ve medenî kaygılarla şekillenmiş olan PanTürkizm'i bağlamından tamamen koparan bu gruplar ilişkileri ve bölgeyi ideolojik öteki hâline getirmişlerdir. Dolayısıyla, Türk-Rus ilişkilerinin ortak paydalarının tam olarak ne olduğu konusundaki soru işaretlerini ve kafa karışıklığını iyice arttırdı. Bu kafa karışıklığı, Türk-Rus ilişkilerini, Türkiye'nin ve Rusya'nın Merkezî Asya hakkında görüşlerindeki ortak ve farklı noktaları tanımlamak ve sınıflandırmak için birbirlerinden çok farklı düsturlar ortaya koymalarıyla sonuçlandı.

PanTürkizm bazen Türk Milliyetçiliğinin yeni bir yayılcı versiyonu, bazen yeni bir ideoloji, bazen marjinal bir siyasi düşünce, bazen Türkiye üzerinden Batı'nın Rusya'ya karşı saldırıya geçtiği jeopolitik bir kuram, bazen de Türk dış siyaset ve askerî çevrelerince kullanılan pragmatik/gerçekçi bir dış siyaset yaklaşımı olarak adlandırılabilir. Tanımlar ortaya hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın Batı karşısında rolünü sorgulamaya sebep olmaktadır. Ve ortaya sınıflandırma meselesi çıkmaktadır. Özellikle Rusya ve Batı Türkiye'nin sınıflandırmasını PanTürkizm üzerinden yaparken dünyada yeniden bir büyük güç haline gelmesinde ve askerî güç kullanımını ve coğrafi yayılma yolunda PanTürkizm'in Türkiye'nin mühim bir silahı

³¹ Mesut Hakkı Caşın, **Rus İmparatorluk Stratejisi**, ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s.1-24. , İ. Z. Gerşteyn, "Faktor Messianizma Vo Vneşney Politike SSSR", **Vestnik Vyatskogo Gosuderstvennogo Gumanitarnogo Universiteta**, 2014, s 52-57.

olacağını savunmaktadır. Başka bir sınıflandırma ise, Türkiye ve Rusya'nın bölgedeki rolleri açısından PanTürkizm'i bir araç olarak gören, ancak bunun dışındaki diğer araçlara yönelim olduğunda, örneğin Batı ile işbirliği gibi, iki ülkeyi de durdurabilmek için PanTürkizm en iyi araç olarak görülmekte ve Türk-Rus ilişkilerini özü içinde sınıflandırmada müthiş bir tanımlama olarak yorumlanmaktadır.

Yaşanan tanım ve sınıflandırma karmaşası sayesinde Türk-Rus ilişkileri kontrol altında tutulmaktadır. Zira bu tanımlamalar içerisinde Türkiye ve Rusya'nın Batı yanlısı siyasetlerini dengede tutarak iki ülkenin de Doğu ile Batı arasındaki köprü olmalarını vurgulayarak Türk ve Rus dış siyasetlerini hem jeopolitik ilkeler dâhilinde hem de iki ülkenin emperyal miraslarının taşıdıkları değerler çerçevesinde değerlendirmek çok önemli görünmektedir.³²

Buradan hareketle, Türk-Rus ilişkilerindeki ve siyasal yaşamlarındaki gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde PanTürkizm fikrinin Türkistan ve dünya siyasetiyle ilgili önermeleri oldukça tacizkâr, zaman zaman mistik ve hayalidir. Çarlık sonrası Türk-Rus ilişkilerinin sınıflandırılması anlamında daha geçerli olabilecek tanımlama, Rusya'nın temel karşıtı olan Batı'yla olan ilişkisi temelinde tanımlamaktır. Bu ilişkiyi ölçüt olarak alan Rusya, Türkiye'yi ve PanTürkizm'i birbirini tamamlayan iki yorumu ortaya koymuştur. Bu yorumu Rusya'nın özel görevi ile birleştirerek deniz gücünü temsil eden Batı'yı da Türkiye'ye karşı Rusya'nın savunduğu iddiasıyla mistik ve doğaüstü bir savaşa dönüştürür.

Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm'in bazen "ideoloji" bazen "söylem" olarak faktör olması ilişkilerin odak noktasındaki farkların ne olduğu ya da hangi ölçütlere göre ilişkilerde kapsamlı değerlendirmeler yapılacağı konusunu önemli kılmaktadır. Böyle bir değerlendirme, bir taraftan ilişkilerin odak noktasından sapmalara neden olacak olan alanları belirlerken, diğer taraftan özellikle Rusya'nın ilişkilerin temel

³² Mehmet Saray, **Türk-Rus Münasebetleri'nin Bir Analizi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998, s.195-200. ; Yavuz Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.25-26.

yorumundaki tanımlarının Türkistan açısından nasıl kurgulanabileceği üzerinde durma gereği ortaya çıkmaktadır.³³

Bu şekliyle Türk-Rus ilişkileri için süreç ile sonuç arasındaki bağı belirlemede PanTürkizm çok daha önemli hâle gelir. Bu noktada Türk-Rus ilişkilerinde güç ve bilgi ilişkisi ortaya çıkar. Diğer tabirle, dönemin kalıplaşmış ilişki çerçevelerinin iki ülkeye dayattığı sınırlar dâhilinde gerçekleşmesi kuramî bilgi de dâhil, her türlü bilgi kurumî, sosyal ve söylemlik baskılarla üretilir. Dolayısıyla ilişkinin dün-bugün-gelecek arasındaki bağın söylemleri birbirleriyle, ele aldıkları nesnelere ve kavramlarla sürekli bir etkileşim içinde ilişkilere yön verir.³⁴ Tam bu noktada PanTürkizm ideoloji ve söylem olarak Türk-Rus ilişkileri ve dünya siyaseti temelinde örgütlü siyasal harekete zemin oluşturan; mevcut sistemi korumayı, değiştirmeyi veya yıkmayı amaç edinen; mevcut millî düzeni, bölge düzenini veya dünya düzenini sorgulayan; ideal bir gelecek için model öneren ve değişimin, dönüşümün ne şekilde başarılacağıyla ilgili taslak sunabilen tutarlı düşünceler bütünü olarak ilişkilere tesiri sorgulanabilmektedir. Bununla birlikte yine ideoloji ve söylem olarak PanTürkizm mutlak doğruyu gösterdiği ve her türlü cevabın özünde olduğuna inanan ve belli ahlâkî inançlar içine hapsolmuş sabit, kapalı, karşıt delillere karşı duyarsız, oldukça taraflı düşünce sistemi olarak da ilişkilere tesiri sorgulanabilmektedir. Türk-Rus ilişkilerinde ideoloji ve söylem olarak PanTürkizm faktörünün üç sebeple önemli rol oynadığı görülmektedir. Birincisi, Türk-Rus ilişkilerinde her zaman doğru veya yanlış önerme olarak da olsa başka bir şeyin fiilen karşısında durduğu için. İkincisi, karşılıklı güç dengesini oluşturmada zaman-mekân bağını kurmada oluşturduğu önem. Üçüncüsü, PanTürkizm'in, altyapı veya bunun iktisadî ve maddî belirleyicisi gibi işlev görmesi gereken bir şeye ikincil pozisyonda olmasıdır

Görüldüğü üzere Rusya PanTürkizme yönelik eleştirilerini devamlı dillendirirken sosyalizmin ötekisi bağlamında ideoloji ve söylem olarak SSCB'ye ve Batı'ya karşı konumlandırır. Buna göre, SSCB, devleti mutlak doğru kabul ederken, SSCB'nin ve Türkistan'ın güvenliği açısından PanTürkizmi tehlike olarak görüp

³³ Karen Barkey-Mark Von Hagen, **İmparatorluk Sonrası Çok Etnili Toplular ve Ulus İnşası**, Çeviren: Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2012, s. 99-109.

³⁴ İlyas Kemalöglü, **Rusların Gözüyle Türkler**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2015, s.9-13.

reddeder. Yine içinde buldukları bağlama dışarıdan bakarak özlerini tüm sosyal meselelerin çözümleyicisi olarak ilan ederken PanTürkizmi sosyal ve diğer meselelerin çözümünde en büyük engel olarak görürler. Böylece sosyalist ideolojinin söyledikleri, SSCB için sadece içine doğdukları bağlamın ve dönemin hâkim güç ilişkilerinin özüne tanıdığı hareket alanını genişletecektir.

Sovyetler Birliği'nin kapladığı coğrafi alanı tanımlamak için kullanılan Avrasya üzerindeki nüfuzunu koruyabilmek, Rus dış siyasetinin en önemli hedeflerinden biridir. Fakat bu sadece bölge merkezli bir hedef değildir, zira Rusya ancak bu bölge üzerinde tesirini sürdürebildiği ve ABD ile birlikte diğer emperyal güçleri bu bölgeden uzak tutabildiği müddetçe dünya siyasetindeki büyük güçlerden birisi olduğunu kanıtlayabileceğine inanmıştır. PanTürkizmin Rus iç ve dış siyasetinde bu kadar önemli hale gelmesinin en önemli sebebi budur. Diğer taraftan PanTürkizm, Batı ve Türkiye karşısında siyasi, askerî, iktisadî ve teknolojik olarak sürekli gerileyen Rusya'ya Çin, Hindistan ve İran gibi Asyalı ülkelerle Batı'yı dengeleyecek stratejik bir ittifak yolunu açması nedeniyle de cazip görünmüştür. Maksudlar bu denli gerçekçi bir türde tanımlandığı için de SSCB'de PanTürkizm önce Avrasya'da, sonra da dünya çapında güçler dengesinin muhafazasını hedef alan jeopolitik/siyasi, jeokültürel/medenî ve jeotarihî açıdan determinist bir bakış açısına, bu dengeyi sağlayabilmek için Rusya'nın dolaylı veya doğrudan Sovyet coğrafyasını kontrol etmesi gerektiğine yönelik hegemonik bir inanca ve ABD ve müttefiklerinin dünya siyasetinde Rusya'nın en önemli rakibi ve düşmanı olduğuna dair bir tehdit algılamasına temel çıkış noktası teşkil etmektedir.

Dolayısıyla daha felsefi ve idealist kaygılarla şekillenmiş olan PanTürkizm, Rusya'nın Avrasya bölgesinde askerî güç kullanımı yoluyla coğrafi yayılmacılığı teşvik eden ve aşırı Batı karşıtlığına dayanan söylem biçimi ise Bolşevik ihtilâli sonrasında Rusya'nın karşı karşıya bulunduğu kaotik ortamdan kurtulmayı ve bölgedeki hâkimiyetini muhafaza etmeyi amaçlamıştı.

Rusya bir taraftan Türkiye ile ilişkilerde diğer taraftan Batı ile ilişkilerde ve Batı yaşam ve düşünce biçimlerine karşı yürüttüğü savaşta PanTürkizm'i önemli bir iç ve dış siyaset aracı olarak kullanıp Rusya'yı kurtarmayı ümit ediyordu. Anlaşılacağı gibi 1920'ler Rusya'sının şiddet dolu sosyal/siyasal ortamı ile yüz yüze

kaldığı siyasal ve iktisadî zorluklar karşısında devlet-toplum arasındaki gerilim alanlarını ortadan kaldırmak maksadıyla PanTürkizm'i gündeme getirmesi bu vasfı nedeniyle, PanTürkizm'i bir anlamda bir korku ideolojisi olarak gösterdiği ortadadır. Rusya'nın Avrupa kozmopolitan düşüncesinden duyduğu korkuyu ise yine PanTürkizm ile aşmaya çalışması ABD ve müttefiklerinden kaynaklanmaktadır. PanTürkizm, Rusya'ya göre Batı'nın Doğu'ya karşı muzafferiyeti gerçekleşmeden önce, Batı'nın ve ilerici, hümanist ve demokratik değerlerin stratejik hâkimiyetini yaymada kullandığı araçtır. Batı'nın Türkiye üzerinden Rusya'ya pompaladığı PanTürkizm tüketim toplumu oluşturma amacını taşıyan, ancak sosyo-kültürel sosyo-iktisadî bir insanlık ülküsü maskesi altında sunulan fikirden başka bir şey değildir. Rusya, Avrasya'da temsil edilen ruhanî ve ilkelik değerlerin Batı medeniyetinin ve kültürünün maddeci değerleri karşısında muzafferiyet kazanması için kültür, medeniyet ve ilerlemenin dünya alanına geri dönüşünü yaparak maddeci Batı kültürünün ve medeniyetinin alternatifi olacağını iddia etmiştir. Bunu gerçekleşmesi için ise Rusya'ya göre bozulmamış konar-göçer ruha sahip Avrasya halklarının PanTürkizm'e karşı set oluşturmalarıdır.

SSCB önderliğinde Avrasya halkları sosyalist görüşler çerçevesinde yeni iktisadî insanı dünya alanına çıkacak ve Rusya, tüm Avrasya halkları için yeni ve güçlü dünya nizamcısı örnek devlet olacaktır. Avrasya halklarının PanTürkizm'den alacağı tarihin intikamı veya rövanşı olacaktır. Rusya, bu egemenliği vasıtasıyla Rusya'da ve diğer Sovyet cumhuriyetlerindeki Türk halkları arasında yaygın hâle gelen Türkiye merkezli milliyetçi yaklaşımlarla daha gerçekçi mücadele yolu açılmış olacaktır. Rusya eğer Türkiye'yi bu bölgede dengelemek istiyorsa ve güneyde hegemon devlet olmak konusunda başarılı olmak istiyorsa PanTürkizm faktörünü göz ardı etmeden ilişkileri geliştirmek gerektiği görüşünden asla vazgeçmemiştir.³⁵ Bu yüzden öncelikle bir ideoloji olarak PanTürkizm'in diğer ideolojilerden hangi noktada farklılaştığını saptamak gerekmektedir. Rusya'nın PanTürkizm yorumunda şunları da okumak mümkündür. Büyük güç, jeopolitik güç artırımı ve birleşmiş Avrasya topluluğu oluşturma yoluyla kurulacak bir sosyalist birlik fikri. Başka bir ifadeyle, sosyalizm temelde Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan

³⁵ Erel Tellal, "1919-1923 Sovyetlerle İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt: 1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.155-159.

yeni uluslararası sistemde nerede durması gerektiği sorusuna cevap arayan bir ideolojidir. Bu ideoloji, zaman ve mekân çözümlemesini yaparken PanTürkizm’i dikkate almalıdır. Çünkü Türk Halkları SSCB’nin bünyesinde önemli bir ağırlığa ve jeopolitik/siyasi ve jeotarihî anlamda önemli bir konuma sahiptir. Dolayısıyla, Türkiye üzerinden PanTürkizm’i silah olarak kullanıp saldırılara geçen Batı’ya karşı bağımsız ebedi jeopolitik kanunların azami düzeyde harekete geçirilmesi ve bu şekilde ABD-İngiltere ve müttefiklerinin bölge üzerinde oynayacakları oyunlara engel olmak iddiası hâkimdir.

Dolayısıyla Rusya’nın dünya siyasetine ve Türkiye siyasetine bakışlarında PanTürkizm merkezli üç ana özellik saptamak mümkündür: keskin bir Batı karşıtlığı, katı ve mistik bir jeopolitik determinizm ile Türkiye ve PanTürkizm yorumu ve Rusya’nın en azından gücünü elinde tutmayı hedefleyen bir coğrafi yayılma hayali.³⁶

Rusya PanTürkizm’in çözümlemesini ve yorumunu yaparken Batı kaynaklı siyasal, sosyal, iktisadî ve jeopolitik kuramlarla harmanlayarak yapması aşikârdır. Bu siyasal, sosyal, iktisadî ve jeopolitik kuramlar özünde doğüstü ve mistiktir. Diğer bir ifadeyle, Rusya’ya göre dünya tarihi ve medeniyetleri içinde Merkezî Asya’nın PanTürkizm üzerinden okuması jeopolitik güçler tarafından coğrafyanın sembolizmini şekillendirilmektedir. PanTürkizm kara ile denizin jeopolitik, jeostratejik mücadelesinde kara gücü Rusya’ya karşısında tarihî bir savaş içerisinde bulunduğunu açıkça tekrar etmektedir. İşte bu savaşta karanın temsilcisi olan Rusya’nın, deniz güçleri tarafından desteklenen PanTürkist hareketle büyük bir tezgâh ile karşı karşıya olduğu noktasına devamlı vurgu yapılmaktadır.

Rusya’nın Türkiye ile ilişkilerinde ayrıca Merkezî Asya’ya yönelik yürüttüğü politika ve siyasette PanTürkizm’in ideoloji ve söylem arasında oluşturduğu farklar ya da kıstaslar Türk-Rus ilişkilerindeki PanTürkizm düşüncesinin/akımının ideoloji veya söylem olarak deniz-kara bağlamında kırılmalar oluşturmaktadır. Kırılmalar bir taraftan ilişkilerin odak noktasından sapmasına neden oluyorken, diğer taraftan PanTürkizm’in iki ülke arasında oluşan “gri bölgeler”in ilişkilerin gelişimine

³⁶ Hamit Aliyef, “Kemal Atatürk’ün Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamaştırılmasındaki Rolü”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 36 (1), 1981, s. 69-85. ; N. Selcen Korkmazcan, “Atatürk’ün Dış Politika Anlayışının TBMM’nin İlk Dış Politika Kararı Üzerinden Değerlendirilmesi”, **İstanbul Aydın Üniversitesi Aydın İnsan ve Toplum Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, 10 Kasım 2017, s. 105.

tesirinin oluşturduğu sorulara yanıt bulmak noktasında ideolojik söylem olgusunu öne çıkarmaktadır.

PanTürkizm'in ideoloji ve söylem üzerinden iki temel yorumunun Türk-Rus ilişkileri açısından her tür etkileşimi adına vurgu yapılan nesnelere sistematik olarak oluşturan pratiğe dönüşümü ortaya çıkar. Burada vurgulanmak istenen, Türk-Rus ilişkilerinde Rusya'nın veya Türkiye'nin PanTürkizm'i ideoloji ya da söylem olarak ilişkilerde kullandığı türüyle öz siyasal/sosyal/iktisadî doğrularını/gerçekliklerini/hakikatlerini oluşturduğu ve ortaya koyduğudur. Bu yol ile Türkiye ve Rusya hem ilişkilerdeki dengenin bir devlet tarafına güçlenmesine engel olurlarken hem de Merkezî Asya'daki ellerinde bulundurdukları güç merkezlerini kaybetmeme ve etki alanlarını genişletme mücadelesine devam ediyorlar. Ayrıca iç siyasette devlet-millet arasındaki bağları güçlü tutarak milleti bir hedefe yöneltme ve toplumda kullanılan hâkim söylem biçimlerini dizayn etmenin yönteminden başka bir şey değildir.

Bu şekliyle hem Rusya hem de Türkiye PanTürkizm vasıtasıyla ilişkilerdeki süreç-sonuç arasındaki bağı ve bu bağı bölgeye olan tesirlerini kontrol altında tutarlar. Bu noktada yine ilişkilere önemli bir katkısı olan güç ve bilgi ilişkisine göre dönemin birbiriyle yarışan iki gücü olan Türkiye ve Rusya'nın PanTürkizm'i kâh söylem temelli kâh ideoloji temelli kullanarak bölgedeki diğer güçlerin desteğini almak için daha fazla güç toplayarak öz alanında hâkim söylem üzerinden hâkim ideolojiyi yayar ve ikili ilişkilerde, bölgede ve uluslararası ilişkilerde güç ve bilgi ilişkisini yeniden oluşturur.

Hâkim söylem olarak, özellikle Türkistan'da dönemin söylem çerçevelerinin özellikle Türkiye'ye ve Türkistan'a dayattığı sınırlar dâhilinde gerçekleşeceği kuramlık bilgide dâhil, her türlü bilgi kurumluk, sosyal ve söylemlik baskılarla karşılaşır. Dolayısıyla söylemler ve kuramlar birbirleriyle, bölgeyle ve insanlarla sürekli bir etkileşim içinde olurlar. Tam bu noktada PanTürkizm'in ideolojik temeli ortaya çıkar ve dünya siyaseti temelinde ideolojik kutuplar arasındaki ilişkilerle birlikte siyasallaşan devlet politikaları/siyasetleri Türkiye'yi baskı altında tutmaya başlar. Rusya bu sayede örgütlü siyasal hareketine zemin oluşturan; mevcut sistemi korumayı, değiştirmeyi veya yıkmayı amaç edinen; mevcut millî sistem veya dünya

düzenini sorgulayan; ideal bir gelecek için model öneren ve değişimin/dönüşümün ne türde başarılacağıyla ilgili taslak sunabilen tutarlı düşünceler üreterek Türkiye ve Merkezî Asya üzerindeki baskısını arttırır. Elbette ortaya çıkan mevcut veya olası her türlü siyasal olay ve olguları kapsayıcı özelliktedir. Ne var ki Rusya'nın bu denli kapsayıcı çıkışına cevap olarak Türkiye'nin yaklaşımının mutlak doğruyu sadece Türkiye'nin gösterdiğine ve her türlü cevabın Türkiye'de olduğuna inanan ve belli ahlâki inançlar içine hapsolmuş sabit, kapalı, karşıt delillere karşı duyarsız, oldukça taraflı düşünce sistemleri üzerinden ilişkilere yaklaştığını söylemek elbette yanlış ve hatalı tespit olur.

Türkiye PanTürkizm'i güç-bilgi ilişkisi içinde söylem ve ideoloji olarak yorumlarken üç sebepten hareketle yoruma tabi tutar. Birincisi, iki ülkenin kuruluş temellerinden hareketle rejim açısından fiilen karşısında konumlandırarak. İkincisi, güçlük, PanTürkizm'in zorunlu olarak ilişkiler özelinde ve bölgede oluşturduğu etki alanında süreç-sonuç ilişkisindeki davranış kodlarıdır. Üçüncüsü, ideolojik veya söylem olarak altyapı veya bunun iktisadî ve maddi belirleyicisi gibi işlev görmesi gereken noktada güç-bilgi ilişkisi açısından oluşturduğu pozisyonların olmasıdır.³⁷

Görüldüğü üzere Türkiye ve Rusya'nın PanTürkizm'e yönelik temel yaklaşımları, eleştirileri, karşılıklı ilişkilerde iki tarafında birbirlerini kuruluş felsefesi ve rejim üzerinden karşı konumlandırmalarıdır. Buna göre, içinde buldukları bağlama dışarıdan bakarak kendilerini tüm sosyal meselelerin ve ilişkilerdeki pürüzlerin çözümleyicisi olarak görürler.

PanTürkizm'in söyledikleri, sadece içine doğdukları bağlamın ve dönemin hâkim güç ilişkilerinin kendilerine tanıdığı hareket alanı içinde mümkündür. Tüm bunların Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm'in hem ideoloji, hem de söylem olarak güç-bilgi ilişkisi açısından olguların ve olayların karşısında kendi görüşlerini tanımlamak maksadıyla kullandıkları yorumlar ile mevcut sıkıntıları ele aldıkları görülmektedir. Zira PanTürkizm'in Rusya'nın her türlü mevcut meselesini büyüttüğü ve özellikle Türkiye ve Batı'nın söylemlerini jeopolitik kuramlar yardımıyla yeniden

³⁷ Erel Tellal, "1923-1939 SSCB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt: 1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.314-324. ; Asem Nauşabay Hekimoğlu, **Rusya'nın Dış Politikası I**, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 23-29.

kurguladıkları için de bölgedeki gücünün zayıfladığı Rusya'nın temel çıkış noktasıdır.

PanTürkizm'i sadece aşırı Batı karşıtlığına ve coğrafi yayılmacılığa dayanan bakış açısı ve Batı/Türkiye emperyalizmiyle eş anlamlı olarak görülmesi, SSCB'nin dış siyaseti üstündeki tesirinin önemini anlamaya yol açabilir. Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerinde PanTürkizm'i faktör olarak kullanarak siyasal ve iktisadî olarak kurumlarıyla bütünleşmeyi, millî ve jeopolitik çıkarların korunmasını, Rusya'nın Merkezî Asya'daki merkezî coğrafi konumunun Rusya'yı dünya siyasetinde büyük güç hâlini muhafaza etmektir. Türkiye'nin PanTürkizm ile bölgede önemli bir güç olacağını ve sadece Rusya'nın değil diğer ülkelerinde bölgedeki etkilerini bitireceğini düşünen Rusya ısrarlı büyük güç olma arzusuna ulaşmada Batı'dan beklediği destek ve kazanımları sağlayamayınca Avrasya bölgesinin güçlerine yönelmelerinde oldukça etkili olmuştur. Özellikle SSCB'nin kuruluşu sonrası Merkezî Asya'da Türkiye'nin gücünü dengeleme adına Türkiye ile giriştiği siyasal çekişme, çoğu zaman ilişkilerde radikâl çoğu zaman ise ılımlı bir çizgi arasında yaşanan gerilimlerin baskısında gel-gitler olmasına sebep olmuştur. Ve ikili ilişkilerde bu yeni güç kaymalarının ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. İlişkilerin bu boyutta olması hem Batı'ya karşı dengesi belirlenemeyen mesafeli bir tutum alınmasını ortaya çıkarırken Merkezî Asya devletleri üzerindeki özel millî ve jeopolitik çıkarlardaki dengede bozulmaya başlamıştır.

1.2. Türk Kuşağının Türk-Rus İlişkilerine Tesiri

Coğrafya ve tarih, Türk-Rus ilişkilerinin oluşum, gelişim ve etkileşim sürecinde, öne çıkan önemli karşılıklı bağımlılık unsuru olarak dikkati çeker. İlişkilerde PanTürkizm faktörü coğrafyaya ve tarihe bağlı türde tanımlanabilecek bir yaklaşımda, iki devletin öz tasavvurları ışığında şekillenmiş ve öz halklarına, gündelik yaşantılarına, tarihe ve coğrafyaya yansıtılmışlardır.

Millî coğrafya ve millî tarih, özellikle imparatorluktan millî devlete geçiş sürecini yaşayan iki devlet için çok önemli çıkış noktalarıdır. Türkiye ve Rusya ilişkilerin boyutları ve süreçleri ne olursa olsun, küçükleri gibi büyükleri de mekândaki yerlerini belirlemek ve onların coğrafi yerleşimlerinin zorlama veya avantajlarına bağımlılıklarını, avantaj ve dezavantajlarını anlamak çıkış noktalarıdır.

Her iki devlette, sınırları aşağı yukarı sabit bir coğrafyaya, buna bağlı olarak da özlerine özgü bir mekâna bağlayarak; bu iki devletin mekânı olup, adeta sürekli olan medeniyetten/kültürden diğerine kesinlikle aynı olmayan, verili bir mümkünükler ve zorlamalar demeti oluşturmaktadır. Oluşan zorlamalar demeti ilişkilerin boyutunu ve sınırlarını böylece ortaya koyar.

PanTürkizm faktörü coğrafya-tarih ilişkisini kurmada önemli bir faktör olarak iki devletin ilişkilerinde karşılıklı olarak milletlerin özlerinin içine yöneltmesi ve bireyleşme sürecinde iki ülkeninde birbirlerine karşı öteki kavramını öne çıkartması, milletler için de yeni bir coğrafya tasavvuru söz konusu olmuş ve ortaya çıkan milliyetçilik tasavvuru içerisinde öz içlerine, öz yurtlarına dönmüşlerdir. İki devlet de PanTürkizm faktörüyle ilişkilerin olay-olgu bağlamında özellikle milletler açısından değerlendirilirken evi millî tarih yaşadığı yer millî coğrafyadır. Özellikle Türkiye açısından Merkezî Asya söz konusu olunca millî coğrafya tasavvuru, Devlet-i Âliyye'nin yıkılışı sürecine girdiğinde bir kurtuluş çaresi olarak öne çıkan milliyetçi mütefekkirlerin tartıştığı önemli meselelerden biridir.³⁸

Türkiye Cumhuriyeti bir millî devlet olarak tarih sahnesinde yerini aldığında Misk-1 Millî ile Merkezî Asya arasında bağ oluşturmada milliyetçi düşünürler, coğrafyanın Türklükle ilişkisini ve Türklüğün esas mahiyetini bulduğu ata toprakları vurgusuyla coğrafyanın aslî mahiyetini bulduğunu görürüz.

Milliyetçi düşünürlerin metinlerinde milliyetçiliğin/PanTürkizm'in vatan olarak bağrında ömür bulmaya çalıştığı mekân olarak Merkezî Asya tarihin yeni şartlarında fetih politikalarından daha ziyade Rusya ve Batı ile ilişkilerde aradaki fizikî uzaklığın ve siyasi meselelerin Türkistan'ın, Türkiye'nin ve Rusya'nın meselelerine çözüm getirmedeki önemi devamlı vurgulanmıştır.³⁹

Dil, din, ırk birlikteliği Türkiye ve Merkezî Asya'nın önemli dinamikleri olarak ortaya çıkmakla birlikte Avrupa- Asya kıtasının batı kısmında, büyük bir alanı işgal eden, batıda Ural nehri ve Hazar denizi, doğuda Altay dağı ve Doğu Türkistan,

³⁸ Stephane Yerasimos, **Türkler Doğu ve Batı, İslâm ve Laiklik**, Çeviren: Temel Keşoğlu, Doruk yayıncılık, Ankara, 2002, s. 193-209. ; Durmuş Hocaoğlu, **Bir Milliyetçilik Analizi**, Yeniçağ, İstanbul, 2004, s.25-26.

³⁹ Baran Dural, **Pratikten Teoriye Milliyetçi Hareket**, Bilge Karınca, İstanbul, 2011, s. 13-20.

güneyde İran ve Afganistan, kuzeyde Sibiryâ bölgesi arasında tarihin ve coğrafyanın önemli bir faktörü olarak aktör konumunu ortaya koymaktadır.

Türkiye, Rusya ile ilişkilerinde Merkezî Asya faktörünü PanTürkizm ile zihinlerde belirsizleştirmeye karşı Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm faktörünün ilişkilerdeki gelişmelere bağlı olarak Merkezî Asya devletlerinin sınırları değıştikçe zihinlerdeki sınırları da değıştiren yaklaşıma karşı mücadele etmiştir. Yani Rusya'nın PanTürkizm vasıtasıyla Merkezî Asya Türklüğünü ütöpikleştirerek ilişkilerinde ütöpikleşmesini ve sınırlarının belirsizleşmesine karşı duruş tavrını işaret eder.

Türkistan veya Turan kavramı ile coğrafyayı, tarihi ve milleti tanımlayan Türkiye hem Küçük Asya'da hem de Merkezî Asya'da coğrafya, tarih ve kimlik üzerinden hafızasını oluştururken diğer taraftan Rusya ile ilişkilerinde Merkezî Asya faktörü aracılığıyla bölgedeki gücünün temel noktası olarak ilişkilerin merkezinde tutmuştur. Ayrıca Türkiye ilişkilerde böyle bir yol takip ederek Türk-Rus ilişkilerinin sadece siyasi boyutu olmadığını iktisadî, sosyo-kültürel, sosyo-medeni boyutları olduğunu da göstermek istemiştir.

Türkiye Türk-Rus ilişkilerinde Merkezî Asya'yı sadece hatırlanan bir coğrafya olarak öne çıkarmamış ilişkilerin tayin edici güçlerinden biri olduğunu devamlı sıcak tutmuştur. Çünkü Merkezî Asya coğrafi ve stratejik konumu itibariyle sadece bölgenin bugünün değil geleceğini de şekillendiren ciddi bir bölgedir. Türkiye açısından Merkezî Asya'nın sadece ata toprakları olmasının ötesinde anlamlar taşıyan Merkezî Asya Osmanlı sonrası Türkiye'nin geçmişten gelen mirasını ve bölgedeki gücünün içeriğini ve etki sahasını göstermesi bakımından önemli bir jeotarihî alan ve kaddedir. Bunu anlamak için Mustafa Kemâl'in 23 Şubat 1923'te TBMM gizli celse oturumunda söylediği şu sözler Türkiye'nin Merkezî Asya politikası ve siyasetine ayrıca PanTürkizm'e bakışına ışık tutar düşüncesindeyiz: *“Misak-ı Millî şu hat bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Heyet-i Celile'nin isabet-i hazarıdır. Yoksa haritası mevcut bir hudut yoktur.”*⁴⁰

Çarlık sonrası çıkan iç savaşla birlikte Merkezî Asya'da ortaya çıkan otorite boşluğu, özellikle Rusya'nın bu bölgede asayişini sağlamayı ilk hedefleri arasında

⁴⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27 Şubat 1338 (1922), Devre: 1, Cilt: 3, s. 1318.

yerleştirmiştir. Türkiye ile ilişkilerinde bu dönemde Merkezî Asya bu açıdan önemli bir etken olmuştur.

Rusya Türkiye'nin Merkezî Asya'ya yönelişini engellemek maksadıyla Türkiye-Merkezî Asya arasındaki bağı zayıflatmak için her yolu dener ve ilişkilerde PanTürkizm faktörünü kullanarak Türkiye-Merkezî Asya arasındaki bağların coğrafî, tarihî, etnografik, kültürel, medenî ve edebî alanla sınırlı "PanTürkizm" erevesinde tutmaya zen gösterir. Böylece Türkiye-Merkezî Asya arasındaki stratejik, siyasî, iktisadî temasların ve bunların Türk-Rus ilişkilerine, bölgeye ve uluslararasına tesirleri engellenmiş olur. Engellemelerin sonucunda Türk-Rus ilişkilerinde Anadolu ne çıkar; Merkezî Asya büyük hayallere hapsedilir ve Misak-ı Milli Küçük Asya çerçevesinde mirasından, etki alanından kopartılır.⁴¹ Avrupa ve Asya'da geniş bir mekâna yayılmış olan Türklerin mirası Anadolu ile sınırlandırılarak Türk-Rus ilişkilerinde Türkiye lehine olan bütün dinamikler durağan bir konuma gelir.

Bu dönemin siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel ilişkilerine ve fikrî ortamına paralel olarak Türkiye bölge ile ilgili temel meselelerini  türde kurgulanmıştır. Birincisi, zellikle Türk-Rus ilişkilerinde Türkiye'nin merkezi olarak görülen Merkezî Asya'nın artık etken değil edilgen konumda tutulması. İkinicisi, Türk-Rus ilişkilerinde dönemin, şartların değişen durumuna göre Rusya ve bölgeye bakış ve tavır belirleme. Üçüncüsü ise, dönemin aktüel meselelerinden hareketle Merkezî Asya'nın ilişkilerde konu olarak yer alışıdır. Her ne kadar Türk-Rus ilişkilerinde dönemin Merkezî Asya'ya bakan siyasî ve içtimaî durumu yer alsada Merkezî Asya hayalî tarih yönü ne çıkar. Coğrafyanın siyasî tablosunu yansıtan bu durum dolayısıyla Merkezî Asya iki türde kurgulanır. Birincisi, bu mekân üzerinde kurulan eski Türk devletlerinin idare türleri çarpıtılarak siyasal parçalanmalara sebep olan amiller ön planda tutularak bölgenin geçmişten beri bütünlükten yoksun olduğu. İkinicisi ise 19. ve 20. asırda Merkezî Asya'daki Türklerin vaziyeti ve Rusların kültürel, medenî ve siyasal işgaliyle parçalanmışlığın son bulduğu tezinden hareketle iki farklı zamanın bir coğrafya üzerinden anlatılması ve bu anlatımın Türk Halklarının geçmiş ile hâlihazır arasındaki ilişkiyi ortaya koymada yaşadıkları "hafıza kaybı".

⁴¹ Servet Aışar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti", A. . Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 14, Yıl:2003, s. 70-72.

Buradan hareketle, Türk-Rus ilişkilerinde Merkezî Asya üzerinden oluşturulmak istenen bağlar siyasi, kültürel, iktisadî, stratejik yönlerden asimile olmuştur.⁴² Türk-Rus ilişkilerinde ortaya çıkan bu asimilasyon meselesinin en önemli sonucu günümüze deyin gelen ve devam eden siyasi, sosyal, kültürel, medenî, dinî, stratejik olarak Çin, Fars ve Arap tesirlerinin artmasıdır.

Rusya'nın, İngiliz-ABD emperyalizminin Asya yağmasında engel/tampon olarak gördüğü Türkiye'yi Çin, Fars ve Arap emperyalizmi ile dengelemeye çalışması ilişkilerdeki PanTürkizm faktörünün baskısını arttırırken bölgenin özellikle jeostratejik / kültürel / medenî / dinî / tarihî hatlarının kırılmasını ortaya çıkarmıştır. Yukarıda söylenenlerden hareketle, bölgedeki ayrılıkçı yapılar harekete geçerken Türk kimliğinin ve diğer kimliklerin tarihinin göstergesi açısından bağlarında kopmalar meydana gelir. Özeldir Türkiye-Merkezî Asya arasındaki birebir örtüşen ilişkiler, milliyet ağı gibi tekâmülü doğuran bütün alanlar arasındaki kesişme noktaları çakışma noktalarına dönüşmeye başlar. Genelde ise, Asya'da coğrafyanın tarihine, sosyolojisine ve tam tersi tarihin coğrafyasına, sosyolojisine olan detaylı anlatımları sadece bir tasvire dönüşür.

Rusya'nın bir emperyalizmi başka bir emperyalizm ile dengeleyerek Türkistan'ı kontrol altında tutma arzusu ile Türkiye'yi bölgenin hem tampon devleti hem de günah keçisi yapma arzusu Türk-Rus ilişkilerinde zaman zaman öznel değerlendirmelerin baskın olmasına neden olmuş ve ilişkiler tarihinin olduğu gibi görülmesine engel teşkil etmiştir.⁴³ Ve ilişkilerin sosyal ve aktif tarafı öne çıkamamış bütün bu gelişmeler, bölge devletleri ile siyaset ilişkisi açısından dikkate değer sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Türk-Rus ilişkileri siyasi olarak, iktisadî olarak, stratejik olarak coğrafya unsurunun Merkezî Asya'yı türde tarih kurgulanmasını PanTürkizm açmazına hapsedmiştir.

⁴² Sabahattin Özel, "Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:12, Yıl:1998 s. 242.

⁴³ Halil Ersin Avcı, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Hükümeti'nin Rus Baskısını Azaltma Girişimleri: Türk-Rus Komitesi'nin Kurulması ve Talat Bey'in Livadya Gezisi", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 18 Yıl: 2010, s. 107-109.

1.3. Türkiye ve Rusya'nın Bölge Merkezli Rekabeti ve PanTürkizm

Genelde dünya tarihini özelde bölgeler tarihini etkileyen ve şekillendiren ikinci kırılma İkinci Dünya Savaşı ile olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ile dünya yeni uluslararası sisteme şahit olmuştur: Avrasya devletleri tarihî süreçte ellerinde bulundurdukları dünya deniz hâkimiyetini Atlantik ötesi yeni bir güce devretmiştir. Böylece dünya muvazenesinde iki süper güç iki farklı güvenlik ekseninde güç dengesini oluşturmuşlardır: bir tarafta deniz gücü olarak ABD ve diğer taraftan kıta gücü olarak SSCB. İkinci Dünya paylaşım Savaşı ile PanTürkizm tekrar gündeme getirilmiştir. Gündeme getirilmiştir diyoruz çünkü emperyalist devletler tarafından Türkiye'yi savaşa sokmak maksadıyla diplomatik savaşın en önemli unsuru olmuştur. Biz yine bu dönemdeki PanTürkizm üzerine yapılmış çalışmaların taraflı yaklaşımlarını ele alarak değerlendirme, yorum ve o tezleri çürütmeye vakit bölmeyeceğiz çünkü o konular çalışmamızın asıl mecrasından uzaklaştırır. O tezleri ve yorumları çalışmamızın ana ekseninde ele alarak yorumlama ve çözümleme yapmakla yetineceğiz. Savaş döneminde özellikle Almanlar tarafından Türkiye ve Rusya üzerinde baskı unsuru olarak kullanılan PanTürkizm ile Almanya bölgedeki emperyal emellerine kavuşmak yollarını arıyordu.⁴⁴ Almanya savaş sonrası Rusya ve bölgenin yeniden şekillendirilmesinde Türkleri kurban vermek için PanTürkizmi gündemde tutmuştur.

3 Mayıs 1944 Türkçülük-Turancılık olaylarını da bu bağlamda ele almak gerekir. 3 Mayıs olaylarının savaş esnasında Almanya'nın çalışmaları ile bağlantısının olduğu kadar savaş sonrası değişen dünya koşullarının ve SSCB ile yaşanan gerilimlerinde tesiri vardır. SSCB savaş esnasında kendisine karşı yürütülen PanTürkist çalışmalara karşı savaş bitiminde hemen harekete geçmiş ve Türkiye'yi her alanda sıkıştırmaya başlamıştır.⁴⁵ Türkiye SSCB'nin savaş sonrası her alanda sıkıştıracağını bilmesi dolayısıyla harekete geçmiştir. Türkçülük-Turancılık davası devletin kendini koruma refleksi olduğu kadar Rusya ile ilişkileri kontrol altında tutmak en önemli çıkış noktalarından bazılarıdır. Aşağıda bu konuları genişçe ele

⁴⁴ Sezen Kılıç, "Alman Gizli Belgelerinde PanTuran Faaliyetleri (1941-1942)", Tarih Peşinde, Sayı:7, Yıl:2012, s. 191. ; Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 165-171.

⁴⁵ Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 165-166; 202-203.

olarak çözümlenmeye tabi tutalım ve bu dönemde PanTürkizmin Türk-Rus ilişkilerindeki önemini ve faktörünü ele alalım.

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan/oluşturulan Avrupa'nın kalbini kontrol eden kıta gücü ile onun karşısında yer alan koalisyon arasındaki çatışma hiçbir türde jeopolitik, jeosiyasî ve jeostratejik olarak sadece Doğu ve Batı veya sosyalizm ile kapitalizm arasındaki bir yarışa indirgenemez.

Doğu ve Batı kavramlarının kullanılması dahi bunun sadece ideolojik bir rekabet değil aynı zamanda ideolojiden muaf bir jeostratejik, jeopolitik, jeosiyasî çatışma olduğu gerçeğini, hakikatini gözler önüne sermekte ve yansıtmaktadır. Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Türk-Rus ilişkileri zaman zaman kültürel milliyetçilik veya devletçi vatanseverlik olarak da adlandırılan ideolojik ve öncelikle Rus ideolojisini şekillendiren temel unsurlardan birisi olan aşırı Batı karşıtlığıdır.⁴⁶

Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Rusya arasındaki derin karşıtlığın ilişkilerdeki gerilim noktalarını belirlemesi çok önemlidir ve ilişkilerdeki PanTürkizm faktörü bunlarla paralel bir yaklaşımla ele alındığı gözlenmektedir.⁴⁷

Rusya ve Türkiye arasındaki uyumsuzluğun tarihî bakış açısından Rusya bir devlet değil, çeşitli dönemlerde çeşitli şekiller kazanmış olan bir medeniyettir anlayışının önemli olması ve Rusya'nın medeniyet olduğu anlayışının merkezinde Türk Kuşağının olması İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk-Rus ilişkilerini daha anlamlı ve daha farklı bir boyuta taşımıştır.

Rusya'ya göre Türkiye bencillik ve kapitalizmle şekillenmişken Rus medeniyeti sosyal ve komünist kökenlere sahiptir ve bu nedenle Türkiye ile taban tabana zıttır. Bu zıtlık Türk-Rus ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Rusya bu gerekçeyle Batı Türkiye'yi kullanarak Rusya'yı Batı medeniyeti içinde eritme hedeflerinin devam ettiğini ve PanTürkizm'in bu anlamda önemli bir faktördür. Yine Rusya'ya Batı, Rusya'yı medeniyete kabul etmekten bahsederken aslında temel jeopolitik rakibini ortadan kaldırmaya veya zayıflatmaya çalışmaktadır.

⁴⁶ Hasan Aksakal, "Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 21, Cilt: 6, Bahar 2009, s.23-30.

⁴⁷ Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 53-59.

Ortadan kaldırma ve zayıflatma çalışmasında Türkiye ve Türk Kuşağı önemli bir güçtür. Dolayısıyla, Rusya'nın Batı'ya karşı durabilmesinin yollarından birisi komünizmle Avrasya gücü olarak jeopolitik kaderini kabullenmek ve bölgedeki Türkiye merkezli Türk Kuşağının iktidar alanlarını kısıtlamaktır.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerinde tarihî, sosyal, iktisadî arkaplanları gözardı etmeden, tarihî jeopolitik/jeosiyasî kanunlara ilgisiz kalmadan PanTürkizm faktörünün Türk-Rus ilişkilerinde göz ardı etmenin sadece bir hata değil, aynı zamanda bir suç olduğunu devamlı işaret etmiştir.

Türk-Rus ilişkilerinde jeopolitiğin, jeosiyasetin PanTürkizmle bağlantısı Rusya'yı yıkıntılara götürükten bölgeyi yıkıntılarından ayağa kaldırmak için en önemli çıkış noktası olduğu unutulmamalıdır.

PanTürkizm coğrafyanın sabit değerini iki ülkenin dış siyasetinde en sabit ama bununla birlikte en dinamik ve bu yüzden de en temel faktör olduğu kesindir.⁴⁸

Soğuk Savaş döneminde Türk-Rus ilişkileri üç aşamalı bir düzlemde başlamış ve gelişmiştir. İlk aşama, Türkiye'nin ve Rusya'nın içteki birliğini sağlamlaştırması ve içte sağladıkları birliği ikili ilişkilere yansıtabilme kapasiteleri. İkinci aşama, iki devlette imparatorluk miraslarını bir araya getirerek toplaması ve bölünen Türk ve Rus medeniyetlerinin bölgede tarih-coğrafya-zaman-sosyoloji-felsefe-strateji derinliğinin oluşturulması ve ilişkilerinde tekrar bir medeniyet çıkışlı bir anlayış hâline getirmesi.⁴⁹ Tabii ikinci aşama Rus medeniyeti merkezli bir açılamdır çünkü Türkiye Atatürk sonrası bu tan yavaş yavaş uzaklaşmıştır.

Türk-Rus ilişkilerinde Rusya'ya göre PanTürkizm ile Rusya sadece askerî yenilgi tehlikesi ile değil, millî egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve millî ulusal kültürünün belli özelliklerini koruma ve bağımsız bir iç siyaset izleme yeteneğini kaybetme tehdidi ile karşı karşıyadır.

Dolayısıyla güney komşusunun doğu Slavlarının medeniyetinin tehdit ettiği gerçeğinin tanınmasından hareketle Türk Kuşağı üzerindeki Türkiye merkezli PanTürkist tehdidi temel almalıdır. Rusya, ancak bu tehdidi göz önünde

⁴⁸ M. E. Rasulzade, **O PanTuranizme v Svyazi Kavkazskoy Problemoy**, İzdanie K. N. K. Parij, 1930, s.21-24.

⁴⁹ Ş. Can Erdem, "*Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*", **Stalin ve Türkistan**, Hazırlayanlar: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s.87.

bulundurduktan sonra Rus devletinin milî güvenliğini temin etmek için çok önemli görülen Merkezî Asya'nın kontrol altında tutulması ve bu kontrol sayesinde Türkiye'yi coğrafi ve stratejik kontrolün sağlanabileceği aşamasına geçebilecektir. Rusya açısından bu maksatların gerçekleştirilebilmesi için SSCB'nin iç birliğini sağlaması yeterli olmamakla birlikte, Türkiye ile ilişkilerde esnek bir politika ve siyaset yürütülmesi önemlidir. Çünkü Türkiye'nin Avrasya bölgesinde ve dünya çapında jeopolitik güçler dengesinin vazgeçilmez bir aktörüdür.

Avrasya özelinde güçler dengesi anlamında Türkiye olmadan ve Türkiye'nin arzusuna rağmen bir yeni dünya düzeni veya yeni güçler dengesi oluşturma denemeleri Avrasya'yı kendi içinde sınırlandıracağı gibi Türk Kuşağının yeni jeostratejik kırılmalarla karşılaşabileceği öngörülebilir. Böyle bir durumda Rusya Türkiye'yi değil dengelemek, sahip olmak istediği Türkiye'nin etki, yetki ve iktidar alanlarını Türk Halkları arasında oluşturduğu karşılıklı bağımlı güçler dengesizliği hareketine geçebilir.⁵⁰ Böylece Avrupa'nın istediği PanTürkizm bölgede güçler dengesizliğinin oluşturduğu millî devlet sınırlarının esas alındığı ve coğrafya üzerinde emperyalist kontrol arzularının ortaya çıktığı bölge ortaya çıkar.⁵¹

Bundan dolayıdır ki ne Rusya ne de batı Avrasya'da böyle bir dengesizlik ister. Özellikle Türk Kuşağının adeta bir yarı sömürge konumunda tutularak, tamamen fethedilmeyerek oluşacak/oluşturulacak güçler dengesinin yönünü tayin edebilecek güç dışında olması önemlidir.

İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında iki ülke açısından ilişkiler daha bir önem kazanmıştır. Atlantik jeopolitiğinin Batı'nın dünya üzerindeki diktatörlüğü, hukukun para tarafından belirlendiği ve insanın bir mal haline dönüştüğü serbest piyasa diktatörlüğü karşısında Avrasya'da Türk-Rus ilişkileri geleneklik devlet sistemlerini muhafaza etmesi ve ideolojik, siyasi, iktisadî ve askerî manada kendi kendilerine yetebilmesiyle mümkün olacaktır. Rusya, Avrasya

⁵⁰ Erel Tellal, **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 23-35.

⁵¹ Djamil Gasanlı, “‘Turetskiy Krizis V Period ‘Holodnoy Voynı’ i Pespubliki Yujnogo Kavkaza Çast I’”, Kavkaz Globalizatsiya, Tom:2, Vıpsuk:4, 2008, s.129-130. ; Djamil Gasanlı, “‘Turetskiy Krizis V Period ‘Holodnoy Voynı’ i Pespubliki Yujnogo Kavkaza Çast II’”, Kavkaz Globalizatsiya, Tom:3, Vıpsuk:1, 2009, s.133-135.

bölgesinde ilerlemeyi, Batı'nın çöküşünü ve Türkiye'nin gerileme sürecinde olması için Türkiye'nin rolünü çok iyi anlamaktadır.⁵²

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki geçiş döneminde kendisini yenilemek için vakit ve zaman bulacak olan Rusya'nın bu vakti ve zamanı kullanması ve özellikle Türkiye'den toprak talebi, Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konularına hem yukarıda yazdıklarımız hem de PanTürkizm faktörü çerçevesinde bakarak değerlendirdiğimizde Rusya Avrasya'da denge içindeki bir dünya düzeninin lideri ve garantörü olarak ABD'ye karşı uluslararası istikrarın korunması açısından oluşturulan iki kutuplu bir dünya düzeni modelinde Rusya liderliğindeki Avrasya'nın önemini göstermek çok önemlidir.

Dolayısıyla zayıflatılmış ve sözde reformlarla mahvedilmiş Rusya'nın dünya yapısının ikinci kutbu olmasının mümkün olmadığını farkında olması önlem almaya ve bölgedeki ağırlığını arttırmaya ve geliştirmeye yöneltmiştir. ABD önderliğindeki dünyada kuşatılmayı doğal olarak kabul edemeyeceği için, Avrasya bölgesinde özellikle "Türk Kuşağı" üzerinde elindeki son alternatifleri hayata geçirerek kuşatmayı yarmayı ve ABD merkezli dünya düzenine karşı alternatif bir düzene yönelmek istedi.⁵³

Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm bu açılardan büyük önem kazanmıştır. Rusya Soğuk Savaş ile birlikte başlayan tek kutupluluk ile çok kutupluluk arasında bir seçimle yüz yüze kaldı. Rusya PanTürkizm faktörünün ABD önderliğindeki güçler tarafından kendisinin Avrasya'da saf dışı bırakılması için ve SSCB'nin dağılması için Türk-Rus ilişkilerinde olsun, Merkezî Asya'da olsun devamlı gündemde tutulacağını biliyordu. Bu sebepten dolayı Avrasya'da tek başlarına ABD'nin karşısında durmaya gücü yetmeyecek kıta güçlerini bir araya toplayarak çok kutuplu sistemi yürürlüğe koydu.⁵⁴ Bu anlamda Rusya'nın Türkiye ile ilişkileri hem bölgenin geleceği açısından hem de Türk-Rus ilişkilerinin geleceği açısından atıfta bulunduğu çok kutupluluk kavramı üzerinden okumaya tabi tuttuğu görülmektedir. Ancak bu kavramın Rusya tarafından kullanılmasını açmak gerekirse

⁵² Tellal, a. g. e. s. 36-39.

⁵³ Sabit Dokuyan, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S: 18 Yıl:9 (Güz 2013), s. 127-129.

⁵⁴ Kaan Kutlu Ataç, "2. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945-1946)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S: 25 Yıl:13 (Bahar 2017), s. 209.

görülür ve anlaşılır ki Türkiye ve Rusya kavramı kullanış ve okuma yaklaşımları farklılık arz etmektedir. Rusya'nın çok kutuplu dünya yaklaşımı ile Türkiye'nin çok kutuplu dünya yaklaşımının farklı içeriklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Rusya için çok kutupluluk, dünya üzerinde ve Avrasya'da birden fazla devletin aşağı yukarı eşit askerî, siyasal ve iktisadî güce sahip türde birbirlerini dengelemelerine yönelik bir sistem öngörmez.⁵⁵ Rusya'nın maksadı, Atlantik gücünün karşısında ikinci bir kutup olarak Avrasya kıta bloğunu oluşturmaktır.

Bu kıta bloğu, kendi içinde çok kutupludur Türkiye ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türk Kuşağı potansiyelini Avrasya içerisinde, ayrı ayrı sahip oldukları toplam güç faktörlerini birleştirmeden tek başlarına ve kendilerine yetecek iç kaynaklara sahip olarak bulunmalarıdır.

Dolayısıyla Türkiye önderliğinde oluşabilecek Türk Kuşağı veya yine Türkiye önderliğinde oluşabilecek bağımsız Türk Devletleri hem SSCB içerisinde hem uluslararası sistemde hem de Avrasya'da ne Türkistan Devleti olarak ne de ayrı ayrı bağımsız Türkistan Devletleri olarak kendi kendine yetebilir bir kutup olmanın önüne geçilir. SSCB bölgedeki potansiyel enerjiyi Avrasya'dan hayli uzaktaki Afrika, Latin Amerika, Ortadoğu bölgeleri ile kurduğu ilişkilerle bu bloğa dâhil ederek Avrasya'daki Türk Kuşağını ve dünyanın ABD taraftarları ve karşıtları arasında bölündüğü Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sisteminde yeni denge oluşturmak için mücadele etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla Türk-Rus ilişkilerinin tek kutuplu, çok kutuplu dinamikler çerçevesinde şekillenmeye başlaması iki ülkenin karşılıklı algılarını ve beklentilerini değiştirdi. Dış siyaset anlamında Rusya'nın Türkiye'den öne çıkan beklentisi hem ikili ilişkilerde hem dünya siyaseti ile ilgili konularda NATO veya ABD merkezli kararlar yerine Türkiye'nin Rusya ile ortak kararlar alabileceği yönündeydi.⁵⁶ Türkiye ise Rusya'dan katı ideolojik ön yargılarla Batı, NATO ve ABD merkezli fikirler ve görüşler çerçevesinden uzak ortak kararlar alabileceğini öngörmekteydi. Ne var ki, her iki

⁵⁵ İlyas Kemaloğlu, "*Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri*", Yayına Hazırlayanlar: İlyas Kemaloğlu-İrina Svistunova, **Soğuk Savaştan Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s. 82-84.

⁵⁶ Barış Ertem, "*Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)*", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 3/11, 2010, s. 263.

beklentinin de gerçekleşmemiş olması ilişkileri dostluk-düşmanlık çizgisinde yürütmesine neden oldu. Ve ilişkilerde huzursuzluk ve hayal kırıklıklarının rolü oldukça önemli oldu. Öte yandan, Türk-Rus ilişkilerinin geçirmekte olduğu zor iktisadî ve siyasal süreçte “PanTürkizm” ve “Komünizm” mücadelesi ikili ilişkilerdeki ve Avrasya bölgesindeki siyasal merkezlerin sıradanlaşmasına yol açtı. Katı ideolojik yaklaşımların radikalleştirilmesini temel alan bir dış siyaset söylemine dönüşmeye başlaması iki devlet içindeki grupların ilişkilere müdahale etmelerine ve iki devletin içinde de gruplar arasında mücadelelerin başlamasına sebep oldu.⁵⁷

Siyasal merkezde hâkimiyet kuran bu yaklaşım, hiç şüphesiz ilişkilerin bağlı bulunduğu dengeleri yerinden oynatmış, katı ideolojik ön yargıların yeni dengeler ve açılımlar oluşturacağını varsayan yaklaşımlar öngörülerini tersine çıkarmıştır. Beklentilerin tersine çıkması üzerine devlet aygıtları tekrar harekete geçerek ilişkilere müdahil olmuş ve daha tedrici bir siyaset ile ilişkilerin değiştirilmesi yoluna giderek Rus tarafı benzer Türkiye üzerinde yayılmacı ve aşırı Batı karşıtı görüşlerini yeniden yorumlamıştır.⁵⁸

Rusya Türkiye'nin Avrasya'daki jeopolitik çıkarlarının tekrar okumasını yaparak Batı ile Rusya'nın çıkarlarının her zaman uzlaşmayabileceğine dikkat çekmesi anlamında Türkiye'nin bazı temel söylemlerini destekler nitelikte hareket etmeye başladı. Bu anlamda Rusya Türkiye'nin Avrasya'daki jeopolitik denge ve istikrardan sorumlu olduğunu tekrar kabul etmesi Soğuk Savaş'a yeni bir açılım sundu. Özellikle Merkezî Asya'da Rusya'nın hayatî çıkarlarının bulunması, bölgenin PanTürkizm ile etnik çatışmaların ve iç savaşların şiddetlenmemesi çok önemliydi. Çünkü Rusya'nın kendi etnik dengesine ve jeopolitik güvenliğine zarar gelebilirdi. Bu da tüm bölgenin Rusya tarafından kontrol edilmesini ön plana çıkarıyordu.

Önlemleri arttırmaya başlayarak Merkezî Asya ülkelerinin Rusya'ya olan siyasi, askeri ve iktisadî bağımlılıklarını geliştirmeye devam etti. Bu anlamda Rusya'nın, Merkezî Asya üzerinde hâkimiyetini geliştirmesi ve kurması diğer tüm olası rakiplerin, tabii ki özellikle Türkiye'nin bölgeden uzak tutulması gereğini adeta başka alternatif olmayan bir kanun gibi algıladığı için PanTürkizm üzerinden

⁵⁷ Vefa Kurban, “1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/28, 2014- Bahar, s.259-261.

⁵⁸ Vladimir Polyakov Yevgenyevich-Vefa Kurban, “SSCB-Türkiye. Gerçekleşmeyen Savaş”, **Turan Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 18, Cilt:5 Yıl: 2013, s. 12-21.

Türkiye ile ilişkilerini okuması jeopolitik açıdan determinist bir yaklaşıma sahiptir.⁵⁹ Söz konusu jeopolitik determinizm kaçınılmaz olarak Türk-Rus ilişkilerini PanTürkizm'i kontrol eden, hem Küçük Asya'daki hem Merkezî Asya'daki hem de Avrasya'daki jeopolitik / jeosiyasî / jeostratejik dengeyi ve dünyadaki güçler dengesini korumak ve muhafaza etmek yoluyla dünya siyasetine, dünya güç dengesine hükmetmek için gereken etkin araçlara sahiptir sonucuna götürmekle birlikte Türk-Rus ilişkilerinin geleceği hakkında ve iki devlet ile diğer devletlerin bakış açılarıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir.⁶⁰

Rusya ile Türkiye İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında dış siyaset okumalarında güçler dengesi ve nüfuz alanları gibi kavramların içeriklerini doldurma ve yorumlama konusunda bazen çok güçlü etkileşimler olduğu gibi her iki devlette millî çıkarlarını ve Avrasya'daki jeopolitik konumunu öne çıkarmakta ve dış siyasetlerini yorumlarken ikili ilişkilerdeki en öncelikli dış siyaset konusu olarak görmektedir.

Rusya Avrasya'da Türkiye ile bölge işbirliğini ancak kendisinin millî ve jeopolitik/jeosiyasî/jeostratejik çıkarları ile uyumlu olduğu sürece desteklediği sonucuna varmak mümkündür. Zaman zaman PanTürkizmi Rusya'nın güncel meselelerine çözüm bulma noktasında araçlaştırıldığı görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı başlamadan ve sonrasında Rusya'nın Türkiye ve Avrupa ile arasına belli bir mesafe koyarak Asya ve Doğu vektörüne yönelik bir yeni çıkar tanımlaması yaparken bu açıkça anlaşılmaktadır.

Savaş öncesinde, savaş süresince ve savaş sonunda Batı yanlısı siyasetin Rusya'yı adeta Batı'nın küçük ortağı haline getireceği ve özellikle savaş sonrası kurulacak yeni sistemde söz sahibi olmak gerektiğinde ısrarcı olan Rusya Türkiye'nin Batıcı siyasetini eleştirmiş ve Rusya'nın daha iddialı ve öz çıkarlarını gözetken bir dış siyasete ihtiyacı olduğunu düşünerek hareket etmiştir.

⁵⁹ Gotthard Jaeschke- Münster Westfalen, "1919-1939 Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)", Çeviren: Hüseyin Zamantılı, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı:19, 1981, s. 163-165.

⁶⁰ Yaşar Semiz-Birol Akgün, "Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:14, 2007, s. 241-242. ; Tiber İnal, "II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Tarafsızlık Politikası", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı XXIV, Yıl 8, Aralık 2015, s. 209.

Türkiye ise, iç ve dış dinamiklerin bölge üzerinde yükselecek hedefler ve görevler belirleyerek denge siyaseti çerçevesi dâhilinde Rusya, Batı ve Avrasya arasında dengeli bir yaklaşım benimseyerek ilişkilerini güçlendirmek ve geliştirmek yolunu takip etti ve dönemin şartları gereği öyle yapmak zorundaydı.

Bu dengeli yaklaşım sayesinde PanTürkizm'i de devreye koyan Türkiye'nin Avrupa ve Asya arasında uzlaştırıcı, birleştirici ve uyumlaştırıcı bir ülke konumunu muhafaza edip koruyarak hem iç sistemini hem bölge sistemini hem de uluslararası sistemi değiştirme konusundaki çalışmalarını sürdürdü. Burada yeri gelmişken PanTürkizm'in Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir faktör olduğu kadar uluslararası sistemde de önemli faktör olmasının sebeplerinden birisi işte bu konuda gizlidir.

PanTürkizm uzlaştırıcı, birleştirici ve uyumlaştırıcı hâliyle değişim ve dönüşümün öncüsüdür. PanTürkizm alternatif hâline getirildiğinde katı muhafazakâr, içe kapanık, katı ideolojik bir yapıya bürünerek sistemi kilitler. Rusya açısından Merkezî Asya bu açıdan da önemliydi çünkü Merkezî Asya Rusya için tampon kordonu (cordon sanitaire) oluşturacağı için NATO ve müttefiklerinin Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesine karşı çıkmak ve sıkıntılı alanlarda Rusya'nın uluslararası örgütlere kıyasla çok daha etkili bir aracılık rolü olduğu gerçeğini dünyaya ve Türkiye'ye kabul ettirmek geliyordu.

Rusya'nın Türkiye üzerinden Batı ile arasına belli bir mesafe koyduğu ve Merkezî Asya'ya yönelik daha müdahil bir politika ve siyaset arzusunu dile getirdiği PanTürkizm okuması, Sovyetler Birliği'nin kapladığı jeopolitik alanın hayatî çıkarlar taşıdığına dünyaya ve Türkiye'ye ilan edilmesinin değişik söylem biçimiydi. Sovyetler Birliği'nin coğrafi alanındaki hayatî çıkarlarını ancak kendi "PanTürkizm"ini oluşturarak koruyabileceği, Rusya'nın dünyanın gelişmiş ülkeleri arasında ve Türkiye'nin Türk Kuşağı üzerindeki etkisini azaltarak büyük ve çok bölgesel Avrasya gücü olarak yoluna devam edebilmesi için Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm dengesini iyi kurması gerekiyordu.⁶¹

Rusya'ya göre Avrasya'daki stratejik dengenin Türkiye'ye karşı korunması için Rusya ve Batı birbirlerine muhtaç durumdaydılar ve bu sebeple Rusya ve Batı

⁶¹ G. O. Kovtunoviç, *SSSR i Stranı Vostoka Hakanune i V Godı Vtoroy Mirovoy Voynı*, Rossiyskaya Akademiya Navk Vostokovedeniya, Moskva 2010, s. 355-357.

arasındaki ilişkilerin PanTürkizm faktörüyle birlikte jeopolitik, jeosiyasî, jeoiktisadî, jeoetnik ve jeoideolojik satranç tahtaları üzerinde oluşturacakları stratejiler dâhilinde şekillenmesi gerekiyordu. Rusya'nın bu dönemde Türkiye ve Merkezî Asya politikası, siyaseti iki ayakta oluşuyordu. Birinci ayak, Rusya ve Türkiye arasındaki iktisadî, siyasi ve askerî ilişkilerin çok taraflı bir çerçevede güçlendirilmesine dayanıyordu. Birinci ayağa eklenen Merkezî Asya Türkiye ve PanTürkizm çerçevesinde tampon bölge konumunda tutularak güvenlik alanında Rusya iktidar alanını geniş tutmaya devam ediyordu. Rusya bölgedeki jeopolitik gücünü korumak için Türkiye'ye karşı PanTürkizm faktörünü kullanarak Türkiye'nin mevcudu koruma çabasını canlı tutmaktadır.

Osmanlı'nın dağılma dönemi refleksi olan mevcudu koruma çabasını canlı tutmak Rusya'nın Merkezî Asya'daki müdahil siyasetini belgelemesi açısından önemlidir. Dahası, uzun bir süre dış siyasette yeni katı düsturlar oluşturacağını habercisi olan bu yaklaşım Türk-Rus ilişkilerinde Soğuk Savaş döneminde PanTürkizm üzerinden yeni açılımlar olacağını habercisiydi. Rusya Soğuk Savaş dönemiyle birlikte PanTürkizm üzerinden hem Türkiye ile ilişkilerine hem de Batı ve Avrasya arasında bir uzlaşma dengesi kurarken, Çarlık döneminden miras olan jeopolitik gücünü korumak anlamında asırları kapsayan bir tarihe, eşsiz bir jeopolitik konuma, dikkat çekici bir askerî güce ve önemli teknolojik, entelektüel ve ahlâkî kapasiteye sahip bir büyük güç tanımlamasıyla Batı ile olan dış siyaset yaklaşımında tanımlamıştır.

Rus dış siyasetinin ideolojik duruşlarla veya parti çıkarlarıyla değil, temel millî çıkarlar doğrultusunda yönetilmesini esas alan bu yaklaşımın en önemli özelliği, Rusya ile Batı arasındaki veya Rusya ile Türkiye arasındaki çıkarların her zaman uyumlu olmayabileceğine işaret etmesiydi. Hem iç hem de dış siyasette PanTürkizm'i yorumlama sürecinin jeoideolojik noktadan oluşu ve bu sebeple Rusya'nın Doğu'da Türkiye'nin emperyal vizyonunu durdurmak için Batı'nın desteğine ihtiyaç duyduğunu belirtmekle beraber, Batı'nın PanTürkizm faktörünü bölgede kendi açılarından yorumlayış türlerinde ve Türkiye ile birlikte hareket etmelerini ortaya koyarak Rusya'nın bu konulara yaklaşımının Batı ile farklı ve hatta bazen zıt olabileceğinin de altını çizmekteydi. Ayrıca Soğuk Savaş dönemiyle birlikte jeoideolojik tehdit olarak beliren PanTürkizm faktörüne karşı "Türk

Kuşağı'nda jeoideolojik kırılmaları jeostratejik kırılmalarla desteklemek adına Rusya'nın rolünün güçlendirilmesi gerektiğini ve Rusya'nın Çin, Japonya ve Hindistan gibi Asya ülkeleriyle ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmesinin Türk Kuşağını çevreleme anlamında kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktaydı. Ortaya yine yukarıda bahsettiğimiz tek kutuplu sistem çok kutuplu sistem konusunda Türkiye ve Batı ile Rusya'nın görüş ayrılıklarında Türkiye ve PanTürkizmin Rusya karşısındaki konumları ve PanTürkizm faktörünün önemi ortaya çıkmaktadır. SSCB gözüyle bakıldığında, başta ABD olmak üzere Türkiye'nin Batı ve NATO ile olan ilişkilerini PanTürkizm vasıtasıyla soyutlaştırmak, tesirli bir değişkeni sınırlamak anlamına gelir. Nitekim SSCB dış siyasetine önemli ölçüde iz bırakmış olan ideokratik zihniyet, Türkiye'yi rakip Batı bloğuna bağlı Rimland yani kıyı alanı ülkesi olarak değerlendirmektedir.

Bunun temel sebebi, Türkiye'nin NATO üyesi olmasıdır. Bu anlayış sebebiyle, bölgesinde bir Avrasya oyuncusu, uluslararası alanda ise kutup oyuncusu olma çabasında olan SSCB'nin Batı karşıtı ve çok kutuplu dünya nizamı duruşunun, Türkiye ile ilişkilerinde temel tesir ve işleve sahip olduğu söylenebilir. Soğuk Savaş yıllarında iktisat, enerji ve diğer alanlarda ikili ilişkilerin geliştirmekteki isteğinin yanı sıra, kimi rekabet alanlarının varlığı, göz ardı edilemez.⁶²

SSCB'nin dış siyasetinin, özellikle Batı karşıtı yaklaşımı ve çok kutuplu dünya nizamı arayışı bağlamında Türkiye'yi PanTürkizm faktörü eşliğinde Rusya'nın stratejik menfaatleri açısından nasıl ve nereye konumlandığını, Türkiye'nin PanTürkizm faktörü bağlamında stratejik menfaatler değişkenini de göz önünde bulundurarak, değerlendirdiğimizde aşağıdaki sorular ortaya çıkmaktadır:

1- Soğuk Savaş döneminde PanTürkizm faktörü Türkiye-SSCB ilişkilerinin temel ilkelerinde ne tür değişimlere/dönüşümlere yol açmıştır?

2- Türkiye ve SSCB dış siyasetinde Batı karşıtı yaklaşım ve çok kutuplu dünya sistemi nizamı arayışının konum ve işlevi nedir?

3- SSCB'nin Batı karşıtı yaklaşımı ve çok kutuplu dünya nizamı arayışında Türkiye nasıl konumlandırılmaktadır? Bu soruların cevaplarını aşağıda vermeye çalışacağız.

⁶² G. O. Kovtunoviç, *SSSR i Stranı Vostoka Hakanune i V Godı Vtoroy Mirovoy Voynı*, Rossiyskaya Akademiya Navk Vostokovedeniya, Moskva 2010, s. 385-389.

Soğuk Savaş döneminde Türk-SSCB ikili ilişkilerinde PanTürkizm faktörünün iktisadî, kültürel ve sosyal boyutlarından ziyade, politik, siyasi meseleler ve güvenlik kaygıları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. SSCB bu dönemde de PanTürkizm’i Çarlık ve 1917 sonrası devrindeki boyutla ele almıştır. Politik, Siyasi ve güvenlik kaygıları boyutu SSCB ile birlikte Türkiye’yi ve bölgeyi yoğun jeoideolojik kırılmaların coğrafi genişlemesi, sürekli savaş şartlarında bulunmayı, rakip ülkeler arasındaki rekabeti, siyasi çıkarların iç içe geçmesine yol açmıştır.⁶³ Gelişmiş teknoloji ve devlet yönetiminde kuvvetli bir sisteme sahip olmaktan mahrum kalan bölge ülkeleri Rusya’nın sınırlarını doğu ve güneye doğru genişleterek sıcak denizlere ulaşabilmesine karşı denetleyecek konumda kalmışlardır. Jeoideolojik kırılmaları kendi lehine çevirmek için Rusya, Türkiye topraklarındaki politik ve siyasi kesimleri kışkırtma ve Türkiye’yi yıpratma amacıyla araştırdığı PanTürkizm faktörü de, ikili ilişkilerin biçim ve içeriğini belirleyen ayrıca bölgenin jeoideolojik yapısındaki önemli değişkenlerden birisidir. Yani, PanTürkizm faktörüyle ideolojik kırılmaların olması sonucunda Karadeniz’in kuzeyi ve Balkanlar dereceli olarak Rusların hâkimiyet ve etki alanına girmiştir. Bu bölgelerdeki Türk ve Müslüman nüfusu, siyasi otoriteler tarafından uygulanan türlü ayrımcı siyaset sebebiyle genellikle Türkiye topraklarına dışlanmıştır.⁶⁴

Soğuk Savaş’ın başlarından itibaren Balkanlarda, Karadeniz’de ve diğer bölgelerde Türklerin hâkimiyeti daha da sınırlandırılmıştır. SSCB PanTürkizm ile Türkiye ile ilişkilerinde Soğuk Savaş’ın yeni koşulları ışığında, yeni dengeler kurarken mevcut koşullar gereği birbiriyle çelişen kararlar iç gelişmelerin dış baskılara karşı direncini azaltmıştır.⁶⁵

Dolayısıyla, Soğuk Savaş Türkiye-SSCB ilişkilerine kararsız dengeyi hediye etmiştir. Kararsız denge yapay ideolojik fay hattı ile oluşturulan yapay sınırlardır. İlişkilerin boyutunun, çerçevesinin, iç siyasete tesirlerinin, askerî, iktisadî, jeopolitik, jeosiyasî, jeostratejik çözümlenmelerinin dönemin öz kavramları ile öz ve özel şartları

⁶³ Cemil Hesenli, “Soğuk Savaş Öncesi Sovyetler Birliği’nin Türkiye Cumhuriyeti’ne Karşı Toprak İddiaları”, *İrs Miras*, Sayı:4, yıl:2012, s. 14-23. ; Erel Tellal, “SSCB’nin Türkiye’den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası bir Değerlendirme”, *Cevat Geray’a Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2001, s. 759.

⁶⁴ Ersin Müezzinoğlu- İsmail Şahin, “Lokarno ve Musul Kışkırtmada Türk Dış Politikası”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, Cilt: 5, 2016, s. 669.

⁶⁵ Feliks Çuyev, *Molotov Anlatıyor Stalin’in Sağ Kolu ile yapılan 140 Görüşme*, Çevirenler: Ayşe Hacıhasanoğlu - Suna Kabasakal, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.116-118.

ile ele alınması ve mevcut durum ve geçmişten alınan bilgiler ile çözümlenme, yorumlama yapmak yerine tamamen geçmişe atıfla, geçmişin kavramları ve şartlarıyla ilişkileri çözümlenme, yorumlamaya hapsedilmektedir. Böylece iki ülke arasında oluşmuş kısa vadeli meselesiz ve yakın ilişki durumu yerini, geçmişten gelen bilgi ve algı temelinde kalıplaşmış rekabet alanlarının yeni içerik, biçim ve boyutlarda dışa vurumunu tetiklemiştir.

PanTürkizm faktörü “kararsız denge”nin çok taraflı müzakeresinde tartışma konusunda karara bağlanma temelidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Rusya ve müttefiklerinin savaşa girme baskılarına karşı Türkiye’nin direnmesi, Rusya açısından ilişkilerin yeniden rekabetçi durumunun öne çıkmasına sebep olmuştur ve karara bağlanma temelini jeoideoloji belirlemeye başlamıştır.

Ardından İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna gelirken ise, SSCB hududları içindeki Türklere karşı uygulanan kitlevî etnik kıyım süreçleri (1944’te Kırım Tatarları, Ahıska Türklerine ve Kafkasya’daki Türklere yönelik uygulanan sürgün projeleri), Türkiye-SSCB ilişkilerini etkilemekle birlikte PanTürkizm faktörünü bölgede tetiklemiştir.

Stalin’den sonra SSCB dış siyasetinde; yayılcılık ve siyasî nüfuz yaklaşımı kısmen de olsa kenara bırakılarak, Hruşev döneminde “barış içinde bir arada yaşama”⁶⁶ ilkesiyle birlikte Türkiye ile ilişkilerde kararsız denge dış siyaset ve güvenlik meselelerinde kimi görüş farklılıkları ve anlaşmazlıklar farklı bir boyuta girmiştir.

Bu bağlamda savaş sonrası uluslararası güç ilişkileri dengelerinde meydana gelen köklü değişimler ve dönüşümler sonucunda, Rusya’nın dünya çapında, hatta bölge etki ve yetki alanı, anlamlı ölçülerde artmaya başlamıştır. Buna karşın Türkiye’nin bölgedeki etki gücünü arttıracak yeni fırsatlar doğurduğu gibi bu durum öz koşulları çerçevesinde, Türkiye’yi Rusya ile karşı karşıya getiren ve bölge ülkeleri arasında ve Balkanlar arasında ilişkilerin yeniden kurulmasını, tanımlamasını ortaya çıkarmıştır.

⁶⁶ Fahir Armaoğlu, “Barış İçinde Birarada Yaşamının Sovyet Yorumu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı: 3, Cilt: 27, Yıl: 1972, s. 295.

Buradan hareketle, Türk-Sovyet ilişkilerinde kararsız denge, PanTürkizm faktörü ile bölge içi dinamiklerin ve bölgedeki dengelerin iki ülkenin iç ve dış siyasetine hâkim olan belirsizlik koşullarından çıkış ve istikrarın yeniden sağlanması tesirli güç odakları tarafından tek kutupluluk, çok kutupluluk durumuna göre belirleyici oldu. Yeni koşullar temelinde iki ülkede de milliyetçiliğin, muhafazakârlığın, liberalliğin veya Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan bölge ve dünya sisteminin değişmemesini isteyen grupların farklı tezahürlerini içeren reçetelerle, savaş sonrası ortaya çıkan zorlu durumdan çıkış yollarını aramak ve Soğuk Savaş ile birlikte ikili ilişkilerin ve bölgenin dinamiklerini yeniden konumlarına getirme ve söz sahibi olma stratejilerini hayata geçirme rekabetindeydiler.

Bu dönemde iki ülke içinde de birçok içtimai ilişki alanlarında güvensizlik ve belirsizlik koşulları hâkim iken, dış siyasette Atlantikçilerle Varşovacılar arasında rekabet ve konum arayışı sürmekteydi. Bu süreçte bahsedilen rekabet ve konum arayışları elbette ikili ilişkilerde ve bölgeye yönelik alınan resmî kararları etkilemekteydi.⁶⁷ Böyle bir vaziyette PanTürkizm kararsız dengelyi tetikleyen önemli faktör olduğu kadar Rusya Türkiye'ye karşı güç ilişkileri koşullarının baskısını arttırarak Türkiye'nin jeostratejik konumunda kararsız dengeler oluşturmaktaydı. Bu süreci öz menfaatleri açısından en az ziyanla atlattmak ve yeni fırsatları mümkün olduğu kadar uygun bir vaziyette değerlendirme gayretinde olan Rusya, çok yönlü, katı ve saldırgan bir dış siyaset söylemi geliştirdi.

Rusya PanTürkizm faktörü ile Türkiye'nin bölgedeki siyasi istikrarsızlık ve dengesizlik durumunu açığa çıkarmak için her yolu kullanmaktaydı. Bu durumu istikrarlı bir dış siyaset yürütmenin önündeki temel engellerden biri olarak kullanan Rusya sadece iç dinamiklerden değil dış dinamiklerin de tesiriyle Türkiye'nin daha karışık bir güç ilişkileri yapısının çemberinde tutarak kararsız dengenin değişkenlerini kontrol altında tutmuştur. SSCB'nin dış siyaset anlayışında Türkiye; Merkezî Asya, Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu nezdinde kültürel, medenî benzerlikleri vasıtasıyla iktisadî, politik ve siyasi nüfuzunu arttırma girişimleri sebebiyle bu bölgelerde tarihî ve stratejik derinliğiyle Soğuk Savaş ile birlikte

⁶⁷ İlhan Aras, "Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:5, 2017, s. 309-311.

kurulan mevcut durumun değişmesine sebep olacak bir ülke olarak bakılmaktaydı. Dolayısıyla PanTürkizm faktörü sadece Türk Kuşaaında yeni siyasal, iktisadî, sosyolojik değişimlere ve dönüşümlere yol açmayacağı gibi Soğuk Savaşın sözde iki kutuplu sisteminde alternatif oluşumların ortaya çıkmasına sebep olacaktı.

1.4. Soğuk Savaş ile Birlikte Türk-Rus İlişkilerinde Değişen Paradigma ve PanTürkizm

Soğuk Savaş'ın ilk yılları ile birlikte İkinci Dünya Savaş'ının ülkelerin sistemlerindeki ckşle ortaya çıkan yıkıntı ve mphemlikleri düzeltecek işleyişler devreye sokularak süreç olumlu yönde kontrol altına alındı.

İkinci dönemde merkezî idare güçlendirildi, mali başıbozukluk denetim altına alınmaya çalışıldı, başta petrol olmak üzere enerji sektöründeki paylaşım tekrar yapıldı, iktisatta büyüme sürecine geçildi, askeryede modernleştirmeye gidildi, Sovyetler Birliği nderliğindeki Varşova Paktı lkeleri üzerindeki tesir yavaş yavaş arttırıldı, NATO vasıtasıyla Batı uluslararası g dengelerindeki söz sahibi olma gücünü arttırdı ve dünya çapında güç olma yolunda stratejiler geliştirilmeye başladı. Türkiye dış siyaset stratejisini NATO'ya katılarak yeniden gözden geçirirken komşularla ilişkilerini yeniden tasarlamaya başladı ve bölge gücü olma yönünde nüfuz ve işbirliği alanları arayışı üzerine geliştirdi.

Alternatif nüfuz ve işbirliği arayışını geliştirirken NATO ile Varşova Paktı arasındaki dengeyi gzetti ve özellikle Rusya'yı dikkate alarak Batı ile ilişkilerini şekillendirdi.⁶⁸ Söz konusu dönemde Türk-Rus ilişkileri daha çok işlevci bir yaklaşım temelinde gelişmeye başladı. Karşılıklı güvenin arttırılması, anlaşmazlıklar ortaya çıktığında ani ve sert tepkilerden kaçınma, karşılıklı çıkar sağlayacak gizil durumları ve fırsatları değerlendirme, rekabeti gerektirecek ihtilafly konularda ise-ki başta Merkezî Asya olmak üzere Avrasya genelinde işbirliği yapılacak projeler ve alanlar üzerine yoğunlaşma, iki ülke arasındaki ticareti arttırma; ikili ilişkilerde bu dönemin temel hususiyetleri olarak sayılabilir.

Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinde Türkiye, Rusya ile ilişkilerini doğrudan olmak yerine daha çok Batı merkezli olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak söz

⁶⁸ Mehmet Arif Demirer, **İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2015, s. 125-129. ; Ayrıca bkz: Zehra nder, **II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s.89.

konusu vasıtanın Soğuk Savaş'ın ikinci döneminden sonra yoğunlaşan ikili ilişkiler ile azalmaya başladığı ve ilişkinin direktliğinin arttığı ve Batı merkezli olmaktan çıkıp Avrasya merkezli olduğu söylenebilir.

Avrasya merkezli Türk-Rus yakınlaşmasında, Avrasyacılık ile PanTürkizmin oynadığı rol SSCB'nin yeniden biçimlendirildiği ve Rusya'nın Asya'daki maksat ve PanTürkizme karşı set görevi gören ve Rusya'nın bölgedeki ortaya koyan bir fikir olarak ortaya çıkar. Ayrıca Batı'nın bölgedeki güç merkezlerini dengeleyerek bölgede Batı'nın açılım ve manevra kabiliyetini sınırlama işlevi görür.⁶⁹

Soğuk Savaş'ın⁷⁰ ikinci döneminde iki ülke arasındaki ilişkilere ağırlığını koymaya başlayan Avrasyacılık ve PanTürkizm faktörlerinin değişkenlerini, kesişme ve çakışma noktalarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Türkiye, Merkezî Asya ve Kafkasya'da Soğuk Savaş şartlarının ortaya koyduğu durağan hareketlerin oluşturduğu kırılmaları göz önünde bulundurarak rekabete değil, işbirliğine dayanan aklî politika ve siyasetten hareketle "PanTürkizm" yürütür.

2. Türkiye, Merkezî Asya ve Kafkasya'da olan her türlü gelişmeleri sadece Rusya'nın değil kendi iç meselesi olarak görür.

3. Karadeniz'in merkez devlet güçlerinin yeni mücadele alanı haline gelmemesi bağlamında Rusya ile ortak hareket etmeye özen gösterir.

4. Rusya, Türkiye'ye yönelik dikkatli bir ve uzun dönemli siyaset izleyerek, karşılıklı siyasi beklentilerde itilaflar ve anlaşmazlıklar konusunda önceliği elde tutma çabasında olarak NATO'ya karşı Türkiye'yi zayıf coğrafya seviyesine indirgemeye çalışarak NATO bölgesinde stratejik çatlaklar oluşturmak.

5. Rusya, Türkiye'yle ilişkilerinde olumsuz tutum ve davranışlar vasıtasıyla kırılmalar meydana getirerek Türkiye'nin beklentilerini tereddütlü yaklaşımlara çevirmiştir. Bu siyaset ile gözetilen, Türkiye'yi Batı'dan koparmadan uzaklaştırma

⁶⁹ Behçet Kemal Yeşilbursa, "İngiliz Belgelerine Göre Türk-Sovyet İlişkileri (1960-1980)", **VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi, Cilt: 2**, Çeviren: Erdem Ünlen, Yayına Hazırlayan: Merve Uğur, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017. s. 1453. ; Ufuk Erdem, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı XXXII, Yıl 10, Aralık 2017, s. 189-191.

⁷⁰ Cüneyt Akalın, "Soğuk Savaşta ABD'li Liderlerin Türkiye'nin Stratejik Planlarına Müdahaleleri", Prof. Dr. İlhan Unat'a Armağan, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2012, s. 63-68.

ve Avrasya bölgesinde PanTürkizm faktörünü Türk Kuşağı aleyhine çevirmek düşüncesi vardır. Bu bağlamda Türkiye'nin, Batı ve ABD'den uzaklaştığı derecede yalnızlaştırma ve Avrasya'da Rusya'ya bağımlı kılma isteği görünmektedir.

6. Rusya, Batı ve ABD'nin Ortadoğu'da izlediği politika ve siyasete karşı etki alanını yitirmemek için bölgede tarihî, dinî, sosyo-kültürel, sosyo-medenî ağırlığı olan Türkiye'yi yanında görmek istemektedir.

7. ABD ve Batı'nın Sovyet rejimine karşı bünyesinde Müslümanların çoğunluk teşkil etmesi sebebiyle İslâm merkezli saldırgan, baskıcı ve yayılcı politika ve siyaset yürütmesi hasebiyle İslâm âleminde tesirli bir konuma sahip Türkiye'yi yanında tutmak istemektedir. Rusya bu durumu fırsata çevirmek istemektedir çünkü böylece PanTürkizm faktörünü de kontrol altında tutabilir.

8. Rusya'nın, Merkezî Asya'da öncelikle Çin'i, İran'ı ve Ermenistan'ı Türkiye'ye karşı oyunda tutması dikkatle incelenmesi ve takip edilmesi gereken husustur çünkü Türkiye'nin denge siyasetinin, bölgedeki reflekslerinin, manevra kabiliyetlerinin çakışma alanları bu devletlerdir.

Soğuk Savaş'ın en sert dönemlerinde iki ülke ile alâkalı birçok konu ve süreçlerle ilgili ortaya koydukları fikir ayrılığı ve yakınlığını içeren konular, iki ülke tarafından da daha da belirginleştirilmiştir. Taraflar özellikle ilişkilerde gerilimi tırmandıracak tesirleri olabildiğince azaltmaya yoğunlaşarak işbirliği alanlarındaki süreç ve çalışmalara ağırlık vermeyi tercih etmişlerdir.

Soğuk Savaş döneminden günümüze dek gelen süreçte, artan ve belirginleşen işbirliği ve rekabet alanlarındaki olay ve değişkenlerde dikkat çeken nokta ikili ilişkileri ve bölgeyi etkileyecek çok eksenli dış siyaset anlayışının ağırlık kazandığı dikkat çekmektedir. Çok eksenli dış siyaset anlayışını çok kutuplu eksen sonucuna ulaştırmak asıl maksattı. Fakat iki ülkeninde çok eksenli ile çok kutuplu eksen görüşlerinde elbette bazı ortak noktalar ve ayrılıklar vardı. Ortak noktalara bakacak olursak siyasal, sosyal, iktisadî düzeyde karşılıklı olarak oluşturulmaya çalışılan güven algısı. Oluşan güven algısının ilişkilerin ve bölgenin kapasitesinin arttırılması yönünde sağlanan kolaylıklar. Ve sağlanan kolaylıklarla bölgenin etkin güçlerinden olan İran ve Çin'in diyalog ortağı olarak katılmasını sağlamak.

Rusya'nın, Türkiye vasıtasıyla NATO'nun bölge politika ve siyasetinde etken olmasını önlemek ve Türkiye'nin Truva atı konumunda olmasına engel olmak. Ortadoğu ve Balkanlarda Türkiye ile çakışma noktalarından çok kesişme noktalarından hareketle Rusya'nın bölgedeki varlığını ve etkinliğini devam ettirmek. Ayrılık noktası-ki en önemlisidir Rusya'nın Sovyet alanını doğal etki alanı ve güvenliğine karşı savunma alanı olarak görmesi.

Türkiye'nin ise Merkezî Asya'daki Türk halklarıyla ortak kültürel, medenî, ırkî, dinî ve lisanî bağlarının olması sebebi ve Misak-ı Millî Vizyonunun jeotarihî alanı ve kaderi olması dolayısıyla maksadının Rusya'yı bölgede güçsüzleştirmek olmadığını hatta bölgede işbirliğinin mümkün olduğunu eylemleriyle ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Merkezî Asya bölgesine Rusya gibi güvenliğine karşı savunma alanı olarak görmesidir. Ayrıca Türkiye Merkezî Asya'yı sadece savunma alanı olarak değerlendirmemektedir.

Türkiye Merkezî Asya'yı yukarıda da belirttiğimiz gibi jeotarihî alanı ve kaderi olarak görmektedir. Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerde Merkezî Asya'daki etki alanını ikili ilişkilerin gelişmesinde/geliştirmesinde hâlâ bir tehdit olarak algılaması iki ülkenin açılım yapma imkânı olan alanlarda buluşmakta ve çakışmaktadır.

Rusya Türkistan'ı geleneklik vakit ve zaman anlayışı içine hapsederek PanTürkizm vasıtasıyla zaman-mekân bağlantısı hakkında anakronik düşünce alanları oluşturdu.

Bu sınırlı vakit ve zaman algısına prangalanmış Merkezî Asya alternatifsizlik içerisinde Orta Asya ile yeni bir mekân tanımlaması yaparken Sovyet ve Türkî ile yeni bir zaman ve tarih tanımlaması yaptı. Orta Asya ile Türkî kavramları alternatif yolları ortadan kaldırırken vakit ve zaman sorgulanmamaya başladı.

Rusya'nın baskısını arttıran bu anlayış Merkezî Asya'nın kolektif hafızasını kontrol özgürlüğüne kavuşturdu. Türkiye siyasi sarkacın dengesini bozma veya dengede tutma konusunda konum itibarıyla Rusya açısından güvenlik tehdidi olması gayet anlaşılır bir hâl almakla birlikte Merkezî Asya'da aynı Türkiye gibi bir konuma sahiptir Rusya açısından.

Türkiye ve Merkezî Asya'yı tarihî alanda çözmek ve Türk Kuşağının emperyal vizyonunu ortaya koyan öz hinterlandı içinde üretilen bağımsız

paradigmaların iflası Rusya ve Batı açısından önemlidir. Tarihî dinamiklerin belirlendiği iç ve dış çelişkilerin oluşumu Doğu-Batı çelişkisi üzerinden tarihî dinamiklerle özüne has bir dünya inşa etmek dış ilişkilerde siyasi dinamikleri yanlış hesaplamamak ile bağlantılıdır.⁷¹

İlişkilerde tarihî, jeostratejik, jeopolitik, jeosiyasî dinamiklerin olmasında ısrarcı olmak iki ülkenin müesses nizamcılarını tarafından ilişkileri ve bölgeyi istikrarsızlaştırıcı olarak algılandı.

Rusya şunu biliyordu ki özellikle Türkistan'daki ve bunun yanında bölgedeki istikrarsızlık Türkiye'yi de istikrarsızlaştıracak. Fakat şurasıda bir hakikatti ki Türkistan'daki ve bölgedeki istikrarsızlık Rusya'yı da etkiler.

Bunun bilincinde olan Rusya etkinin önüne geçmek, etkiyi en aza indirmek için PanTürkizm faktörü öne çıkarılıp reform örtüsü ile uygulamaya konulacak. Fakat bölgedeki Batı merkezli provokatif “Türkî” tepkileri kontrol edebilmek için Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Çünkü Türkiye siyasi sarkacın dengesini kontrol oynadığı rol ve bölgedeki dengeleri değiştirme kapasitesinde kontrol altında tutulmalıydı. Bunu çok iyi bilen Rusya Türkiye üstünden NATO dengeleri ile oynamak istiyordu. NATO ise Türkiye'nin kıtalararası konumu üzerinden Rusya'daki ve Avrasya'daki dengeleri değiştirmek istiyordu. Dengeleri oynarken ve yeni dengeler kurarken elbette Rusya'nın jeostratejik, jeopolitik, jeosiyasî felâkete dönüşmemesinde özen gösteriliyordu. Maalesef bu oyunda en çok ziyarı Türkiye yaşadı. Batı, Türkiye-Rusya arasında ve Avrasya bölgesinde kontrollü gerginlik oluşturarak tarihî, sosyal olaylarla refleksleri harekete geçiriyor ve Rusya'ya karşı beka meselesi sıcak tutuluyordu. Yürütülen bu politika ve siyasetle bölgenin değişimi olumlu yönde değil aksine bölünmeleri, çatlakları daha da derinleştirerek ideolojikleştiriyordu.

Batı açısından Asya'da Türkiye ve Rusya'nın bağımsızlığı kontrol altında tutulmalıydı. Çünkü söz konusu bağımsızlığın Rusya'nın coğrafi genişliği, Türkiye'nin jeostratejik, jeosiyasî konumu, iki milletin uzun tarihî geçmişi, kültürleri, medeniyetleri ve kimlikleri Batı'nın bölgedeki etki alanını her zaman

⁷¹ Riyaz Masalimov, “*Natsional-Kommunizm (SultanGalievizm) i Natsional-Demokratizm (Kemalizm) Kak Dva Varianta Modernizatsii Turskogo Mira*”, **Gısap History and Philosophy**, Sayı: 9, June 2016, s. 3-10.

kısıtlamaktadır. Bir de Türk Kuşığı faktörünün olması bölgeyi daha önemli hâle getiriyordu. Türk Kuşığı Batı'nın ve Rusya'nın bölgede nelerini bozuyordu sorusunu sorarsak karışımıza şöyle bir fotoğraf ortaya çıkar.

Türk Kuşığı Rusya ve Batı'nın millî çıkarlarına karşıtlık oluşturuyor; bölgede açıklık Rusya ve Batı için kapalık, çok ayaklılık ve bölgede süreklilik ama Rusya ve Batı içinde durağanlık olarak anlatmak mümkündür.

PanTürkizm faktörü yenilik oluşturmak ve toplumların ömür standartlarını yükseltmek, iktisadın yükselişini sağlayacak uygun dış koşulları oluşturmak, dış siyasette ve uluslararası güvenlik arayışında muhafazakârlığı reddeden, barış, eşitlik, özgünlük ve temsil, etkili yönetim için kolektif liderliği maksat edinen bir anlayışta olması bu faktörün önemini daha anlaşılır kılar düşüncesindeyiz.

Merkezî Asya'da Rusya'nın PanTürkizm faktörüne karşı oluşturduğu sosyal, iktisadî, kültürel, medenî zıtlıkların temel maksadı, direkt ve tümüyle Batı ve Türk karşıtı olmasa da Batı'nın ve Türkiye'nin tek kutuplu hegemonyasına karşı Batı ve Türkiye dışında ve Batı ve Türkiye'ye karşı bir kutup oluşturmak olduğu söylenebilir. Aslında böyle bir kutup Batı'nın da işine gelmektedir. Çünkü Rusya'nın PanTürkizm tarafından fethedilmesi Türk Kuşığı'nın bütün jeostratejik, jeopolitik, jeosiyasî değişimleri ve dönüşümleri başlatması ile beraber özellikle İran ve Afganistan'ın da bu değişim ve dönüşüme dâhil olması Hindistan dâhil Kuzeybatı sınırlarına deyin Batı karşıtı hinterlandın ortaya çıkması demek olacaktır.

Dolayısıyla Moskova Batı için bu anlamda önemlidir ve PanTürkizmi kendi sınırları içinde Batı'ya tehdit olmasını engelliyor ve özellikle taktik yaklaşımlardan ziyade somut maksatlar eşliğinde, uluslararası oyuncuların Soğuk Savaş'ın keskin meseleleri üzerine olan fikirlerinin farklılıklardan Türk Kuşığı oluşturarak Rusya ile Batı arasındaki ortak yönleri, ortak alanları ortaya çıkarıyor.

Rusya ve Batı PanTürkizmi Türkiye'nin her bir tarafla ciddi diyalog kurmasının en önemli yolu, Türkiye'nin büyüyen cazibesinin ve yumuşak gücünün potansiyelini arttıran önemli bir faktör olduğunu düşünmektedir. Rusya Türkiye'nin dış siyaseti hususundaki tartışmaların temel noktasının cazibe ve yumuşak güç üzerine yoğunlaşarak Soğuk Savaş'ın şartlarını Sovyet çağı pratikleriyle birleştirerek

değerlendirmeye tabi tutması hem Avrasya'da hem de üçüncü dünya ülkeleri arasındaki saygınlığını devam ettirmektedir.

Bununla birlikte Rusya'yı Batı'nın kültürel, medenî, politik ve siyasi tekelciliğine karşı denge olarak tutmaktır. Ancak Rusya PanTürkizm faktörüne karşı kendi meydan okumasını, alternatifini, faktörünü oluştururken Batı'ya ne de Türkiye'ye hakiki bir meydan okuyuşu, alternatifi, faktörü temsil etmez çünkü oluşturduğu her yeni model ve formülle birlikte ortaya çıkan oluşumları reddediyor ve tek lider olma uğruna körlüğü ve tek tip düşüncenin diktasını savunuyor. Bununla birlikte kendi çıkar ve konumlarını koruyarak tarihte fetiş malzemesine dönüşmektedir.

Sovyetler Birliği'nin sömürgecilik karşıtı sloganları sun'i sınırlar, iktisadî ve kültürel alanlar içinde zıtlıklar barındırmaktadır ve bu da zihnî gevşekliği arttırmaktadır. PanTürkizm faktörü ise Rusya'nın ve Batı'nın bütün bu verili düşünce formlarına karşı yeni düşünüş türü olarak bölge halklarına giydirilmiş, ezberletilmiş olan geleneklik hâle getirilerek dar kalıplar içine hapsedilen bir takım sığ, kısır düşünce kalıplarına itiraz etmek olduğu için emperyal güçlerin saldırısında idi. Bu sebeplerden Batı ve Rusya emperyal miraslarının gelişimi, değişimi ve dönüşümü için PanTürkizm faktörünün icabına bakmaya çalışıyorlar. Batı ve Rus karşıtlığı, Türkiye'nin PanTürkizme yakınlığı/bağlılığı irredentizme hapsedilerek bölge için Türk tehlikesi, PanTürkizmin hâlâ bir ilerlemeci ülke/bölge yerine tepkici, içine kapanık, muhafazakâr ülke/bölge olarak gösterilmektedir.

Rusya dış siyaset anlayışında Avrasya bütünleşmesinin PanTürkizm üzerinden değil kendi liderliğinde olması önemli yer tutmaktadır. Avrasya bütünleşmesinin sürekli gelişimi bölge bütünleşme alanları açısından katkı sağladığı kadar PanTürkizmin önüne engeller konularak önemli katkılar sağlanmaya çalışılmaktadır. Rusya, Soğuk Savaş dönemi boyunca Atlantik'ten Pasifik'e tek bir iktisat ve insan biçimi oluşturma türündeki stratejik hedeften şaşmayarak Asya-Pasifik'teki bütünleşme süreçlerinde Rusya'nın yoğun katılımını, ağırlığının olmasını ve denge gücü olmasını sağlamaya çalışmıştır. Yürüttüğü bu siyasetle Rusya bölgede kendisine karşı yürütülen çevreleme siyasetini kırmaya çalışarak dünyadaki konumunu güçlendirmeye çalışmıştır.

Dünya Soğuk Savaşın son demlerini yaşarken Türkiye Avrupa ile Rusya arasında yeni dengeler kurmak ve her alanda gelişimine devam etmek için Türkiye PanTürkizm faktörünü şöyle yorumluyordu: Türkiye, Avrasya'nın parçasıdır. Avrupa Avrasya'ya Türkiye'den Avrasya da Avrupa'ya Türkiye'den açılabilir. Demek ki, tarihî bakış açısında gelişmenin Avrupa ayağı, Avrasya bütünleşmesi sürecinin tamamlayıcı bir parçası olursa Türkiye istediği gelişim yolunu devam ettirebilir ve bölgedeki gücünü ve emperyal vizyonunu geliştirebilir.⁷²

⁷² Mehmet Saray, **Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türkistan'da Dil ve Kültür Birliği**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008. s.41-49. ; İsmail Gaspıralı, **Seçilmiş Eserleri 2 Fikrî Eserleri**, Hazırlayan: Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2005, s.273-275

İKİNCİ BÖLÜM

SSCB'NİN DAĞILMASINDAN SONRA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE PANTÜRKİZM FAKTÖRÜ

2.1. Bozkurt ile Ayı'nın Türk Satrancı

Soğuk Savaş, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni devletlerin kurumasıyla sonuçlanırken aslında yeni olayların, olguların, diplomasinin, diplomatik oyunların, etki, yetki, iktidar alanlarının, politika ve siyasette yeni değişimlerin ve dönüşümlerinde başlangıcı olmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki dengenin Sovyetler Birliği'nin coğrafi olarak küçülerek günümüz Rusya Federasyonu ile sınırlı kalması, Avrasya'da jeopolitik boşluk alanlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Tarihe damgasını vuran üçüncü kırılma noktası, 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlamış; böylece uluslararası dinamik dengelerin değişimini beraberinde getirmiştir. Aslında Berlin Duvarı'nın yıkılışı 1968 Prag baharı ile başlayan ve 1979'da İran Devrimi, SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Türkiye'deki 1980 askerî darbesi ve 11 Eylül ile devam eden olayların uzantısıdır.

Berlin Duvarı ve bahsedilen olaylar dünya sisteminde yeni dinamiklere yol açmış ve bir takım entelektüel çevreler “Tarihin Sonu”, “Medeniyetler Çatışması” gibi çalışmalarla SSCB'nin dağılışı sürecini ve sonrasını anlamaya, anlamlandırmaya ve tanımlamaya çalışmışlardır.⁷³ Bahse konu çalışmalar aslında 21. asırda olacakların habercisiydi ve bir bakıma Yeni Dünya Düzeninin oluşma, gelişme ve yayılma mekanizmasını harekete geçirmekle kalmadı, günümüz dünyasında güvenlik kavramının tanımlamasını kökten değiştirmiştir.

Berlin Duvarı'nın yıkılışı Soğuk Savaş dönemi statükosunun yıkılarak yerine tarihin akışındaki dip dalgalarıyla devletlerin ve toplumların dinamiklerinin harekete geçişinin habercisiydi.

Berlin Duvarı'nın yıkılışını demokrasinin zaferi, dünyaya yayılacak olan liberal özgürlüklerin habercisi, globalleşen dünyada sınırların kalkıp insanların kardeşlikte buluşacağını ilân eden Batı birkaç yıl sonra duvarlar örmeye başladı.

⁷³ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Arnold J. Toynbee, “Medeniyetlerin Çarpışması”, Çeviren: Hamid Uzgören, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı:1, Cilt:3, 1948, s. 247-254.

Dikkat çeken diğerk bir nokta yukarıda bahsettiğimiz çalışmalarda Türkiye ve Rusya tartışmaların, yorumların, çözümlerlerin merkezindeydi.⁷⁴

Türkiye ve Rusya'nın merkezde olması gayet anlaşılırdı çünkü iki ülkenin Avrasya'da ki konumları, hâkimiyet alanları 21. asra giden dünyanın kaderini belirleyebilecek durumdaydı. Diğerk tabirle Türkiye ve Rusya dip dalgaları olarak tarihin yüzeyindeki akıntıları kontrol etmek, tarihî sürekliliği belirlemek açısından önemli iki ülkeydi. Çünkü Soğuk Savaş 21. asırda neler olacağını/olabileceğini göstererek bitmiştir. Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu ve Son İnsan", Arnold Toynbee'nin 1948'de yazdığı "Medeniyetlerin Çarpışması" makalesini temel alarak Samuel Huntigton tarafından yazılan "Medeniyetler Çatışması", Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" adlı çalışmaları incelenip çözümlendiğinde görülür ve anlaşılır ki liberal kapitalist sistem Soğuk Savaş döneminde temel çelişkilerini ortadan kaldıramadığı görülmektedir.

Dolayısıyla da, İslâm merkezli yerel kültür-yabancı kültür çatışmalarını körükleyerek ayakta durmaya ve hâkimiyetini korumaya çalışacaktır. Liberal kapitalizmin tarihî birikimini korumak/geliştirmek için eski ittifak alanlarından hareketle Soğuk savaş döneminin parametreleri üzerinden okuma yapma yöntemlerini kullanarak SSCB'nin yıkılışını kontrol altında tutmak istiyordu. Sebebi ise gayet açıktı: Türk ve İslâm Medeniyeti.

Soğuk Savaş döneminden beri Batı'da SSCB'nin dağılmasını Türklerin başlatacağı korkusu mevcuttu ve bu konu hep tartışılmıştı. SSCB'de Türkler'in yolbaşçılığında başlayacak olan böyle bir sürecin diğerk İslâm ülkelerine örnek teşkil ederek Avrasya coğrafyasının tarihle, coğrafyayla insanı bütünleştirebileceği; buna karşın Batı'da ise daimi çatallaşmanın ortaya çıkarak liberal kapitalist sistemin Avrasya bölgesindeki hâkimiyetini kaybedebileceği riski öngörülmekteydi. Türkiye'nin ve PanTürkizmin bu anlamdaki rolü bu öngörüden ve korkudan daha iyi anlaşılmakta ve niçin Türkiye ve Rusya'nın dip dalgaları olduğu daha iyi anlaşılmalıdır.

Sistem sıkışıklıkları olduğu vakit Türkiye coğrafi ve stratejik konumu dolayısıyla ön plana çıkan ülke olarak SSCB'nin dağılmasıyla⁷⁵ sistemdeki dengeler

⁷⁴ Suat İlhan, **Türkiye'nin Zorlaşan Konumu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 39-44.

sıkışmaya; sistemde kırılmalar, değişimler ve dönüşümler sezilmeye başlamıştır ve Türkiye bölgede bir şeyler yapmaya zorlanmaya başlanmıştır.

Türkiye tarih ile coğrafyanın harekete geçmesi yanında tarih ile siyasetin iç içe geçerek coğrafyaya tesirli sıkışıklıklarını yaşarken Rusya ise sistem ve rejim değişikliği dolayısıyla uluslararası sistemde yön ve yer tayini mücadelesi ile birlikte jeostratejik, jeopolitik, jeosiyasî, jeodinî kırılmaların ortaya çıkardığı olaylar, olgular ile mücadele etmeye başlamıştı. Yeni dönemle birlikte Türk-Rus ilişkilerini bu olaylar şekillendirip, yönlendirmeye başlayacaktı.⁷⁶

Türkiye, SSCB sonrası yeni tehdit alanlarının belirlenmesi üzerine sadece Rusya ile değil bölge ülkeleri ile ilişkilerini yeni açılımlara ve çözümlemelere tabi tutarken bir sürü tehdit alanının ortaya çıkması dengenin dengeleyicisi ile bölge gücü olma arasında gel-gitlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. İşte tam bu noktada asırladır süren Bozkurt ile Ayı'nın Türk satrancı başladı.

SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla birlikte Türk-Rus ilişkilerinde dip dalgaları yavaş yavaş etkili olmaya başlamıştır. İlişkiler tek denkleme yani Soğuk Savaş döneminin belli kalıpları içinde giden süreç artık değişmeye başlamıştır.

Bu süreçlerden birincisi: Rusya, Batı'ya meydan okuyuşta geri çekilmiş ve Türkiye ile ilişkilerinde ve bölge politika ve siyasetinde hat değişikliğine gitmiştir. Rusya SSCB sonrası yeni ideolojik referanslarına dayalı bölge düzenine geçiş için yeni model ve formülü yavaş yavaş hayata geçirerek kendi çıkar ve konumunu koruma yollarına başvurmuştur. İkincisi: Rusya kendi post-emperyal mirasının güç birikimlerini sistemik güç kaymalarının ortaya çıkmasından dolayı başlayan bölgedeki sistem sallanmasına karşı önlemlerini almıştır. Rusya'nın bu hamlelerinin Türkiye ile ilişkilerindeki güç dengelerini etkilemiştir.

⁷⁵ Erel Tellal, “SSCB'nin Dağılma Sürecine İlişkin Bazı Saptamalar”, Prof. Dr. Ömür Sezgin'e Armağan Siyasal'da Bir Ömür, Derleyenler: Duygu Türk-Zafer Yılmaz, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2014, s. 415-419. ; İsmail Özsoy, “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler”, Bilig, Sayı:39, Güz/2006, s.163-165. ; Asem Nauşabay Hekimoğlu, Rusya'nın Dış Politikası I, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 56-62.

⁷⁶ Erel Tellal, “Rusya'yla İlişkiler”, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: 2, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.540-550.

Bu bağlamda Türk-Rus ilişkilerinin kendi tarihî, coğrafi, iktisadî, teknolojik, kültürel, politik vb. dinamikleri üzerine kurulu olan millî çıkar ve stratejilerinin temel ayaklarında “dip dalga”ları yüzeydeki hareketleri baskısı altına almıştır.

Sovyetlerin dağılmasıyla beraber Rus ağırlığının Merkezî Asya, Kafkasya, Baltıklar ve Doğu Avrupa’daki egemenliğini yitirmesi üzerine Rusya Federasyonu, yeryüzündeki kaynakların yeniden paylaşımı rekabetinde Türkiye ile ilişkiler önem arz etmeye başlamış ve Türkiye üzerinden Batı’ya karşı yapılan meydan okumalarda öne çıkan bölge kimliğinin inşasında, Türkler veya Türk Kuşağı Rusya için önemli öteki olarak algılandı. Ve her iki ülkenin ikili ilişkilerini bu bakış açısı farklı düzlemlerde olsa da, büyük ölçüde önemli bir faktör oldu.⁷⁷

PanTürkizm Sovyetlerin dağılmasıyla tekrar gündeme gelerek hem Türk-Rus ilişkileri bağlamında hem de Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığa kavuşmasıyla ortaya çıkan “Türk Kuşağı”nın Avrasya bölgesinin dinamiklerine tesiri tartışılmaya başlandı. Bu dönemde PanTürkizm sadece esir Türklerin bağımsızlığa kavuşmaları temelinde tartışılmamaya başlandı. SSCB döneminin statüsü dönem dönem değişen Türk devletlerine çizdiği sınırlar ile sınırlandırılmış çerçevede PanTürkizm yorumları da yeni dönemi ve şartları anlamlandıramıyordu. Çünkü PanTürkizm SSCB döneminde oluşturulan “yapay etnik sınırlar” ile Türk halkları arasında oluşturulan çatışmaları engelleme kapasitesi tekrar tartışılmaya başlandı.

SSCB’nin dağılmasıyla birlikte PanTürkizmin Devlet-i Âliyye döneminden beri var olan iki yönlü yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yönlerden birincisi: Devletin beka, meşruiyet ve etki alanı ile tanımlanmış olan devletin sürekliliğine vurgu yapan yönüdür. Bu yönde Türkistan ata yurt olarak ele alınmakta ve Türkistan’ın Türklüğe kattığı benzerliklere ve farklılıklara vurgu yapılmamaktadır. Vurgu yapılmamaktadır derken daha çok benzerliklere vurgu yapılmakta ve sanki Anadolu Türklüğü Türkistan’ın Rus boyunduruğuna girmesiyle birlikte benzerlikleri koruyup saklayıp geliştirdiği yönünde bir düşünce ağırlıktadır. İkinci yön ise ilmî çalışmalar temelinde siyasal, sosyal, kültürel, medenî, edebî, iktisadî muhalefet çerçevesinde örgütlenmiş Türkistan’ı ata yurdu olarak, tarihî ve coğrafi bağların olduğu bölge olarak

⁷⁷ Mitat Çelikpala, “Rusya Federasyonu’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt: 3, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.532-539.

düşünmeyen yapıdır. Bu yapı yukarıda bahsettiğimiz yapı ile birçok noktada ayrılmaktadır. Ve Türkiye'nin Türkistan ile ilişkilerini beka, meşruiyet, etki alanı çerçevesi dışında genişleterek yürütmesi gerektiğini düşünür. Fakat Türkiye'deki iki yönlü PanTürkist hareket birçok noktada iç içe girmiş durumdadır.

Türkiye'nin, önemli öteki olmasını öne çıkaran en önemli mesele, Batı ile müttefik olması ve bu dönemde bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerine Türk Modelinin, Liberal Sistemin, İran örnek gösterilerek Laik Sistemin devamlı olarak gündemde tutulmasıydı.

Bu anlamda Rusya'nın Batı'ya karşı ve Batı dışında ayrı bir dünya çapında güç olma çabasında olması sebebiyle Türkiye ile ilişkilerde çelişkili bir vaziyet ortaya çıktı ve Türkiye Batı'nın bölgede sistem ihracının cephe ülkesi olarak algılandı. Diğer ifadeyle Rusya tarafından Türkiye rakip olarak görülmekte ve Merkezî Asya'da jeopolitik boşluklar oluşturarak bölgede Avrasya Savaşını⁷⁸ destekleyen Batı Türkiye eliyle bölgede etkili olmaya çalışmıştır. Batı "Türk Modeli"ni destekleyerek Türkiye vasıtasıyla bölgede etkili olmaya çalışmıştır. Batı, Avrasya alanında⁷⁹ jeopolitik çoğulculuğu desteklemektedir. Batı'nın jeopolitik çoğulculuk ile yapmak istediği Türkiye'nin ve Rusya'nın stratejik gücünü dengeleme yollarını çoğaltmaktır. Bu açıdan Türkiye önderliğindeki Türk Modeli Merkezî Asya'daki Rusya'nın egemenliğini sınırlamak ve enerji kaynaklarına ayrıcalıklı girişine engel olmayı hedeflemektedir.

Türk Modeli bölgedeki devletlerin kuvvetini bundan dolayı arttırmaya çalışmaktadır. Türkiye Türk Modeli ile Merkezî Asya ile ilişkilerini geliştirmeye ve bağlarını arttırmaya çalışmaktadır. Ancak sınırlı kuvvet, kapasite ve sınırlı açılımlara, vizyona sahiptir. Türk Modelinin önemli açmazlarından birisi Rusya ve Batı dışı güçlü kimlik oluşturma çalışması olmuştur. Bu çalışma Türkiye ile Türkistan'da bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetlerini karşı karşıya getirmiştir. Türkiye'nin oluşturmaya çalıştığı güçlü kimlik bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan ve bağımsızlıklarını koruyarak üniter millî devlet yapılarını geliştirerek stratejik ve jeopolitik/jeosiyasî alanlarda öz açılımlarını yapmak isteyen

⁷⁸ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: **M5 Avrasya Savunma ve Strateji Dergisi**, Sayı: 101-102-103, Ekim-Kasım-Aralık 2001.

⁷⁹ Bkz. Ek 6.

Türk Cumhuriyetleri tarafından kabul edilmedi. 30-31 Ekim 1992 yılında Ankara’da gerçekleşen Birinci Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Kurultayı’nda Türk Cumhuriyetlerinin bazı protokolleri imzalamaması yukarıda bahsettiğimiz görüşten dolayıdır.⁸⁰ Birinci Kurultay ile ilgili yazılan birçok makalede Türk Cumhuriyetlerinin Rusya, Çin ve diğer devletlerin tepkisini çekmeme isteği olarak yorumlanmaktadır. Türk Cumhuriyetlerinin Rusya, Çin ve diğer devletlerin tepkisini çekmem isteği olarak yorumlamak tam manasıyla çözümlene değildir. Bu tür yorumlar anakronik yorumlardır. Elbette Rusya, Çin ve diğer devletlerin tepkisini çekmem isteği vardır fakat bunu dışında Türk Cumhuriyetlerinin SSCB sonrası iç durumları yanında Rusya’nın durumu ve bölgenin durumu da önemliydi. Türk Cumhuriyetleri Türkiye’nin projelerini öngörülemez olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca Türkiye’nin projelerinin Türk Cumhuriyetlerinin yapılarıyla örtüşmüyordu. Türk Cumhuriyetleri öngörülebilir projeler istiyordu. SSCB sonrası Türkistan’ın şekillenmesi çerçevesinde tarihî, kültürel, siyasî, stratejik kırılma noktalarını, değişim-dönüşüm mekanizmalarını erken hareket ettirmek istemiyorlardı.⁸¹ Bu sayılan sebeplerin haricinde Afganistan’ın işgali sonrası başlayan ve temelinde İslâm toplumlarını kabileci, mezhepçi türde bölerek birbirleriyle savaştırmak olan diğer ifadeyle İslâm’ı İslâm ile savaştırmak maksadındaki siyasal İslâm fikri SSCB’nin dağılmasıyla birlikte Türk Cumhuriyetlerine doğru yöneldi/yönlendirildi. Bu dönemde Ortadoğu’da Filistin meselesi Balkan’lar da Bosna-Hersek meselesi siyasal İslâm ile karmaşık hâle getirilmesi Türk Cumhuriyetlerini bağımsızlıklarını korumada ve sağlamlaştırmada daha dikkatli olmalarına sebep oldu.

Türkiye maalesef Türk Modeli ile Merkezî Asya ile ortak dil, tarih ve kültürel unsurların paylaşımını çoğaltıcı, etkileşim bağlarını güçlendirecek sistemli, süreklilik arz eden programlı ve tesirli projeler ortaya koyamamıştır.⁸² Sistemli, süreklilik arz eden programları ve projelerin ortaya konulamamasının en önemli etkisi Türkiye’nin ağabeylik psikozu, Rusya ve Türk Cumhuriyetleri tarafından

⁸⁰ Gayk Demoyan, “*Turskie Sammiti: Tseli, Zadaçi, Prioriteti i Pozitsiya v Karabahskom Voprose*”, **Byulleten Naučno-Obrazovatel’nogo Fonda “Norabank”**, No:10(16), 2005, s. 33-54.

⁸¹ Bkz. Ek 17, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Aralık 1991.

⁸² Erol Mütercimler, **21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 11, 34-38. ; ; Bülent Aras “*Avrupa-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri ve Türkiye’nin Muhtemel Rolü*”, **Avrasya Dosyası Avrupa Birliği Özel**, Sayı:4, Cilt:5, Kış 1999, s.129.

Batı'nın Truva atı olarak görülmesi dolayısıyla ilişkilerin güven-şüphe arasına sıkışıp kalmasıdır.

Bununla birlikte hem Türkiye'nin hem Rusya'nın karşılıklı olarak Merkezî Asya'da ne yapmak istediklerini, ne yapacaklarını derinlemesine anlatamamaları ve bunun sonuçlarının Merkezî Asya'da farklı yansımalarının ortaya çıkmasıdır.

Rusya Türkiye'nin Türk Modeli hamlesine karşın İran ve Ermenistan ile stratejik ilişkileri, Türkiye'nin Kafkasya ve Merkezî Asya ülkeleri ile birlikte hareket etmelerine karşı bir ittifak oluşturma, set kurma girişimleri yukarıda bahsettiğimiz sonuçlardan birisidir. Suriye, Çin ve Hindistan'ı da eklersek, Merkezî Asya'da ilan edilmemiş savaşında Türk-Rus ilişkilerinin ve bu ilişkilerde PanTürkizm faktörünün ağırlığı bir kez daha anlaşılır.⁸³ Batının bölgede oluşturmak istediği çok kutuplu sisteme karşı alternatif güç odağı oluşturma gayretinde olan RF'nin (Rusya Federasyonu) dış siyaset ilişkilerinde Türkiye'nin etken konum ve değerinin sabit veya dinamik bir değişken olarak mühim düzeyde Batı'nın temel menfaatleri eş güdümünde uygulanan politika ve siyasetlere gösterdiği uyumluluk veya uyumsuzluk oranları ile belirlenmektedir.

Bununla birlikte Rusya, Türkiye'nin bölge devletleriyle yürüttüğü ilişkilerin gelişme seyrini ve sürecini sadece dikkatli gözlemci olarak değil, etken bir türde seyretmektedir. Soğuk Savaş sonrası Merkezî Asya'nın bölgede yerini almasıyla PanTürkizm faktörü daha da dinamik faktör hâline geldi. Dolayısıyla Rusya elindeki tehdit ve teşvik edici türlü aygıtlarla Türkiye'nin Batı, bölge ülkeleri ve Merkezî Asya ile ilişkileri kısa, orta ve uzun politika ve siyaseti açısından kontrol etmeye çalışmaktadır.

Bu bağlamda izlenen stratejinin birinci önceliği Türkiye, Batı ve Merkezî Asya arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesini engellemektir. İkinci önceliği ilişkilerin zayıflatılması ve sonuncusu ise Türkiye'yi Batı'dan, bölge ülkelerinden ve Merkezî Asya'dan koparıp Avrasya'nın sadece dengesinde kendi etki alanına sahip bir ülke olarak dâhil etmektir.

⁸³ Aslı Ege, "Türk Dış Politikasında 1990'lı Yıllar: Soğuk Savaş Sonrası Dönüşüm ve İstikrar", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 1, Cilt: XXIV, 2008, s.329.; Emil Pain, "İranskaya İli Turetskaya? Sravnitelny Analiz Modeley i Sotsialnih Usloviy Upravlyaemoy Modernizatsii", **Drujba Narodov**, No: 10, 2011. s.162-174. ;

Buradan hareketle, PanTürkizmin güç ilişkileri denklemlerinde meydana getirdiği sabit/hareketli/dinamik değişkenler göz önüne alındığında, Türkiye vasıtasıyla karşıladığı ihtiyaç ve ümitlerini, Merkezî Asya'nın karşılayabileceği mümkün görünmemektedir. Bunun tam tersi durumdada aynı bir görüntü vardır. Gerçek şu ki, Rusya PanTürkizm vasıtasıyla Türkiye'nin ve Merkezî Asya'nın sürekli olarak uydu kalmalarını istenmektedir.⁸⁴

Bu bağlamda PanTürkizmin değeri ve işlevi, Türkiye ve Merkezî Asya'nın Rusya ile aralarındaki zıtlık ve rekabet ilişkilerinde kendi menfaatleri doğrultusunda kullanılacak cihaz olmaktadır.

Türkiye SSCB'nin dağılması sonrasında Avrasya'da Rusya karşıtı oyunların ve bir yönlü Batı merkezli stratejiyi yürütmenin devlet ve bölge menfaatleri açısından faydasız ve yetersiz olduğunu ilerleyen dönemlerde anlamıştır. Batı'nın iç karşıtlıkları olduğunu ve iç karşıtlıkların Türkiye'nin Batı, Rusya ve Merkezî Asya ilişkilerini çok boyutludan tek boyutluya hapsettiğini anlamış, yeni yollarla Batı, Rusya ve Merkezî Asya ile işbirliği ve ilişkilerini Türk Modeli kavramını yeniden yorumlamıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Rusya ile coğrafi yakınlık etkeni ile birlikte tarihi geçmişindeki ilişkilerin biçimlenişini yeni dönem ve şartlara göre düzenlemek.
- 2- Türkiye'nin uluslararası ve bölge güç ilişkileri denklemindeki konumunu güçlendirerek dengenin dengeleyicisi veya bölge gücü olmak.
- 3- Türkistan'a dönerek hem Avrasya'da stratejik öncelikleri ve jeopolitik/jeosiyasî güvenlik öncelikleri arasında durumun mantikî mahiyetini oluşturan öğeler arasında tutarlı ilişkilerin ve bağların kurulması.

Bu bağlamda, uluslararası ilişkiler alanında değişen güç dengelerinde Rusya Türkiye'nin Türk Modeli ile Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını pekiştirmek ve geliştirmek için çok kutuplu bir dünya sistemi siyaseti izlediğini ve Batı'ya karşı Türk Kuşağındaki derinliğini, Doğu'da/Avrasya'da ise Batı'daki derinliğini kaynak çeşitlendirme yönünde, çok eksenli bir dış siyaset yaklaşımı sergilediğini bilmekte ve

⁸⁴ E. F. Troitskiy, "Politika Turtsii v Tsentralnoy Azii (1992-2000 gg.)", **Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, No:328, Noyabr 2009 s. 88.

tüm rekabet alanlarında kendi çıkarları vasıtasıyla Türkiye'nin tezlerini çıkmaza sokan yaklaşım ve stratejiler üretmiştir.⁸⁵

2.2. Türkiye ve Rusya'nın Bölgede Güç Kapasitesi

Rusya'nın Merkezî Asya üzerindeki nüfuzunu koruyabilmek, dış siyasetinin en önemli hedefidir. Fakat bu sadece bölge merkezli bir hedef değildir, zira Rusya ancak bu bölge üzerinde etkisini sürdürebildiği ve ABD, İngiltere ile müttefiklerini bu bölgeden uzak tutabildiği sürece dünya siyasetindeki büyük güçlerden birisi olduğunu kanıtlayabileceğine inanmıştır. Rusya Merkezî Asya'yı arka bahçesi olarak görmemekte ve tanımlamamaktadır. Rusya'nın Türkistan okumasını arka bahçe üzerinden değerlendirmek Rusya'yı ve Türkistan'ı anlayamama ve bölgedeki dinamiklerini tanımlayamamaya yol açar. Rusya Merkezî Asya'yı/Türkistan'ı Avrasya bölgesinde siyasal, kültürel, stratejik, jeopolitik/jeosiyasî ve jeotarihî güç merkezi olarak tanımlamaktadır. Bundan dolayıdır ki 1924 yılında Türkistan'ı bölerken bu bakış açısını en birinci ve en mühim görüşü olarak temel almıştır.

PanTürkizm'in Rus iç ve dış siyasetinde bu kadar önemli hâle gelmesinin belki de en önemli sebebi budur. Diğer taraftan PanTürkizm, Türkiye ve Batı karşısında siyasal, askerî, iktisadî ve teknolojik olarak sürekli gerileyen Rusya'ya Çin, Hindistan ve İran gibi Asyalı ülkelerle Batı'yı dengeleyecek stratejik bir ittifak yollarının bulunması nedeniyle de cazip görünmüştür.

Hedeflerini bu şekilde tanımlayan Rusya PanTürkizm'i önce Türkiye ve Merkezî Asya'da, sonra da dünya çapında güçler dengesinin muhafazasını hedef alan jeopolitik açıdan bir bakış açısına, bu dengeyi sağlayabilmek için Rusya'nın doğrudan sabık Sovyet cumhuriyetlerini kontrol etmesi gerektiğine yönelik hegemonik bir inanç hâkimdir. Ve Türkiye'nin Merkezî Asya ile olan bağları dolayısıyla ayrıca Batı'nın bölgedeki en önemli temsilcisi olarak dünya siyasetinde Rusya'nın en önemli rakibi olduğuna dair bir tehdit algılaması ilişkilerdeki önemli bir noktadır. Batılı devletlerin PanTürkizm'i tehdit olarak görmeleri bir tarafa PanTürkizm üzerinden Merkezî Asya'da siyasî, iktisadî uyumu öngören bölge

⁸⁵ Eda Keskin Ekşi, **Türkiye-Rusya İlişkilerinin Teorik Temelleri**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul, 2017. S. 3-9. : Mehmet Seyfettin Erol-Emre Ozan, "*Türk Dış Politikasında Siyasal Rejim*", Gazi Akademik Bakış, Sayı:8, Cilt:4, 2011, s. 29-32.

merkezli yorumunun bile Türkiye merkezli olması Batı ile Rusya'nın bu noktada aynı bakış açısına sahip olduklarının ipuçlarını sezme mümkündür.

Dolayısıyla, Batı ortaya çıkabilecek Türk tehdidini ve gücünü Rusya ile dengelemek isterken aşırı hassasiyet gösterdiği Türk-Rus yakınlaşmasının ortaya çıkarabileceği güç patlamalarına karşı ihtiyatlı hareket etmektedir. Batı, PanTürkizm ile Türkiye ve Rusya'nın bölgedeki coğrafi etki alanlarını kontrol ederken özellikle Türk Halklarının yaşadığı İran, Afganistan ve Çin'i de PanTürkizm tehdidiyle⁸⁶ teşvik ederek bölge halkları arasındaki aşırı Batı karşıtlığını en aza indirmekte ve bölgede ortaya çıkabilecek devletlerarası uyum ve güç birliğinde engellemiş olmaktadır⁸⁷.

Rusya SSCB'nin dağılması sonrası ortaya çıkan kırılmalardan, karşı karşıya bulunduğu anomik ortamdan PanTürkizm'i tehdit olarak kullanarak kurtulmayı amaçlamıştı. Rusya savaş sonrası ortaya çıkan yaşam ve düşünce biçimlerinden fazla etkilenmemek ve bir iç savaşa giren Rusya'yı, kurulmakta olan yeni sistemi PanTürkizm ile korumayı ve kurtarmayı ümit ediyorlardı.

Türk-Rus ilişkilerini sosyal/siyasal ortamı ile siyasal ve iktisadî zorlukları PanTürkizm üzerinden mukayese edildiğinde, özellikle Rusya'nın PanTürkizm'i iç siyasette korku ideolojisi olarak kullandığı anlaşılır. Başka bir ifadeyle, sosyalizm Rusya'nın yeni dünya düzeninde nerede durması gerektiği sorusuna cevap arayan bir ideolojydi. Sosyalizm, zamanı ve mekânı yeniden tanımlayarak Rusya'ya "Avrasya İmparatorluğu" olma ve bu şekilde ABD-İngiltere merkezli sisteme karşı önderlik vasfı vermekteydi.

SSCB sonrası kurulmakta olan yeni sistemlerin, yeni dengelerin ve yeni bir dünyanın şekillendiği dönemde Rusya kurduğu sosyalist sistemle kapitalist sisteme karşı itirazlarını ortaya koymuştu. Yeni dünya sisteminde bazı değişimleri/dönüşümleri gerekli gören Rusya yeni sistemde ezilenlerin yanında olduğunu iddia ederek yeni dünya sisteminin kendisini dışladığını ve dolayısıyla

⁸⁶ Bkz. Ek 9.

⁸⁷ Gökhan Özkan, "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-Nato-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12/1, 2010, s.119.

sistemin ikinci kutbu hâline gelme zorunluluğunu dayattığı iddiası üzerinde şekillenmiştir.

Dolayısıyla Rusya'nın bu dönemde dünya siyasetine bakışlarında üç ana özellik saptamak mümkündür: keskin bir İngiltere, ABD karşıtlığı, katı ve oldukça mistik bir jeopolitik determinizm üzerine bina edilmiş devletçilik ve Rusya'nın en azından Çarlık dönemindeki gibi dünya gücü olarak diplomatik, siyasi, iktisadî sınırlarının önceden sosyalist/komünist şimdi ise devletçi/gelenekçi anlamda genişlemesini maksat edinen bir coğrafi yayılma hayali.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalizm/komünizm ile Rusya'nın gündemini oluşturan ve dünya siyasetiyle ilgili iddiaları yeni dünya görüşü üzerinden okuyan yönetici kesim Rusya'nın Avrasya'daki jeopolitik stratejisini ayrıntılı bir proje olarak ortaya koymak anlamında Çarlık dönemi ideolojisinden en önemli farkı, Rusya'nın geçmişinden çok, güncel iç ve dış siyasal meselelere eğiliyor olmasıdır. Gelenekçi Rus elitleri gibi, güçlü ve merkezî bir devlet aygıtını desteklemekle beraber, Rus sosyalizmi devletin, ülke iktisadının güçlenmesi ve dönüştürülmesinde temel bir rolü olması gerektiği konusunda ısrarcıdır. Ancak Rusya'nın sosyalizme / komünizme sarılmasının ardında oldukça faydacı bir neden bulunduğu da dikkat çekmek gerekir.

Rusya için sosyalizm/komünizm, kendi başına bir maksat olmaktan çok, Rusya ve dünya üzerindeki nüfuzu büyük bir hızla artan Batı siyasal, iktisadî, medenî ve kültürel kalıplarına karşı ezilen, sömürülen halkaları ortak bir çatı altında toplamak için yararlanılabilecek önemli bir araç olduğu için işlevli hâle gelmişti.

Sosyalizm / komünizm Rusya'nın ruhani yüceliğini, Mesihanik görevini güçlendirdiğine inanan Marksist/Leninistler için İngiltere'nin ve ABD'nin oluşturduğu tehdit Rusya'nın karşı karşıya bulunduğu en önemli tehditti. Bu tehditlerin araçlarından birisi hiç şüphesiz PanTürkizm'dir.⁸⁸ Rusya'yı bölgesinde büyük kıta İmparatorluğu olarak gören Batı'ya göre, Rusya'yı PanTürkizm ile hem güneye inmesinin önüne geçilecek hem imparatorluğa dönüşmesi engellenecek hem de imparatorluk mirasına sahip Türkiye'yi bölgede dengeleyecektir. Zira Rusya ile

⁸⁸ G.Z. Rahmullina, "Turskiy Faktor V Protsesse İntegratsii Stran Tsentralnoy Azii", **Kaspiyskiy Region: Politika, Ekonomika, Kultura**, No:4(25), 2010, s.138-144.

Türkiye'nin buldukları coğrafyada ve sahip oldukları kültürün ve mirasın hareket hâlinde olması Batı ve diğer devletler için tehlikelidir. Bundan dolayı Türkiye ve Rusya arasında PanTürkizm ile sahip oldukları kültür ve mirasta çakışmalar, kırılmalar meydana getirmek bölge geleceği için önemli bir noktadır. Bu arada Rusya'nın tarih boyunca büyük güç statüsünü koruyarak Batı'dan kopmamasının önemli olması Batı için mühimdir.

Rusya üzerinden oluşturulan imparatorluk hayaleti ile bölgede geçmişe dönüş korkusu sıcak tutularak bölge halklarının kimlikleri, kültürleri, töreleri, gelenek-görenekleri, hafızaları bağlamlarından koparılarak tarih ve mekânlarıyla aralarında yabancılaşma ve çatışma devamlı sıcak tutulacak. PanTürkizm ile oluşturulan vesayet ile sistemi korumak ve bu korumadan elde ettikleri ve devşirdikleri gücü kaybetmek istemiyorlardı. SSCB dağıldıktan sonra bu oligarşik yapının PanTürkizmi gündeme getirmesi bunun apaçık delilidir.

Dolayısıyla, Rusya sosyalist dünya görüşüyle imparatorluk geçmişine bağlanarak üç temel özellik ile sınırlandırıldı: Avrasya kıta alanına yayılmış bir coğrafya, otoriter bir siyasal sistem ve kendi kendine yetebilirliğe dayalı iktisadî sistem. Tabii olarak Rusya'nın bu zihniyet yapısına ve sistemine şiddetle karşı çıkanlar olmuştur. Zira böyle bir sistem ve yönetim anlayışı, Rusya'nın "farklılıklar içinde bir arada yaşama" ilkesine dayanan kültürünü ortadan kaldıracak, Rusya'nın bölge ve dünya üzerindeki vizyonuna, sistem karşıtlığına darbe vuracağını ve görevlerini yerine getiremeyeceği iddia ediliyordu.

Rusya açısından PanTürkizm'in katkısı şu açıdan önemliydi; bölge halklarının sosyal adalet ve millî devlet gelişimi fikirlerini birleştirebilecek böyle bir hareketin, bölge halklarının yeniden toparlanması için aracı olacağı bir Türk uzlaşmasını canlandıracağı konusunda endişe hâkimdir. Rusya ve Batı Türkiye'nin Türk uzlaşması görüşlerini duyurur yaymak maksadıyla PanTürkizm'i bir platform olarak kullandığını düşünmektedirler. Benzer bir biçimde Rusya PanTürkizm'i Rusya'nın millî/sosyalist/komünist kimliğinin geleceği için tehlikeli olarak görmektedir. Ayrıca Rusya'nın ve Batı'nın iddiasına göre PanTürkizm bölgenin Türk tesiri ile içe kapanmasına sebep olacak olan önemli bir harekettir. Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede özellikle Merkezî Asya'da Türkiye'nin

PanTürkizm fikri ile jeopolitik determinizmden jeopolitik yayılmacılık fikrine doğru yöneleceği korkusu her zaman olmuştur. Zira Rusya'nın Avrasya'daki tarihî eksen misyonunu devam ettirebilmesi için Merkezî Asya önemlidir. Batı'nın bölgedeki temsilcisi olarak görülen Türkiye'ye karşı Merkezî Asya tampon bölgedir. Dolayısıyla da PanTürkizm ile Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunun artması bölge jeopolitik, jeosiyasî vaziyetini değiştirmekle birlikte Türkiye ve Rusya'nın karşı karşıya gelmesi siyasal coğrafya alanıyla birlikte Avrasya'yı temel alan uluslararası siyaseti kökünden değiştirecek sonuçların ortaya çıkması demektir. Rusya'nın kurduğu yeni devlet sistemiyle en temel görevinin, Avrasya'nın büyük stratejik ve nüfus potansiyelinden destek alarak dünya sistemiyle nihai savaşı gerçekleştirmek iddiasını devam ettirmesi etmektedir. Batı ve Rusya'nın 'tehdit' olarak tanımlayıp 'korku imparatorluğu'nun başlangıcı olarak aslında kendilerinin emperyalist, sömürgeci emellerini sakladıkları PanTürkizmin aslında öyle olmadığını Kırgızistan sabık Cumhurbaşkanı Askar Akay'ın şu sözleri çok güzel anlatmaktadır: *“Biz tüm ülkelerle, Orta Asya'daki komşularımızla ilişkilerimizi karşılıklı saygıya dayandırmak konusunda ısrarcıyız. Açık olarak söylemek gerekirse, tüm Orta Asya cumhuriyetleri politik olarak Türkiye'den uzaklar. Çünkü bizler bir Sovyet birikimine sahibiz, ancak Türk cumhuriyetlerinin birliğini isteyenlerin sayısı son günlerde giderek artıyor. Bu bir gerçek, ancak bunu ben PanTürkizme varacak kadar büyük bir olgu olarak görmüyorum. İnsanlar iyi yaşamak istiyor. Bazılarının iyi yaşama biçimi olarak PanTürkizme yönelmelerini de yanlış bulmuyorum. Eğer Kırgızistan olarak ekonomide amaçladığımız yere varırsak o zaman PanTürkizm ya da İslâmiyet gibi olgular tehlike olmaktan çıkar. Eğer amacımızı gerçekleştiremezsek, o zaman bunlar bir tehlike olarak karşımıza çıkar. Bu konuda herkesin sağlıklı düşünmesi gerekiyor. Bir ekonomik birlik olabilir, ancak bu, kimseyi belirli koşullarda davranmaya zorlamamalı. Ben, dar kalıplar içerisinde sıkışmış birlik anlayışına karşıyım.”*⁸⁹

Türkiye ile ilişkileri bahsettiğimiz iddianın devamı için PanTürkizm faktörünün eşliğinde bölge-coğrafya-tarih ekseninde kurgulamak Rusya için hep göz önünde bulundurulmuştur. Türkiye için o dönemde aşağıda daha geniş ele alacağımız gibi Rusya ile ilişkilerde bölge-coğrafya-tarih ekseni her zaman önemli olmuştur.

⁸⁹ Bkz. Ek 19, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Aralık 1991.

RF kuruluşundan sonra devletin temellerini sağlamlaştırmak ve bölgedeki ve dünyadaki Çarlık dönemi etkisini devam ettirmek için sabırlı bir iç ve dış siyaset izlemiştir. Merkezde Moskova yer alacak türde yürüttüğü iç ve dış siyaset önemli devletlerle kurulacak ilişkilerle Moskova için gerekli iktisadî ve teknolojik kaynakları sağlama o dönemin en önemli önceliğidir.

Özellikle Türkiye ve İran Avrupa Rusya'nın İslâm Âlemiyle olan ilişkilerini geliştirecek, ayrıca Türkiye'nin Asya ile Avrupa'yı birleştiren ve ayıran coğrafi, stratejik konumu; İran'ın ise Basra Körfezi'ndeki coğrafi, stratejik konumu sayesinde Rusya'ya stratejik bir deniz çıkışı sağlayacaktır. Bu katkılar Rusya'nın Avrasya'da siyasi, askerî, iktisadî, sosyal güvenliğini sağlarken bu ülkelerle dünya açısından muazzam öneme sahip yeraltı, yerüstü ve doğal kaynak rezervlerini paylaşacak ve bu sayede jeoiktisadî üstünlükle dünya sisteminde değiştirmek istediği alanlara nüfuz edebilecek.

Rusya'nın yukarıda bahsettiğimiz siyasi, iktisadî bakış açısında Küçük Asya (Türkiye) ile Merkezî Asya (Türkistan) çok önemli bir konuma sahiptir. Rusya için Merkezî Asya hem İslâm Âlemine Batı karşıtı model hem de Türkiye⁹⁰ dâhil kapitalist bloğun Avrasya'ya saldırılarında tampon kordonudur. Tabii tampon kordonu tanımlaması ile Rusya hem bölgeyi bağlamından kopararak Batı, Türkiye ve diğer güçlerin bölgeye yaklaşımını ve tanımlamasını sınırlandırmakta hem de PanTürkizm gibi tehditlerin uzak durmasını ve kontrolünü sağlamaktadır. Yoksa Rusya'nın Türkistan tanımlamasını yukarıda değerlendirmiş ve bu tanımlamalardan uzak olduğunu belirtmiştik. Bununla birlikte Türkiye Batı'nın ileri kapitalist karakolu olarak görülürken Batı'da oluşturulacak yeni sınır ve sinir noktalarının ortak nüfuz alanındaki en önemli müttefikidir. İşte bu açıdan PanTürkizm çok önemli bir faktördür.

Türkiye'nin ve Merkezî Asya'nın bölgede birlikte veya ayrı ayrı eksen oluşturacak jeopolitik/jeosiyasî derinliğe sahip olmaları Rusya içinde diğer devletler içinde tehlikelidir. Merkezî Asya'nın Rusya için önemi asırlardır sıcak denizlere çıkma yollarının üstünde bulunmasıdır. Yukarıda bahsettiğimiz Rusya'nın Türkistan

⁹⁰ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış", **Türkistan İncelemeleri Dergisi**, Sayı: XII/I, Yaz 2012, s. 17.

değerlendirmesinde tampon koridoru, arka bahçe gibi tanımlamaların neleri gizlediği daha iyi anlaşılır düşüncesindeyiz.

Merkezî Asya ve Kafkaslar Rusya'nın bengü sınırları olarak değil, güneye doğru jeopolitik/jeosiyasî yayılmanın üsleri ve güneyden gelme ihtimali yüksek potansiyel taarruz üssü olarak görülmektedir. Ayrıca Merkezî Asya Güneye yayılma hareketinin en mühim bölgesidir. Dolayısıyla, Merkezî Asya'nın Türkiye yanlısı eğilimlerinden uzaklaştırılarak Rusya merkezli Avrasya eksenine dâhil edilmesi mühim bir noktadır. Aksi takdirde Rusya ve bölgenin canlı jeopolitik bağlantıları Türk kuşağı tesirinde Türkler arasında paylaşılacak ve Ortodoks alan etkisiz olacak. Ortaya çıkacak muhtemel Türk kuşağı Rusya'yı bölgeden koparacağı gibi Çin, İran, Afganistan ve Ortadoğu ile de bağlantıları kopacak ve bölgenin günah keçisi olacak. Böylelikle ABD'nin ve İngiltere'nin Avrasya'da hâkimiyeti artacak, Rusya'nın Avrupa'daki kıta çıkarları yaralanacak ve Avrupa'da düşman ülke, Orta Avrupa'nın zıt kutbu olarak tanımlanacaktır. Rusya hem Avrupa'da hem de Asya'da merkezî konumunu korumalıdır.⁹¹

PanTürkizm bu sebeplerden dolayı hem Türk-Rus ilişkilerinde hem de Asya'da günah keçisidir. Başta Rusya ve diğer düvel-i muazzama için PanTürkizm sahipsiz alanlar oluşturan muhayyel ülke olarak Avrasya'nın jeopolitik / jeosiyasî, jeostratejik düşmanıdır.

Rusya açısından PanTürkizm'in en temel çekincelerden birinin, bölgenin jeopolitik / jeosiyasî, jeokültürel / jeomedenî değişimine yönelik yoğun tehdidi olduğunu anlamak zor değildir. Diğer tabirle Rusya'nın PanTürkizm'e bakışı oldukça mistik ancak katı bir jeopolitik determinizme, zaman zaman ırkî-dinî mana kazanan coğrafi yayılcılığa ve aşırı Türk/Türkiye karşıtlığına dayanan, aynı zamanda da bölgenin ve bölgedeki Türk stratejik/tarihî/felsefi/kültürel/medenî derinliğinin bölgedeki etkisini ve yorumlarını neredeyse tamamen göz ardı eden bir bakış olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm faktörünün uyumsuzluğa sebep olmasında tarihî bakış açısından hem Türkiye hem de Rusya kendilerini sadece bir devlet olarak

⁹¹ Fevzi Uslubaş, **İmparatorlukların Bataklığı**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005. s.67-69.

tanımlamamaktalar, çeşitli dönemlerde çeşitli şekiller kazanmış olan bir kültürün, medeniyetin oluşturucusu, temsilcisi, taşıyıcısı ve yayıcısıdır.

PanTürkizm bu vizyonu temsil ettiği için ayrıca Batı'nın bireyciliğini, bencilliğini dayatmaya çalışmakta olduğu için Rusya kendi iktidar ve hegemonya alanında PanTürkizm'i tehlikeli addetmekte ve Türk-Rus ilişkilerinde uyuşmazlığa sebep olmaktadır. Rusya'ya göre Türkiye, Batı medeniyeti ve kapitalizmle şekillenmişken Rus medeniyeti sosyal dayanışmacı ve sosyal adaletçi ilkelerle şekillenmiştir bu nedenle Türkiye ile taban tabana zıttır.

Bu gerekçeyle Türkiye Rusya'nın temel jeopolitik rakibidir.⁹² Rusya'nın Batı'ya karşı durabilmesinin tek yolu PanTürkizm destekli Türkiye ile ilişkilerini kontrollü olarak yönetmek ve yönlendirmek ve Avrasya'nın gücünü jeopolitik kaderiyle birleştirmektir.

Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm faktörü tam burada da devreye girmektedir. Tarihî jeopolitik kanunlara dayanarak her zaman dinamik, öngörülemez bir coğrafya olan Asya'nın kaderinin Türkler'in elinden alınarak bölgede en sabit fakat en temel faktör olmayan Türkiye oluşturulmak dünyadaki güçler dengesi açısından çok önemlidir. Özellikle Asya'da gücün bir yerde toplanması-ki bu gücün Türkiye olması tehlikelidir-çok tehlikelidir. Bu yüzden gücün dengeli türde dağılması, sistemlerin ve bu bölgenin devamlılığı ve Rusya'nın bu bölgede etkinliği için çok önemlidir.

Uluslararası sistemlerin devamlılığını sağlamak için, Düvel-i Muazzamanın bu bölgedeki menfaatlerini devam ettirebilmesi için bölgenin güçler dengesi çok önemlidir. Bir güç dengesi faktörü olarak PanTürkizm rakip güçler arasındaki istikrarsızlık hâlidir.

PanTürkizm faktörü hem uluslararası ilişkilerde, ülkeler ve bölgeler arasındaki dengeleri bozan bir faktördür. Türkiye özellikle PanTürkizm faktörüyle bölgede Rusya'yı dengelemekle kalmıyor uluslararası sistem ile Rusya arasındaki gücü dengeliyordu. Eğer PanTürkizm faktörü dikkate alınmazsa Rusya'nın ve

⁹² Sait Sönmez, "Yeni Batıcılık Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", **Gazi Akademik Bakış**, Sayı:6, Cilt:3, Yaz 2010, s. 77-78.

uluslararası sistemin bölgedeki devamlılığını sağlayan en önemli unsurlar ortadan kalkacak, güçler dengesi yıkılmış olacaktır.

Tüm bunların ardından, Ortadoğu, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da ülkelerin rejimlerinde ve yönetimlerinde zaafı doğmasına neden olacak, Rusya güneyden çevrelenecek ve hareket alanı kısıtlanacak, bölge Vahhabi paganizminin esaretinden kurtarılarak rejim değişikliklerinin yolu açılacak ve bölgenin güvenliği sağlam şekilde güvence altına alınmış olacaktır. Bu ve buna benzer etkenlerden dolayı PanTürkizm ve Türkiye her zaman son derece irredentist, saldırmacı, istilâcı, yayılmacı, bölgenin imparatorluk mirasçısı tek süper gücü olma arzusundaki hareket ve bu hareketin temsilcisi ülke olarak anlatıldı, gösterildi.

Atatürk dönemi Türkiye'sinin geniş görüşlülüğü ile Türkiye'yi, Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm faktörünü değerlendirerek, çözümleyerek konuyu derinleştirmeye devam edelim.⁹³

1909 Trablusgarp Savaşı ile Türklerin Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. 1918'de tarih sahnesinden Devlet-i Âliyye çekildi ve Türkiye Devlet-i Âliyye'nin mirasını omuzlayarak yoluna devam etti. Millî Mücadelenin başlaması Düvel-i Muazzamanın yaşadığı ikinci şoktu (birinci şoku 1917 Ekim İhtilâli ile yaşadılar) çünkü Türk-İslâm coğrafyası özelinde ve Doğu'da kurmayı düşündükleri güçler dengesi ve güçler dengesine bağlı oluşturacakları yeni stratejik, siyasal, iktisadî, sosyal, dinî oyunlar ve gelecek tasavvurlarını yeniden gözden geçirmek zorunda kaldılar. Büyük güçlerin bütün düşüncelerini bozan ve yeniden gözden geçirmelerine sebep olan Türkiye'nin coğrafi ve stratejik konumu idi. Çünkü büyük güçler açısından Türkiye'nin kaybı demek Doğu'nun ve Asya'nın kaybı demektir. Ve Türkiye'de başlayan Millî Mücadele büyük güçlerin bu bölgede savunmada kalması demektir. Dolayısıyla bölgenin iki büyük gücü olan Türkiye ve Rusya'nın karşı karşıya getirilmesi bölgede oluşturulacak güçler dengesi ve gelecek kurguları açısından önemlidir.

Rusya'nın yayılmacı anlayışını PanTürkizm ile tahrik eden büyük güçler Türk-Rus ilişkilerindeki yapıcı dış siyaseti ve atılan sağlam adımları, büyük

⁹³ Necip Hablemitoğlu, "Atatürk ve Dış Türkler", **Kırım Dergisi**, Sayı: 21, Yıl:6, 2003, s. 3-13. ; Necip Hablemitoğlu, "Kemalin Öğretmenleri", **Kırım Dergisi**, Sayı:21, Yıl:6, 1997, s. 4-9.

güçlerden gelen müdahalelerle bozmaya çalışmışlardır. Bu müdahaleler kimi zaman iktisadî yaptırımlar, kimi zaman siyasî yaptırımlar, kimi zaman askerî yaptırımlar, kimi zaman ise demokratik yaptırımlar olmuştur. Yaptırımlar devamlı olarak PanTürkizm faktörü ile uygulamaya geçirilmiştir.

Büyük güçlerin Türk-Rus ilişkilerine müdahaleleri ile kendi aralarındaki iç cepheyi sağlam tutarak bölgede bir güç dengesi oluşturmaya çalışarak ayakta kalmayı başarmıştır. Bütün bu yapılanlara rağmen büyük güçlerin bölgede kurmak istedikleri güçler dengesi nasıl oldu da güç kaybetti? Nasıl Türkiye Cumhuriyeti kurularak dünyanın ağırlık merkezindeki stratejik hatları harekete geçirdi? Bu kadar güce rağmen Türkiye PanTürkizm'i hem Rusya'ya hem de Batı'ya karşı dinamik olarak harekete geçirip Rusya ve Batı'nın bölgedeki güç erimesini mümkün kılabilir? Bu soruların yanıtları, aslında PanTürkizm'de gizli. Çünkü PanTürkizm stratejik anlamda bölgedeki güçler dengesini bozar ve dışarıya çıkan enerjinin doğurduğu sonuçlarla bölgede etki alanını genişletmek isteyenlerin güçleri artınca ve olması gerekenden fazla olarak bir veya birkaç tarafta toplandığında, limiti aşar. Limit aşımı ile birlikte, bölgenin belli taşıma kapasitesi olan unsurları, hatları kendi içine doğru çökmeye başlar ve eskisinden de daha güçsüz bir konuma gelir. PanTürkizm bahsedilen güçler dengesini, bölgede etki alanlarını genişletmek isteyen devletlerin limit aşımı unsurlarını ve hatlarını dengelemekle birlikte bölgenin güçsüzleşmesini önleyerek bölgeye has unsurları ve hatları dinamikleştirmektedir. Buradan hareketle, Atatürk Türkiye'sinin Merkezî Asya/Türkistan ufku Türkiye'nin, Türkistan'm, Doğu'nun ve Türk-Rus ilişkilerinin geleceğine önemli ipuçları vermekle birlikte dün-bugün-gelecek bağlantısını gözler önüne sermektedir.⁹⁴ Atatürk Türkiye'sinin Türk-Rus ilişkileri ve Türkistan ufku stratejik bir bakış açısıyla tarihî, sosyo-iktisadî, sosyo-medenî, sosyo-kültürel, jeopolitik, jeosiyasî, jeostratejik kanunları ve gerçekçi politikayı ve siyaseti yorumlayıp hayata geçirerek; dün-bugün-gelecek formülasyonunu belirleyecek öngörüler bütünüdür.

Atatürk Türkiye'si özelde Türk-İslâm coğrafyasının genelde Asya'nın her alanda kabuk değiştirmeye başladığını ve geçmişini, geleneğini genlerinden asrın gündemine aktarıp, gündeme şekil vermesi gerektiğini anlamıştı. Geleneğin

⁹⁴ Erestü Habibeyli, **Uygurlukların Kavşağında Türkistan**, Türkiye Türkçesine Aktaran: Yusuf Gedikli, Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2013, s.77-81.

aktarılmasında ve gündemin şekillendirilmesinde en büyük yük Türkiye'ye, elbette Küçük Asya'nın bağlantılı olduğu Merkezî Asya'ya, düşüyordu.

Türkiye ve Türkistan genelde Asya'nın mihver, medeniyetlerin, kültürlerin kesişme noktası olarak tanımlanır. Bu tanımlamalar bir yere kadar doğrudur fakat Türkiye ve Türkistan'ı anlamada ve anlamlandırmada eksik ve yanlış konumlandırmaktadır. Çünkü Türkiye ve Türkistan'ın tarih ve mekân anlamında kimliğini ve konumunu soyutlaştırmaktadır. Türkiye ve Türkistan özüne has özellikleri ile tarihe ve coğrafyaya katkısı, etkisi, etkenliği ve tesiri derkenar haline getirilmekte ve sadece kesişme noktası olarak kalmakta ve gösterilmektedir. Mihverlik ise sadece tampon devlet/tampon bölge manasına indirgenmektedir. Türkiye ve Türkistan'ı tanımlayacaksa, tarih ve coğrafyada yerini ve önemini belirtecekse kesişen medeniyet/kesişen kültür tanımlaması en doğru tanımlamadır. Dünyanın dinamizmi, değişimi, dönüşümü olduğu gibi tarihin ve coğrafyanın siyasal, iktisadî, stratejik, kültürel, medenî devamlılığın mihveridir.⁹⁵

Haritada Türkiye ve Türkistan'a baktığımızda Asya ile Avrupa'yı birleştiren Avrupa'dan İran ve Ortadoğu'ya giden karayollarının, Akdeniz'le Karadeniz'i birleştiren deniz yollarının üstünde bulunması, Batı sınırlarının Balkanlar'a dayanması ve Balkanlar'ın kavşak olma özelliğinden dolayı Türkiye'nin merkez konumunun, Türkistan'ın ise stratejik ufku olduğu açıkça görülür. Ayrıca Doğu sınırlarının Kafkasya'ya, Güney sınırlarının Ortadoğu'ya uzanması ve uzantıların Çin'e kadar uzanan yolun çok stratejik olması ve bu yolun Rusya için en kestirme yol olan Afrika ve Akdeniz'e inmesini sağlaması Türkiye ve Türkistan'ın Doğu'daki önemini ve jeopolitik, jeosiyasî, jeostratejik konumunu, ufkunu açık ve net göstermektedir. Diğer tabirle Türkiye ve Türkistan ufkun ötesine bakabilme, yaşanan şart ve tarihin ötesinde geleceği öngörme coğrafyasıdır. Türkiye ve Merkezî Asya (Türkistan) için tarihî medeniyet havzası siyasal tesirini temellendirmek PanTürkizm bu anlamda önemlidir. Türkiye ve Merkezî Asya etkisini, tesirini, etkenlik alanını ve kurup genişleterek bağımlılıklarını kırarak hâle gelmekte PanTürkizm "üçüncü yol"u sunmaktadır. Bu yüzdendir ki PanTürkizmde coğrafi ve daha fazla kapsamlı kültürel etkenlerin tarih ile buluşturulması önemli yer tutmaktadır. Türk Halklarının 5000

⁹⁵ Haluk Özdemir, "Türkiye'nin Sınır Ülke Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası", Avrasya Etüdüleri, Sayı:33, 2008/1, s.19.

yıllık geleneğinin ihyası kültürel, medenî, tarihî, siyasî ve geleneklik bileşenlerin unutulmadan yapılması bağlamında PanTürkizm faktörünün anlamı ve etkinliği daha iyi anlaşılır düşüncesindeyiz.

Bütün bunlardan dolayıdır ki PanTürkizm Türk-Rus ilişkilerinin şartlara ve durumlara göre bazen bağımsız değişkenidir, bazen ise bağımlı değişkenidir. Rusya bundan dolayı Merkezî Asya'yı boyunduruğu altına alarak bölgenin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının kontrolünün ele geçirilmesiyle, Türk Halkları arasında çıkarılan kavgalar ve Hint Okyanusu'ndan Akdeniz'e uzanan deniz ticaretinin kontrol altına alınmak istenmesi.

Kontrol altına alınmaması bile pay alma mücadelesi açısından bölgedeki Türk Kuşağının iktidar alanına yaptığı baskı ve tesir daha iyi anlaşılır. Ayrıca Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm faktörünün önemi sadece güncel bir mesele olmadığı da daha iyi anlaşılır.

2.3. SSCB'nin Dağılması Sonrası Türkistan Paradigması

PanTürkizmin millî ve kültürel kimliğini koruyarak Batı'ya yönelmek türünde yorumlanabilir olması, PanTürkizmin Türk halklarındaki farklılıkları birleştirmede ideal bir dünya görüşü aracı oldu. Ayrıca Türk-Rus medeniyetlerinin ortak noktaları ve menfaatlerini öne çıkararak ikili ilişkilerde kültürel-insanî alanları da içeren planlar üretmesi iki ülkenin ve Merkezî Asya'nın geleceği açısından çok önemlidir. Fakat bu süreci özellikle Rusya bölgenin geleceği ve güvenliği açısından tehlikeli görmesini bahsettiğimiz bu yararcı çıkarlarla açıklamak mümkün değildir. Rusya ve Türkiye arasındaki Türk Satrancının bölgedeki ve iki ülkenin alanlarındaki bir yaşam, kurucu unsur olarak farklılıkları yönetmek; tarih boyunca yapay karşıt güçler oluşturarak Avrasya'yı zayıflatmak ve sömürmek isteyen güçler ile mücadelede öz okumasını ve anlamlandırmasını yapan iki ülke tarihî ve coğrafi tecrübe ile özneyi birbirlerinden bağımsız düşünmedikleri ve devamlı bu alanlara vurgu ve anlamlandırma yaptıkları için PanTürkizm faktörü önem arz etmektedir.⁹⁶

⁹⁶ Mütercimler, a.g.e. s. 198-200. ; Hayati Aktaş, “Türkiye'nin Orta Asya'daki Politikasında İran Faktörü”, **Bilig**, Sayı: 20, Kış 2002, s. 20-24. ; M. Ali Kirman, “Küresel Bir Model Olarak Türkiye ve Türk Müslümanlığının İmkani”, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, Yıl:2003, s. 53-68.

Bir de dönemin dinamikleri göz önünde alındığında Rusya ve Türkiye jeopolitik, jeosiyasî manada birbirine yaklaşmakta ve bu yaklaşma bölge dinamiklerini etkilemekteydi. Fakat güvenlik ilişkileri alanında algıda değişimi sağlayacak, güven artırıcı somut adımları attıracak kayıtların, imkânların sağlanmamış olmasından ötürü hem ilişkilere hem de bölgeye olumsuz tesirleri oluyordu.

Rusya'nın her dönemde oluşturmaya çalıştığı sömürü ve emperyalizm karşıtı, kurtarıcı ve uzlaşmacı Rusya imgesinin; Rusya'nın politik, siyasî tarihi ve hegemon stratejileri açısından bakıldığında, ikna edici tesire sahip olamamıştır. Burada Rusya'nın kötü imajını kapatmak ve dikkatleri Türkiye'nin üzerine yönlendirmek için tarih boyunca somut türde, genelde Türk Halklarına ve özelde Türkiye'ye karşı uyguladığı hegemon, buyrukçu ve işgalci davranışları PanTürkizm ile örtbas etmek istemesi ayrı bir ironik durumdur. Rusya'nın PanTürkizmi iç tehdit ve dış tehdit olarak devamlı gündeme getirerek Türkiye'yi uluslararası ilişkilerde gerçek stratejik ortaklık ve birlikte hareket etmenin koşuluymuş gibi teşvik ya da tehdit edici söylemlerle baskı altında tutması iki ülkenin tarihî reflekslerini harekete geçirerek tarihi aşamalarına sebep olmaktadır.

PanTürkizm faktörü ile Türkiye ve Rusya karşılıklı olarak somut çıkar ve gereksinimler ve aradaki meseleleri çözecek somut adım ve girişimleri gerçekleştirmede birbirlerini uluslararası arenada ve bölge ülkeleri karşısında alternatif konumunda tutmalarına ve görmelerine sebep oluyor. Bu bağlamda ilk akla gelen, Rusya dünya çapında bir kuvvet olma gayreti sürecinde, Türkiye ise dengenin dengeleyicisi ve bölge gücü olma çabası sürecinde her alanda iki Türkiye Rusya'yı, Rusya ise Türkiye'yi yanında görmek isterken PanTürkizm faktörünü tehdit konumunda tutarak bölgenin potansiyel olanaklarından daha fazlasını sağlayabileceğinin güvencesi tehlikeye girmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ve Rusya'nın elinde bulundurduğu tüm iç ve dış güç kapasitesinin toplamı mevcut stratejik ve iktisadî ilişkilerinin PanTürkizm tehdidi⁹⁷ karşısında zayıf kalmakta ve ilişkileri, bölgeyi kötü yönde etkilemektedir.

Tarihî geçmiş ve coğrafi yakınlık değişkenlerinin PanTürkizm ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkileri; süregelen rekabet ya da çatışma eğilimli ikili ilişkiler ya da

⁹⁷ Bkz. Ek 10.

işbirliği zorunluluğu ile denetimli rekabetin iki ülke arasındaki ilişkilerin ikili ilişkilere, bölgeye ve uluslararası arenaya olan tesirleri zoru başarıya ve istisnai durumları sürekli kılma kategorisinde değerlendirmek mümkündür.

Bu koşullar bağlamında PanTürkizm faktörünün ikili ilişkilerin dengesini belirleyecek süreçlerde mühim bir etken olduğu düşünülebilir. Bu süreçler, iki ülkenin gizil vesilelerin etkinleştirilmesini, bölgeye yönelik olumlu yönde algı ve fikir değişimini ve siyasi ilişkilerde bütün kanalların açılması ve işlerlik kazanmasının Avrasya ve dünyaya getirileri açısından Türk Satrancının tesirlerinin anlaşılacağı fikrindeyiz.

Bu bağlamda, iki ülkenin birbirlerine yakınlaşmasını sağlayan temel etkenlerin, PanTürkizm faktörü ile gerilimi yükseltecek jeopolitik meseleleri denetim altında tutup, jeoiktisadî, jeokültürel, jeomedenî fırsatlar üzerine yoğunlaşma iki ülke açısından olduğu kadar Avrasya bölgesi içinde birçok avantaj ve yeni yollar açar.⁹⁸ Fakat Rusya'nın hem ikili ilişkileri hem bölge çıkarlarını zedeleyen başına buyruk çıkışları, saldırgan davranışları, Batı ile birlikte PanTürkizmi kullanarak Türkiye ve Merkezî Asya'ya yönelik baskıcı ve dışlayıcı tavırları Rusya açısından önemli çünkü Batılı güçlerin Rusya'ya karşı buyurgan tavırlarını PanTürkizm faktörü ile dengeliyor.

Bir yandan kapitalist sistemle uyumlu tüm anlayışların etkinliklerini kendi sınırları içinde kâh PanTürkizm ile kâh İslâm ile sınırlandıran Rusya, diğer yandan Türk modelini İslâm'ın ve diğer dinlerin radikal modellerine ve diğer radikal hareketlere karşı kendi nüfusuna uygun bir model olarak yayılmasına izin vermektedir. Ayrıca Rusya Türkiye'nin Merkezî Asya bölgesinde Rusya'nın aleyhine etkisini arttıracak yönde çalışmalarına ihtiyatlı ve kontrollü yaklaşmaktadır. Bu resme baktığımızda ilgili alanlarda Türkiye'nin ve PanTürkizm faktörünün Rusya ile Batı arasındaki rekabette, Rusya ve bölge lehinde dengeleyici etkiler sağladığı anlaşılmaktadır.⁹⁹

⁹⁸ Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, Tercüme: Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s. xiii-xviii.

⁹⁹ Sezgin Kaya, "*Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi*", **Gazi Akademik Bakış**, Sayı:4, Cilt:4, 2010, s.57. ; Sezgin Kaya-Ömer Göksel İşyar, "*Rus Yayılmacılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi*", **OAKA**, Sayı:8, Cilt:4, 2009, s.41-42. ; Yahya Kemal Taştan,

Türkiye model ülke olma kapsamında, Rusya ile arasında gelişen işbirliği ve yakınlaşmayı Merkezî Asya'nın Rusya'nın etki alanına girmesi ve kademeli olarak Türkiye'den ve bölge ülkelerinden uzaklaşmasına karşı yaptığı çalışmalar elbette Rusya'nın çıkarlarıyla örtüşmemektedir.

Söz konusu süreci Türkiye uluslararası alanda kaynaklarını zenginleştirme ve Rusya dışında ortaklarla işbirliği ve ilişkileri geliştirme politika ve siyasetiyle Rusya'nın etkinlik kazanmasını engelleme, aynı zamanda başta Batı olmak üzere Rusya'nın ve diğer büyük güçlerin, Türkiye vasıtasıyla Avrasya'ya ve Merkezî Asya'ya nüfuz etme ve tesir oluşturma yollarını kapatıyor.¹⁰⁰

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle kemikleşmiş mesele ve tehdit algısı oluşturan sebeplerin bittiği ya da tesirsiz hâle geldiğini düşünmek hata olur.¹⁰¹ Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerin temel noktalarını, başta ABD olmak üzere Batı'nın tek kutuplu kuvvet olma sürecine karşı meydan okuma ve özellikle Avrasya'da güç olma yaklaşımı temelinde dünya gücü olma stratejisi çıkışlı kuran Rusya'nın; yayılmacı ve emperyal eğilimler taşımadığı manasına gelmez.

Coğrafi yakınlık ve tarihî geçmiş değişkenleri dikkate alındığında Türkiye'nin, Merkezî Asya'nın önemi bir kere daha ortaya çıkmakta ve Türk Satrancının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Türk Satrancının uluslararası ve bölge açısından önemi süregelen rekabet ve çatışma eğilimli ikili ilişkiler niteliğinde kavramlaştırmanın yetersiz olacağı ve ikili ilişkileri ve bölgeyi anlatmada ve tanımlamada yetersiz kalacağı kesindir.

Bu bağlamda, Türk Satrancı iki ülkenin birbirlerine karşı uzaklaşma veya sürekli tedbirli olmayı etkileyen temel etkenlerde rol oynadığı kadar Rusya'nın ikili ilişkilerde devam eden üstten bakışı ve yayılmacı tavırları Merkezî Asya'da diğer ülkelerin etkilerini arttırıyor.

Türkiye kötü öteki olarak konumlandırılarak genelde Türk Halkları özelde Türkiye'ye karşı Rusya'nın talepkâr, buyurgan ve saldırgan davranması

“Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya'da Kimlik Arayışları”, *Türkistan İncelemeleri Dergisi*, XXII/I, Yaz 2012, s.109.

¹⁰⁰ N. V. Şkır, “PanTurkizm, PanTuranizm, “Neoosmanizm” i Ekonomişeskie İnteresı Rossii i Turtsii”, *İzvestiya RGPU İmena A. İ. Gertsena*, No:165, s. 147-153.

¹⁰¹ Hasan Köni, “Soğuk Savaş ve Sonuçları”, *Avrasya Dosyası Avrupa Birliği Özel*, Sayı:4, Cilt:5, Kış 1999, s.83-85.

şiddetleniyor. Çatışmalı tarihî geçmiş ve coğrafi yakınlık, sadece Merkezî Asya'da değil, Ortadoğu, Kafkaslar, Karadeniz ve Balkanlarda nüfuz ve etki oluşturma mücadelesi şiddetleniyor. Türkiye ve Rusya'nın yakın ilişki içinde buldukları müttefiklerinin çıkarları sebebiyle ortaya çıkan menfaat, tesir ve iktidar çatışmaları.¹⁰²

PanTürkizm faktörünün veya diğer adlandırmayla Türk Satrancının öneminin artmasında Rusların tarihin ağırlık merkezine, politik, siyasî, kültürel ve medenî alana doğru topraklarını genişletmesi, Türklerin sahip oldukları politik, siyasî, kültür ve medeniyet havzalarının işgal ve istilasının önemi büyüktür. Doğal olarak Türkiye ve Rusya'nın çıkarları, iç ve dış siyasetleri birbirlerinin tesiri altına girmiştir. Coğrafi yakınlık ve tarihî geçmiş, süregelen rekabet ve çatışma eğilimli ikili ilişkiler, işbirliği zorunluluğu ile denetimli rekabet alma girişimleri; özellikle Rusya'nın kimi zaman kaba kuvvet kullanma tehdidi, kimi zaman da yumuşak kuvvet teşviki ile PanTürkizm faktörü ilişkilerin bölgenin dününü olduğu kadar bugününü ve yarınınıda şekillendirmeye devam etmektedir.

Rusya özellikle bölgedeki kötü imajını düzeltmek adına ileri teknolojisini ön plana çıkarması, iktisadî kapasitesi, ezilenlerden yana "kurtarıcı" rolüne bürünmesi ve Türkleri kötü öteki olarak göstermesi Rusya açısından bir şeyleri değiştirmese de belli oranda başarılı olabilmektedir.

Sovyet sonrası bölgedeki Avrasya projeleri ile Türkiye ve Rusya birbirinin rakipleridir.¹⁰³ Batı, Avrasya bölgesinde Rusya'yı denetlemeyi öngörürken Türkiye'yi de Rusya eliyle bölgede denetlemeye çalışmaktadır. Batı Avrasya'da jeopolitik çoğulculuğu destekleyerek nükleer güç sahibi, askerî alanda söz sahibi, iç ve dış ihtilaflarında kuvvet kullanmaya hazır bir bölge ortaya çıkararak güvenlik bakımından Rusya'yı denetlemeyi öngörmektedir. Aynı saiklerle Türkiye Rusya'nın stratejik gücünü dengeleme olanaklarına yollar açmak istemektedir.

Rusya'nın stratejik gücünü dengelemek ve enerji kaynaklarındaki tesirini sınırlamak için Türkiye bölgeyle ilişkilerini geliştirmeye ve ticari bağlarını

¹⁰² Mehmet Hasgüler-Mehmet B. Uludağ, " "Üçüncü Dünya Yolunda" Rusya ve Orta Asya", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi*, No: 41, Ekim 2009, s. 41-42.

¹⁰³ Mütercimler, a.g.e. s. 198-200. ; Aleksandr Dugin, **Moskova-Ankara Ekseni "Avrasya Hareketi"nin Temel Görüşleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 57-64. ; Dugin, **Rus Jeopolitiği**, s. 73-83.

güçlendirmeye çalışmaktadır. Ancak yukarıda bahsettiğimiz birçok sebepten dolayı Türkiye'nin kapasiteleri sınırlı ve sınırlı vaatlere sahiptir maalesef. Rusya'nın stratejik gücünü dengeleme hatta Rusya'yı bölgeye hapsedme Merkezî Asya'dan geçer. Dolayısıyla Rusya Merkezî Asya'daki egemenliğini ve enerji kaynakları üstündeki baskısını kontrol etmek istemektedir.

Batı, Merkezî Asya'daki Rus hegemonyasını bu anlamda sınırlamak istemekte ve bölgedeki devletlerin gücünü bundan dolayı arttırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Rusya Türkiye'yi bölgede PanTürkizm vasıtasıyla bölgeye barış getirmekten daha çok bölgeyi istikrarsızlaştırıcı unsur olarak göstermesi daha iyi anlaşılır düşüncesindeyiz. Bu nedenle Rusya için Türkiye'yle ilişkileri dengede tutmak demek Türkiye'nin hem Merkezî Asya ve RF sınırları içinde hem de Kafkasya ve Balkanlar'da ortak dil, din, tarih, kültürel ve medenî ortaklıkları paylaştığı, Türk kökenli halklarla ilgili, tesir bağlarını kuvvetlendirecek sistemli ve süreklilik arz eden tesirli tasarılar ortaya koymasına engel olmak en önemli iç ve dış siyaseti ve devlet güvenliğidir.

Bunlarla birlikte Rusya'nın, İran ve Ermenistan ile ilişkileri, Türkiye'nin Kafkasya ve Merkezî Asya ile ilişkilerinin kuvvetlenmesine karşı birlik oluşturmaktır. Ayrıca bu denkleme, İran, Çin, Hindistan ve Pakistan da eklenince Batının tek kutuplu dünya çapında iktidarına karşı dünya çapında güç odağı oluşturma çabasında olan Rusya'nın dış siyasî ilişkilerinde Türkiye'nin ve Türk Kuşağının belirleyici, etkin ve yetkin bir değişken olarak konum ve değerini, önemli ölçüde Batı'nın temel menfaatlerine göre uygulanan politika ve siyasete uyumluluğu ile engel olunmaya çalışılmakta ve belirlenmektedir. Rusya, PanTürkizm faktörü üzerinden Türkiye'nin Batıyla ilişkilerini gelişme seyrini yakından etkin türde izlemektedir.

Dolayısıyla Rusya elinde bulundurduğu PanTürkizm başta olmak üzere diğer teşvik edici türlü cihazlarla Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini öz çıkarları ve bölge çıkarları açısından kontrol etmeye çalışmaktadır.

PanTürkizm faktörü¹⁰⁴ ile Rusya Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin güçlenmesini engellemeye çalışmaktadır. Fakat dünya çapındaki mevcut güç denklemlerini meydana getiren değişkenler göz önüne alındığında, karşılaşılan gereksinim ve beklentiler Türkiye'nin ve Merkezî Asya'nın değeri ve işlevi ile Rusya ve Batı arasındaki karşıtlık ve rekabet ilişkilerinde öz çıkarları doğrultusunda kullanılacak bir cihaz olarak değerlendirmesi yanlış sonuçlara ulaşılacağını göstermektedir.

2.4. Merkezî Asya: Jeotarihî Düzlemde Rekabet Noktaları

SSCB'nin dağılmasıyla gerek kendi içinde gerekse Avrasya dengeleri¹⁰⁵ içinde Merkezî Asya'nın sahip olduğu özellikler, bölgedeki hat ve havzalar arasındaki geçişkenliği ve karşılıklı etkileşimi arttırmıştır.

Avrasya hinterlandının merkezinde yer alan ve hem Asya hem de Avrupa medeniyetlerinin sentezini barındıran Merkezî Asya kültür ve medeniyet havzasının jeopolitik, jeosiyasî, jeoiktisadî, jeokültürel, jeomedenî, jeoetnik, jeotarihî, jeodinî öz parametrelerine kavuşmasıyla hem bölge hem de dünya çapında değişimlere, dönüşümlere yol açabilecek kapasiteleri ve birikimleri harekete geçmiştir.

Söz konusu bu değişim ve dönüşümler dinamiğini şöyle tanımlamak mümkündür: Tarihî hat ile coğrafi hattın buluşması/harekete geçmesi. Türkiye-Merkezî Asya ilişkilerini ve bu ilişkilerin Rusya ve bölgeye tesirlerini ve Türk-Rus ilişkilerine tesirlerini anlamlandırma ve yönlendirme boyutlarını içermesi gereken çözümleme, Merkezî Asya'nın klasik ve modern jeopolitik ve tarih yaklaşımları açısından değerlendirilmesinin doğru ve anlaşılır temeller üzerine oturmasına yardımcı olacaktır.¹⁰⁶

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığa kavuşmasından sonra Merkezî Asyayı değişik varsayımlardan ve anlamlandırma zeminleri ile dönemlik tesirlerle açıklamaya, anlamadan anlamlandırmaya çalışılmıştır. Ve bütün bu zeminlerden hareketle de tasvir düzleminde kalan fikirler üretilmiştir.

¹⁰⁴ M. V. Silanteva, "Panslavizm i PanTürkizm v Svete Evrointegratsii", **İzvestiya Irkutskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, No:2 (7), 2011, s. 243-254.

¹⁰⁵ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, Çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 13-16.

¹⁰⁶ Vladimir Dergahev, "Mnogopartnerskaya Geopolitika Turtsii", **Vestnik Analitiki**, No:3, 2010, s. 35-37.

Tasvir düzleminde kalan tüm parametrelerin prizmasında zihniyet parametrelerinin fikirleri tümüyle öznel olguları ön plana çıkarmıştır. Onun içindir ki Türkiye'nin PanTürkizm üzerinden Türkistan okuması, değerlendirmesi, yorumlaması, çözümlenmesi kuramî çerçevededir.

Bu sebepten dolayı, ortaya koyulan yorum, çözümlenme ve değerlendirmeler ait oldukları milletlerin kültürel, stratejik, tarihî ve jeopolitik unsurlarını içerecek parametrelere sahip olması genel olarak Türk-Rus ilişkileri ve PanTürkizm faktörü ile özel olarak Merkezî Asya perspektifi dışında ortaya konmuş bu yaklaşımlar Türk-Rus ilişkilerini, PanTürkizmi ve Merkezî Asyayı bazen *prokronizme* (tarihe olgunun olduğundan çok önce gerçekleşmiş gibi algılanması) bazen ise *metakronizme* (tarihi olgunun olduğundan sonra algılanmış olması) hapsedmiştir.

Sonuç olarak ise Türkiye, Rusya ve Merkezî Asya PanTürkizm faktörüyle birlikte jeopolitik dönüşümlerin irdelenmesinde, tasvir çizgisinde öznel yaklaşımların anakronizminde birer unsur olarak kalmıştır.

PanTürkizmin ortaya konduğu/koyduğu dönemlerin kavram çözümlenmesi Merkezî Asya'nın tanımlanması ve sebep-sonuç ilişkisinin açıklanması açısından derinlik kazandıracak anlama ve öznenin duruş perspektifini belirleyen boyutlarının kuram çerçevesi rekabet noktalarını ortaya koyması açısından önemlidir.

PanTürkizmi bölge bütünlüğü üzerinden kavramlaştırmalarla değerlendirmeye tabi tutarken bölgenin iç dinamiklerini ve dış dinamiklerini kesinlikle hesaba katmak gereklidir. Türk tarihinde Türklerin aralarındaki mücadeleler ve bu mücadelelerin Türklerin stratejik, siyasal, sosyal gelişimine katkılarının yanında aksi yöndeki katkıları hesaba katılmalıdır. Türklerin mücadelelerinin bölgeye ve uluslararası alana tesirleri de hesaba katılmalıdır. Eğer ki bunlar yapılmazsa PanTürkizm Rusya dâhil diğer devletlerin elinde oryantalist yayılma için Türk Halklarına karşı tehdit olarak kullanılır. Sonuç olarak ise Türk devletleri PanTürkizmi iç tehdit olarak iç dinamiklerini dış müdahalelere açık hale getirirken dış tehdit olarak ise özelde Türkistan'ın genelde bölgenin oryantalist yayılma sahasına dönüştürür. Böylece Türk devletlerinde iç ve dış dinamikler arasında ortaya çıkan bağlantısızlık, eşitsizlik, dengesizlik Türkiye-Türkistan-Rusya

ilişkilerinde Rusya'nın elini güçlendireceği gibi bölge ve bölge dışı devletlerin ellerini güçlendirir.

SSCB sonrası bölgede oluşan güç merkezleri, güç kaymaları ve güç boşluklarının söz konusu olduğu bölgeler, alanlar ve yeni tehditler ortaya çıkmıştır. Güç merkezleri, güç boşlukları, güç kaymaları bölgede sosyal, etnik, dinî ve mikro milliyetçilikler üzerinden şekillenen sıkıntıları, meseleleri, sınır meselelerini, diğer kaynaklarını paylaşımı ve kullanımına dair sıkıntılar, meseleler ile birlikte diğer grupların veya terörist örgütlerin merkezinde yer aldığı güvenlik meselelerini de beraberinde getirmiştir.

Bu konuyu SSCB'nin dağılma sürecinde ve dağıldıktan sonra Türkistan'da kurulan PanTürkist partiler ile genişleterek açıklayalım. SSCB'de Galasnost (Açıklık), Perestroyka (Yeniden yapılanma) döneminin başlamasıyla siyasal, sosyal, kültürel alanda oluşan özgürlük ortamıyla Azerbaycan'da Bozkurt Partisi, Turan Partisi, Kazakistan'da kurulan Alaş Partisi, Azat Yurттаş Hareketi, Kazakistan Cumhuriyetçi Partisi, Vatan Terakki Partisi, Türkistan Halk Hareketi gibi partiler kurulmuştur.¹⁰⁷ Kurulan siyasal partiler vasıtasıyla SSCB'nin ve SSCB içinde Türk Halklarının geleceği konuları tartışılmaya başlanmıştır.¹⁰⁸

SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığı elde eden Türk Cumhuriyetleri Türkistan ve Avrasya bölgesinde önemli aktörler olmuşlardır. Bu bilinçle siyasal partiler ortak kimlik, ortak tarih, ortak dil bağlarından hareketle gerek ikili gerekse çok taraflı işbirliği modellerini ve bu süreçlerin sonunda uyum/bütünleşme süreçlerini daha açıkça tartışmaya başlamışlardır. Bazen bu siyasal partilerin söylemlerinde dönemin siyasi koşulları gereği radikal denebilecek çıkışlar görülmüştür. Bu noktada iyi niyetli ve aklî politik, siyasî söylemler ortaya konduğu gibi dönemin heyecanı, yer yer duyguların ağır basması ve siyasal, sosyal koşullarını getirdiği tecrübe ve vizyon eksikliğinden kaynaklı hatalar Türk Cumhuriyetlerini bu partilere karşı harekete geçirmiştir.

Türk Cumhuriyetlerini harekete geçiren temel noktalara baktığımızda Türk Cumhuriyetleri arasında Çarlık Rusya döneminde başlatılan ve Sovyetler Birliği

¹⁰⁷ Fahri Türk, "Azerbaycan ve Orta Asya'da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007)", Bilig, Sayı:51, Güz 2009, s.213.

¹⁰⁸ Bkz. Ek 18, Cumhuriyet gazetesi, 15 Aralık 1991.

döneminde devam ettirilen Türk Cumhuriyetleri arasında oluşturulan kopukluk, kapasite eksiklikleri ve çıkar farklılaşmalarıdır. Keza, Türk Cumhuriyetlerinde kurulan siyasal partilerin aynı fikirleri savunmalarına rağmen aralarındaki bağlantı kopukluğu, eşgüdümlü hareket edememe ve her partinin öz devleti çerçevesinde PanTürkizm yorumları bölgede parçalanmışlık görüntüsü varmış algısını ortaya çıkarmıştır.

Bu kapsamda bağımsızlıklarını ilan ederek öz kimlikleriyle uluslararası alanın ve uluslararası ilişkilerin yeni aktörleri olarak sistemde yer alan Türk Cumhuriyetleri bu siyasal partileri bağımsızlıkları, bölgenin geleceği açısından tehlikeli olarak yorumlamışlardır. Diğer taraftan Türkistan ve Avrasya jeopolitiğinde ciddi bir güç boşluğu oluşmuş ve bu güç boşluğu etnik, dinî ve mikro milliyetçilikler üzerinden şekillenen sıkıntıları, meseleleri, diğer kaynakların paylaşımı ve kullanımına dair meseleler ile birlikte devlet altı ve devlet içi grupların veya terörist hareketlerin merkezinde yer aldığı güvenlik meseleleri özellikle bu partiler vasıtasıyla etkinlik elde etmeye çalışmaları bölgede riskleri daha da arttırmıştır. Bu da devletlerin bu partilere müdahale ederek etkinlik ve yetkinlik alanlarının kısıtlanmasını beraberinde getirmiştir.

Ayrıca bu dönemde Türk Modelinin gündemde olması ve Türkiye'nin devamlı olarak PanTürkist olmakla suçlandığı uluslararası ortamda hem Türkiye-Türkistan-Rusya ilişkilerinde hem de diğer devletler ile ilişkilerde-ki özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış Türk Cumhuriyetlerinin bölgede ve uluslararası alanda bağımsızlıklarını güçlendirip bölgede ve uluslararası alanda kurulmakta olan yeni sistemde etken olma mücadelesi verirlerken- aleyhte kullanılmıştır.

Türk Cumhuriyetleri Türk Modelini ve siyasal partileri belli bir süre sonra hem içeride hem de bölgede siyasal otoritelerini tesis etmek için kullanmaya başlamışlardır. Diğer taraftan Türkistan ve Avrasya'da kurulacak ilişkilerde çift yönlü etkileşim akötrü olarak iç ve dış dinamikleri değiştiren olmak için Türk Modeli ve bahsedilen siyasal partiler araç olmuştur.

Bu partiler ve Türk Modeli vasıtasıyla Rusya ve diğer devletler Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerini denge ve sıkışmışlık meselesiyle ilişkilerde ve bölgede hareket serbestliklerini kısıtlamışlardır.

Rusya ve diğer devletler oluşan güç boşluklarında Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin aktör olmalarının önüne geçmişlerdir. Oluşan bu tablo ile PanTürkizm oryantalist yayılma için sistematize edilerek bölgenin sistemini kendi maksatları doğrultusunda dönüştürmede Türk devletlerine karşı silah olarak kullanılmıştır.

Coğrafi düzlemde Avrasya hinterlandının Avrupa ve Asya mekânlarını birleştiren, diğer taraftan tarihî düzlemde Doğu ve Batı kadim medeniyetlerin geçiş safhasında yer alan Merkezî Asya bölgesindeki dönüşümleri irdelerken PanTürkizmi durağan tasvir niteliği taşıyan sathî değerlendirmeler çerçevesinde tutulursa hem Türk-Rus ilişkileri hem de Avrasya hinterlandının derin rekabet alanları anlaşılabilir.¹⁰⁹

Sathîlikten kaçınmak ve Türkiye-Rusya-Merkezî Asya ilişkilerinin rekabet noktalarının geleceğe yönelik perspektiflerini görebilmek ve bu sayede ilişkilerdeki olası pürüzleri ortadan kaldırmak adına dönemin ekonomi politikası ile diplomatik/siyasî ilişkilerini anlamak bu açıdan önemlidir.

Sözü edilen ekonomi-politiğin daha derinine inerek PanTürkizmin, bölgenin tarihî ve sosyo-kültürel parametrelerine ve bölgenin kıtalar arası geçişkenliğine jeopolitik ve jeotarihî bir bütünlük içinde çözümlemesi yapıldığında Türk-Rus ilişkilerinin tarihî hat ile coğrafi hattın buluştuğu/hareket ettiği bu dönemde rekabet ve işbirliği ve bunların geleceğe bıraktıkları öngörülebilir.

2.5.Tarihî Hat İle Coğrafi Hattın Buluştuğu Alanda Türk-Rus İlişkileri

Rusya PanTürkizmi SSCB dönemi boyunca Türk Halkları arasında Sovyet bilinci oluşumunun ve sosyal, sosyo-kültürel, sosyo-medenî, sosyo-iktisadî gerilimlerin dışa bağımlı olması için kullanarak iç siyasette halklar arası gerilimi düşürmekte jeoetnik boyutlara derinlikten ziyade sıklık kazandıracak ve SSCB'nin özgün duruşunu dış dünyaya gösterecek anlamlandırma safhasında tutmuştur.

¹⁰⁹ Olyunin Sergey Valereviç, “Svetkost i Religioznost: Kraeugolnie Kamni Turetskoy Natsionalnost İdentiçnostı”, *European Researcher*, No:1 (3), 2011, s.17-26. ; J. T. Toşenko, “Kak Jit Vmeste, Jivya Vroz”, *Sotsiologičeskie İssledovaniya*, No:3, 1996, s. 10-21.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkmakta olan yeni uluslararası düzen ve sistem ile iç düzeni PanTürkizmi¹¹⁰ SSCB için devletin dağılması ve uluslararası ve bölgesinde etkin rol oynayan devlet hâline gelmesinde engel olarak görülmüştür. Böylece, Avrasya hinterlandının merkezinde yer alan Merkezî Asya kuşağının hem bölge hem dünya çapında politikalarında ve siyasetlerinde hareket alanları, güvenlik unsurları PanTürkizm ile irdelendi. SSCB bu çözümleme sürecini iki boyutta ele aldı: zaman ve mekân boyutları.

Buradan hareketle, zaman idraki tarihî boyutu, mekân idraki de coğrafi boyutun izdüşümü niteliğinde PanTürkizmin Türk-Rus ilişkilerinde gelişen süreçte oluşturduğu zihnî, kuramî çabaların somut olaylara yaklaşım ve yönlendirmelerdeki faktörünü anlamlandırarak Merkezî Asya'daki kuramî ve felsefi altyapılara binaen bütünleşme dinamiği ve jeopolitik süreç incelendi.

Buna müteakip Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm faktörünün bütünleşme dinamiği, bölge güvenlik sistemleri ve bütünleşme perspektifleri irdelenerek ve ileriye yönelik perspektifler belirlendi.

İkinci Dünya Savaşından sonra ise Rusya PanTürkizmi hem bölgesinde hem de uluslararası ilişkilerinde yayılmacı siyasetinin denge unsuru olarak kullanmıştır. Böylelikle Soğuk Savaş dinamiğinin jeostratejik alanlarında statükocu yayılmasını sürdürebilmiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla uluslararası dinamiği belirleyen iktisat, politika, siyaset ve güvenlikle ilgili parametreler önemli değişikliğe uğramıştır. Uluslararası sistemde meydana gelen ve dünya güç merkezleri arasındaki kuvvet dengelerini kaydıran yeni unsurlar genelde Avrasya ve özelde Merkezî Asya olmuştur.

Dolayısıyla özellikle Türkiye ve Merkezî Asya'nın konumunu yeniden yorumlamak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu durumdan elbette Türk-Rus ilişkileride etkilenmiştir. Soğuk Savaş döneminde Türk-Rus ilişkilerinde oluşan rasyonel denetim mekanizmaları, birbirine karşı hücum dayalı tavır alma konusundaki hassas

¹¹⁰ Bekir Günay, "Orta Asya'da Arayış, "Sosyal Gen" ve Yeni Modeller", **Bilge Strateji**, Sayı:1, Cilt:1, Güz 2009, s. 3-23.

hatlarda, kalıcı bir hamle gerçekleştiğinde, yüksek gerilimli çatışma riskini ortaya çıkarmayacak bir seyir takip edilmişti.¹¹¹

SSCB'nin dağılmasıyla Rusya kendi içinde geri hatlara çekilmiştir. Geri çekilinen alanlarda ise bölge güçleri için hareket ve manevra alanı oluşmuştur. Türkiye söz konusu boşluk alanlarına yönelerek genelde Avrasya'da özelde Merkezî Asya'da güç merkezi hâline gelme mücadelesine başlamıştır.

Tarihî hat ile coğrafi hattın buluştuğu alanda tarih aklı ile coğrafi aklı birleştirmeyi isteyen; jeotarihî alanı ve kaderine dönüş yapan Türkiye 21. Asır Türk asrı olacak söylemi çerçevesinde harekete geçti. Söz konusu söylemin temel unsurları Türk-Rus ilişkilerindeki çelişkiler ve çifte standartların Türk Cumhuriyetleriyle kurulan ilişkilere yansımalarıyla büyük bir sarsıntı geçirdi ve bu söylem yerini reel-politik güç mücadelesine ve denge arayışlarına yerini terk etti.¹¹² Türkiye'nin ilk başlarda Rusya ve Merkezî Asya ile ilişkilerinde hazırlıksız yakalandık söylemi ile 21. Asır Türk asrı olacak söylemi arasına sıkışıp kalması klasik jeopolitik kavram ve tanımlar çerçevesinde tarihî ve coğrafi alanda dünya ve bölge güçlerinin içinde yer aldığı jeostratejik, jeopolitik, jeoiktisadî ve jeoetnik boşluklar meydana getirmiştir. Özellikle, genelde Avrasya'nın Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu özelde ise Merkezî Asya bölgesinde gün yüzüne çıkan söz konusu boşluk alanları, hukukî sınırlar, stratejik geçiş hatları, etkileşim alanları ve havzaların birbirine geçtiği son derece dinamik ve çatışmacı bir durum ortaya çıkarmış ve Türkiye her şeyi tekrardan gözden geçirmeye başlamıştır.

Türkiye'nin ilk hatası Merkezî Asya'dan Rusya'nın çekilmesini coğrafi bir gerileme olarak değerlendirmiştir. Oysaki Rusya Merkezî Asya'da gerileme değil daralma ve küçülme ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece, SSCB dağıldıktan sonra Türkiye ile Rusya arasında oluşan stratejik denge Türkiye'nin hatasıyla aleyhine bozulmuştur.¹¹³ Bunun sonucunda da, Avrasya'da bulunan bölge güçlerinin Merkezî Asya alanında devreye girmesiyle karşılıklı dinamik etkileşimlere yol açmıştır. Bu da

¹¹¹ Fatih Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri:1992-2010", **Bilge Strateji**, Sayı:4, Cilt:2, Bahar 2011, s. 41-42.

¹¹² Ahat Andican, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009. s. 507-529.

¹¹³ Mütercimler, **a.g.e.** s. 229.

haliyle, özellikle Türkiye ve Merkezî Asya'yı etkileyerek bölgede jeopolitik boşluk alanlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Buna örnek olarak Rusya'nın Tacikistan'daki iç savaşa müdahalede bulunması; bölgede merkezî güç olarak sivirmeye ve kuvvetlenmeye çalışan Özbekistan'ın dönem dönem çeşitli bölge ülkeleriyle giriştiği mücadeleler; Afganistan'ın Soğuk Savaş döneminde sadece iki süper gücün etkileşim alanı olmaktan çıkması, Çin'in Doğu Türkistan'da denetimlerinin arttırmaları, stratejik boşluğun sonuçları olarak gösterilebilir.¹¹⁴

2.6.Tarihî Hat İle Coğrafi Hattın Harekete Geçtiği Alanda Türk-Rus İlişkileri

Her şeyden önce, PanTürkizm bir “birlik” midir? (Единство-edinstvo), “bütünlük” müdür? (целостность-tselostnost), “cemiyet” midir? (соборность-sobornost-birlik, beraberlik, her insana, topluma ve kültüre karşı olan açıklık, hoşgörü). Bu sorunun cevabı elbette bu çalışmanın sınırları dışındadır. Kısaca şöyle cevap vermek mümkündür: Turancılık/Türk Birliği/PanTürkizm etnik değil kültürel-medenî ve jeopolitik, jeosiyasî, jeotarihî bir kavramdır.

SSCB sonrası Türk-Rus ilişkilerinin seyrini çok iyi anlayabilmek için Merkezî Asya'daki değişim ve dönüşüm süreçlerinin etnik ve toprak faktörleriyle birlikte değerlendirilmesi; medeniyet, kültür ve tarihi düzlemi incelenmezse, kesinlikle anlaşılamaz.

Merkezî Asya'nın halklarının yerleşiminin coğrafi, bölge ve şartları, günümüzde bölgenin jeopolitik sınırlarının oluşturulmasında temel olmamışlardır. Merkezî Asya devletleri, Sovyet sistemindeki yöneticiler tarafından oluşturulan supranasyonalist kimlik olan Sovyet kimliğini güçlendirerek, bölge halkları bütünleştirici rolü oynayan İslâm kimliği ve dine dayanan Türk kimliği yok edilmeye çalışılmasının sonucu etnik paydada bölünmüş vaziyettedir.¹¹⁵

¹¹⁴ David Babayan, “PanTurkizm i Geopolitika Kitaya”, **21-y Vek**, No:1 (21), 2012, s. 59-61.

¹¹⁵ Utku Yapıcı, **Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik: Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Örnekleri**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 24-28.

Türkiye, Türk Modeli¹¹⁶ ile Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini kurup dizayn ederken etnik paydada bölünmüşlüğü, Türkî” kimliği etrafında parçalanmayı ve bu parçalanmanın toplum ve devlet güvenliğini tehdit eden temel etkenlerden biri olduğunu geç kavrayıp anlamıştır.

Rusya bu bağlamda Türkiye ile ilişkilerinde bu konuya odaklanarak PanTürkizmi jeoetnik bir faktör olarak sınır ötesi yerleşimini genişletmiş, Türkiye ile Rusya ve Merkezî Asya arasına kendine özgü etno-jeopolitik alan oluşturmuştur.¹¹⁷ Ve bu tarihî hat ile coğrafi hattın harekete geçtiği alanda Türkiye ile Merkezî Asya arasında tarihî hattı sınırlamış, siyasî-coğrafi bölünmeyle aynı olmayarak, bölgenin gelecekte bütünleşme süreçlerini sınırlayan faktör olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aslında tarihî hat ile coğrafi hattın harekete geçmesiyle bölgedeki şeffaflığın artması hem bölgenin kendi içinde bütünleşme potansiyelini güçlendirmeye ve derinleştirmeye başladığı gibi Türk-Rus ilişkilerini ve Türkiye-Türkistan ilişkilerini de güçlendirmeye ve derinleştirmeye başlayabilirdi. Böylece PanTürkizmin farklı algılanan yorumu değişmeye başlayacak, ilişkilerde bütünleşme eğilimlerini arttırıcı bir faktör olduğu kadar bölge dışı/bölgeyi tanımayan ülkelerin bölge üzerindeki tesirlerinin sınırlayıcısı olduğu da görülecekti.

Türk-Rus ilişkileri 1991 sonrası gelişiminde geçmişteki ve zamanımızdaki kavramların yanlış veya eksik yorumlanması sonucu ilişkileri çatışmalara gittiğini, potansiyel tartışmalara temel hazırladıklarını görmekteyiz. Bu dönemde PanTürkizmin siyasî-coğrafi türde yorumu ifade ettiği görülmektedir. Burada da, yorumda esas olarak, Merkezî Asya topraklarında yaşanan tarihî çatışmaların, olayların ve olguların iki ülke ilişkilerine ve bölgeye yansımaları anlaşılmaktadır. Bu bölgenin Çarlık döneminde başlayan şekillenmesi Sovyet döneminde devam etmiş ve günümüzdeki jeokültür, jeomedenî alanın aşırı çeşitliliği ve jeoiktisadî alanında tesiri ve baskısıyla açıkça kutuplaşmasını ortaya çıkarmıştır.

Dolayısıyla, medenî ve kültürel dayanakları tarihî ve coğrafi dayanaklarıyla çakışma yaşamış ve iç jeopolitik sınır ile dış jeopolitik sınır dinî eşgüdüm ile birlikte jeopolitik payandalık derinleşti. Derinleşme jeopolitik alanın kısılmasına yol açtı ve

¹¹⁶ L. E. Blyaher-S. A. Kizima, “*Tsentralnaya Aziya: Mejdu Tamerlanom i Ataturkom Konstruirovaniye Natsionalnih Gosudarstv v Epohu Postmoderna*”, **Politika**, No:(52), 2009, s. 100-102.

¹¹⁷ Dugin, **Rus Jeopolitiği** s. 177-179; 260-261; Dugin, **Moskova-Ankara Ekseni**, s. 86-87; 109-116.

tabî olarak Türk-Rus ilişkileride etkilendi. Medenî ve kültürel alan ile tarihî ve coğrafi alanın birbirleriyle ilişkisinden PanTürkizm faktörünün önemi daha iyi anlaşılır fikrindeyiz.

Merkezî Asya'daki siyasi sınırlar ile etnik sınırların farklı oluşturulması Rusya'nın PanTürkizm faktörünü göz ardı etmemesi dolayısıyla ki SSCB sonrası Türkiye'nin ve Türkistan'ın tarihî hat ile coğrafi hattın harekete geçmesinde jeotarihî alan ve kaderde yaşanan çakışmaların hareket ve manevra kabiliyetini kısıtlaması daha görünür bir hâl olarak çıkması Türk-Rus ilişkilerindeki jeopolitik rekabetin, coğrafyanın ve nüfuz alanlarının bölünmesindeki sebep-sonuç ilişkileri arasındaki bağ ortaya çıkar.

Yukarıda bahsettiğimiz sebepler ülkenin sosyopolitik, sosyoiktisadî, kültürel ve medenî ömrün geriye gitmesi ile Merkezî Asya'da oluşan jeopolitik ve coğrafya dengesinin bozulma tehlikesi gündeme gelmiştir.

Tarihî bağlamda Merkezî Asya'nın jeopolitik yapısı Rusya tarafından yönlendirilmiş, özellikle Türkiye'ye karşı jeostratejik tampon olmuştur. Türk-Rus ilişkilerindeki jeopolitik süreklilik Merkezî Asya'nın jeopolitik sapma mirasıyla karşılaşınca süreklilik sonuna kadar kurulamamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte jeostratejik ve jeopolitik boşluklar istikrar bozucu faktör olarak karşımıza çıkmış, Tarihî hattın coğrafi hat ile ilişkilerinde buhran açığa çıkmıştır.

Bu şartlarda Türkiye ve Rusya Merkezî Asya'da önemli pozisyonlar için mücadelelerinde ortaya çıkan rekabet, fikir ayrılıklarını ortaya çıkarmış, SSCB sonrası dönemde ortaya çıkan değişimler, dönüşümler zemininde olası çatışmaları tahlil ederken Merkezî Asya'nın büyük değişimleri, bölgenin jeopolitik ağı bağlamında PanTürkizm faktörü Merkezî Asya alanını ve Merkezî Asya'nın Avrasya bölgesine ağırlığını önemli yapıtaşları olarak ortaya çıkmıştır.¹¹⁸

Sonuç olarak jeostratejik, jeopolitik, jeoetnik çelişkilerden etnik milliyetçiliğin canlanması durumunda, Türkiye, Rusya ve Merkezî Asya ilişkilerinde tansiyonun yükselmesine sebep oldu.¹¹⁹ Meselenin diğer yönü, PanTürkizm

¹¹⁸ Mütercimler, **a.g.e.** s. 259-265. ; Suat İlhan, **Türkiye'nin ve Türkistan'ın Jeopolitiği**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 30-33.

¹¹⁹ İlhan, **a.g.e.** s. 54-58; Suat İlhan, **Türkiye'nin Zorlaşan Konumu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 59.

faktörüyle birlikte Merkezî Asya'nın bölge dışı ülkelerle oluşabilecek gerilim ihtimalidir. Gerilim, Merkezî Asya jeopolitiğini objektif daralma eğilimleri Türk-Rus ilişkilerini aksi yönde etkilediği gibi bölgeyi parçalayabilirdi.

Bu türde bir gelişme süreçleri sapsmalara uğratarak karşı eğilimleri güçlendirmiştir. Uluslararası ekonomi-politik dengeler bakımından Soğuk Savaş döneminde durağan bir yapı sergileyen Türk-Rus ilişkileri özellikle 1979'da İran Devrimi ile SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile uluslararası paylaşım mücadelesine Merkezî Asya bölgesinin yavaş yavaş dâhil olmaya başlaması, SSCB'nin dağılmasının ardından ise uluslararası ekonomi-politik rekabete açılmasıyla birlikte yeni paylaşım dinamikleri ilişkileri etkilemeye başlamıştır.

1990'lı yıllarla birlikte "büyük güçlerin son maçına çıktığı yer"¹²⁰ olan Türkiye o dönemde Doğu ve Batı arasında dinamikleşen ortamda özellikle hinterlandında merkez güç olma vasfıyla bölgeye etkisini arttırabilmek için Rusya ile ilişkilerini sadece ekonomi-politik alanda tutmayarak Merkezî Asya'nın tarihî ve coğrafi derinliğiyle ekonomi-politik alanı hinterlandına öz jeotarihî alanı ve kaderi ile birleştirmek istemiştir.

Hinterlandında merkez güç konumunu güçlendirmek için büyük oyuncuların Merkezî Asya'da söz sahibi olmak istemeleri, bölgeyi çıkar çatışması alanı haline dönüştürmesi ve iki taraflı, çok taraflı, bölge merkezli ve dünya çapında nitelikte yönleri olan meseleler hiyerarşisi ve onların çözüm yollarının jeotarihî alan kader ile birleşmek ve yüzleşmekten geçtiğide önemli konuydu.

Türk-Rus ilişkilerinin seyrini 1993 sonrası dönemle birlikte genişleyen coğrafya ve büyük ve bölge güçlerinin katılımıyla gelişen jeopolitik oyun belirlemeye başlamıştır.¹²¹

Merkezî Asya bölgesindeki stratejik önemi olan geçiş yolları ile Avrasya'yı doğu-batı istikametinde kesen enerji, ulaşım ve ticaret yolları uluslararası ve bölge güçlerini karşı karşıya getirmekteydi. Merkezî Asya SSCB'nin dağılmasıyla birlikte

¹²⁰ Bu söylem rahmetli Durmuş Hocaoğlu'na aittir. Söyleşi için bkz: **2023 Dergisi**, Sayı:101, 15 Eylül 2009, s. 28-41.

¹²¹ Stanislav Vyaçeslavoviç Jukov-Oksana Veniaminavna Reznikova, **Tsentrlnaya Aziya v Sotsialno-Ekonomiçeskih Strukturah Sovremennogo Mira**, Moskovskiy Obistvennyy Nauçnyy Fond, Moskva, 2001, s. 306-309.

bölge güçlerinin jeopolitik ve jeoiktisadî bağımlılıklarıyla belirlenen merkezkaç güçlerin artan tesirini hissetmeye başladı.

Bütün bu eğilimlerin resmini Türkiye özelinde okuyan, tanımlayan ve anlamlandıran Rusya, Türkistan'ın iç bölgelerindeki jeopolitik ve jeoiktisadî dinamiklerin geniş çaplı çözümlemesini PanTürkizm faktörü ile yaptı.

Rusya çözümlemesinin temel kıstasları olarak bölge devletlerinin, kendi aralarında ve Türkiye ile olan iktisadî ve siyasî ilişkilerinin nitelikleri, önemli siyasî ve iktisadî destekler dışında diğer projeler (örnek Türkistan Kurultayları),¹²² kayda değer türde kısıtlıda olsa Türkiye'nin kollamasıyla jeopolitik, siyasî ve iktisadî şartları başarmaları, enerji kaynakları nakliyesinin güzergâhını gerçekleştirme bunlardan bazılarıdır.

Türkiye, Rusya ile ilişkilerinde Rusya'ya ve büyük güçlere karşı Merkezî Asya üzerinden daha fazla denge noktası oluşturma gayretine girişmesi ve gelecekte bu dengenin değişme ihtimâline karşı özellikle Rusya ile ilişkilerin istikrarlı gelişimi için bölge içinde Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu sacayağını değişim, dönüşüm dinamiklerini oldukça genişleteceği düşüncesiyle devreye sokmuştur.¹²³

Alt kıta düzeyinde onların pozisyonlarını azaltmayı, kendi pozisyonunu genişletmeyi, büyük ölçüde bunun için birçok imkânı olan enerji alanındaki yatırım paketleri aracılığıyla dış siyasi stratejisini geliştirmeye çalışmıştır.

Avrasya bölgesinde tamamlanamamış jeopolitik yapılandırmalara rağmen PanTürkizm faktörünün tarihî hat ile coğrafi hattın bulunduğu/harekete geçtiği dönemde alt kıta ile üst kıta düzeyinde potansiyeli kendi etkisini artırarak bölgedeki jeopolitik imkânları genişletecek ve merkezkaç kuvvet olarak Türkiye ve Rusya'nın pozisyonları karşısında Merkezî Asya'nın başka tesirli jeopolitik, jeosiyasî anahtarı olduğunu göstermiştir.

¹²² E. F. Paruboçaya, "Sammiti Turkskih Gosudarstv (1992-2001gg.) Realnaya Platforma ili Dlya Sblijeniya?" **Vestnik Volgogradskaya Universiteta**, No:1(19), Seriya:4, 2011, s. 113-120.; Pelin Musabay Baki, "Avrasya'da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi", **Bilge Strateji**, Sayı:11, Cilt:6, Güz 2014, s. 141-142.

¹²³ Mehmet Seyfettin Erol, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve "Dört Tarz-ı Siyaset" ", **Gazi Akademik Bakış**, Sayı:1, Cilt:1, 2007, s. 33-55.; İlhan, **Türkistan Jeopolitiği**, s. s. 88-92. ; Suat İlhan, **Dünya Yeniden Kuruluyor Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 205-209.

2.7. Merkezî Asya'nın Zaman ve Mekân Dinamiklerinde PanTürkizm Faktörü

Nursultan Nazarbay 18 Şubat 2005 tarihinde Kazakistan Meclisi'nde yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında şöyle diyordu: *"15'inci asrın sonlarına deyin Merkezî Asya dünya iktisadında önemli bir bölgeydi. Bizim bölgemiz Doğu ve Batıyı birbirine bağlıyordu. Türlü halklar ulusal sınıflara bölünmemişti. İpek yolunun gerilemesi neticesinde Merkezî Asya da taşraya dönüştü. Bağımsızlığımızın kazanılmasıyla bölgemiz 500 yıl aradan sonra ilk defa dünya iktisadı için önemli bir bölge hâline gelmektedir. Biz transit koridor olma konumumuzu pekiştirmekteyiz, dünya piyasalarına değerli ürünler olan petrol, doğal gaz, çeşitli madenler ve tarım ürünleri sağlamaktayız. Tarihi İpek Yolu güzergâhları üzerinden geçecek olan 21. asrın petrol ve doğal gaz boru hatlarının, kara ve demiryollarının çevre çizgileri artık görünmektedir. Asya Kaplanları ve AB'nin başarılı olmalarının sebepleri ortada gözümüzün önündedir. Diğer taraftan, II. Dünya savaşından sonra bağımsızlığına kavuşan ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar ve çekişmelere şahit oluyoruz. Global ekonomide büyük piyasalar önem taşımaktadır. Ayrıca biz büyük güçlerin bölgemizde iktisadî üstünlük için açıkça rekabet ettiklerine de şahit olmaktayız. Söz konusu küresel jeoiktisadî mesele karşısında bizim doğru konuma sahip olmamız önemlidir. Bizim önümüzde şöyle seçenekler var: Ya dünya iktisadının sonsuza dek hammadde sağlayıcısı kalmak, yeni bir imparatorluk beklemek; ya da Ortalık (Merkezî) Asya bölgesinin somut bütünleşme sürecini başlatmaya gitmektir. Ben son seçeneği teklif ediyorum. Bizim ileri bütünleşmemiz istikrar, bölgenin aktif ilerlemesi, iktisadî ve askerî-siyasî bağımsızlık istikametinde olan yolumuzdur. Ancak bu durumda bölgemiz dünyada saygın bir konum elde edebilecektir. Ancak bu şekilde biz kendi güvenliğimizi temin edebiliriz, köktencilik ve terörizmle etkin bir şekilde mücadele edebiliriz. Böyle bir birlik, nihayetinde, bölgemizde yaşayan halkın ihtiyaçlarına cevap verecektir. Ortalık Asya Devletler Birliği'ni kurmayı teklif ediyorum. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında yapılan Ebedî Dostluk Antlaşması böyle bir örgütün sağlam temeli olabilir. Bölgemizin başka ülkelerini saymıyor değilim. Bizim iktisadî çıkarlarımız, tarihî-kültürel köklerimiz, dilimiz, dinimiz, ekolojik meselelerimiz, dış tehditlerimiz ortaktır. AB mimarları böyle müşterek noktaları sadece hayal edebirdi. Ancak bu durumda biz, hepimizi bir, tek vücut olarak gören ulu cedlerimize, atalarımıza lâyık olabiliriz. Önce Çarlık idaresi,*

daha sonra Stalin'in siyaseti bu birlikten korktu ve bölgemizi idarî-millî kesimlere parçaladı. İzlenen politika Parçala-Yönet! idi. Artık şimdi bizim tarafımızdan eşit haklara sahip bölge halklarının gelecek nesillerine zaruri olan yeni bir istikamet göstermenin zamanı geldi.”¹²⁴

Yine Nursultan Nazarbay 22 Ekim 2009 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmasında şöyle diyordu: “... Biz Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olmasını destekliyoruz. Bununla beraber akraba olarak yüzünüzü doğuya da çevirmeniz yerinde olurdu diye düşünüyoruz. Rusya'yla stratejik ortaklık geliştirilmesi, Çin'le dengeli bir siyaset yürütmesi Türkiye'nin itibarını yükseltecektir. Bu çerçevede, Ankara'nın Türk dilini konuşan akrabalarıyla yakın ilişki siyasetini takip etmesi bizi özellikle memnun etmektedir. Bu hususta Kazakistan'ın da elinden geleni esirgemediğini Türk kardeşlerimiz iyi bilmektedir. Türkistan'daki iş birliğinin hiç kimseye karşı olmadığı açıktır. Bu süreci aralarındaki ilişkiler kesintiye uğramış kardeş ülkelerin birbirine olan samimi ilgisi olarak değerlendirmek gerekir. Kanımca biz ancak kendi aramızda bir güç birliği yaptığımızda Türk medeniyetini dünyaya tanıtabiliriz. Diğer milletlere eşit ve prestiji yüksek devletler olarak kalkınarak bir yere varabiliriz. Kazakistan'ın insiyatifiyle geçen yıl çalışmalarına başlayan Türkçe Konuşan Devletlerin Parlamenterler Asamblesi ve Aksakallılar Konseyine devam olarak bizler yakın zamanda Nahcivan'da gerçekleşen zirvede Türk Dili Konuşan Devletler İşbirliği Konseyini kısaca Türk Konseyinin kurulmasıyla ilgili anlaşma imzaladık. Netice itibarıyla Ulu Atatürk'ün asil ülküsü Turar Riskul ve Mustafa Şokay gibi, Türklerin birliğini sağlamaya hayatlarını adayan bütün aydınlarımızın idealleri gerçekleşme yolundadır. Bizim ulu ecdadlarımız Altaylardan Akdeniz'e kadar geniş bozkırlara hükmetti. İlk defa dünyaya örnek olan ortak yuvamız ve ortak otağımızı, bundan başka demiri, pantolonu, ok ve yayı, ayakkabı ve topuğunu, üzeniyi icat ettiler. Bize unutulmaz kahramanlık destanları ve birçok manevi hazineler bırakmışlardır. Tüm bunları dünyaya anlatma zamanının artık geldiğini düşünüyorum.”¹²⁵

¹²⁴ Nursultan Nazarbayev, “Kazakistan Ekonomikalık, Elevmettik Jene Sayasi Janaru Jolında”, **Kazakistan Respublikası Prezidenti Nursultan Nazarbaevtin Kazakistan Halkına Joldavı**, Atamura, Almatı, 2005, s. 48.

¹²⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:23, Cilt:51, Yasama Yılı: 4, TBMM Basımevi, Ankara, 2010, s. 354.

Kazakistan sabık Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbay'ın söyleminden hareketle Türkiye'nin Türkistan'daki rolünü, önemini; Türkistan'ın Türkiye'deki rolünü, önemini; Türk-Rus ilişkilerinde Türkistan dinamiği ve PanTürkizm faktörünün iç ve dış siyasi durumlardaki değişiklik pozisyonlarının yakınlaştırma ile uzaklaştırmalarını anlayabiliriz.

Rusya Türkiye'nin Türkistan ile siyasi, iktisadî, sosyokültürel, sosyomedeni, dinî, jeostratejik, jeopolitik, jeosiyasî nüfuz kanalı olarak kullanma ile ilgili her türlü girişimlerini kuşkuyla karşılamıştır ve PanTürkizm olarak yaftalamıştır.¹²⁶

Rusya'nın bölge üzerinde asırlardır devam ede gelen PanTürkizm baskısı sadece bugününü değil yarınınıda baskı ve kontrol altına almış ve gelecekte bölgesel dengedeki gerçek/hakiki jeopolitik, jeosiyasî ve jeoiktisadî ağırlığı ile belirlenen Türk Halkları arasında veya Türkiye ile işbirliğinden doğacak olan tarih aklı ile coğrafya aklının özelde bölgeye genelde Avrasya'ya tesirlerine ve bu tür teşebbüslere karşı koymaya aktif olarak çabalamaktadır.

Türkiye ve Türkistan tarihî ve kültürel bağlar stratejisini tesirli iktisadî mekanizmalar ile tamamlayamaması bölgeni tarih aklı ile coğrafya aklının buluşmasına engeller çıkardığı gibi; Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin bölgede etkisine ve ağırlığına uygun pozisyona yerleşememelerine ve büyük devletlerin Türkiye, Merkezî Asya, Avrasya üzerinde jeostratejik kontrol için mücadelelerinin artmasına ve PanTürkizm vasıtasıyla büyük baskı ve sürekli tehditler sezilmiştir. Merkezî Asya'da uluslararası ilişkilerin niteliğini belirleyecek olan Türk-Rus ilişkileri olduğu kadar Türkiye-Türkistan ilişkileridir ve PanTürkizm faktörü kesinlikle göz ardı edilmemelidir.

PanTürkizmin bölgede bütünleşme eğilimlerini kısıtlayıcı, genişletici, yavaşlatıcı veya hızlandırıcı faktör olduğu Yorumlama, değerlendirme, içeriğini doldurma ile bağlantılıdır. Rusya'nın Merkezî Asya'da Türkiye'yi ve Türk Cumhuriyetlerini¹²⁷ zaman ve mekân dinamiklerinde jeopolitik alanlarının daralması

¹²⁶ Viktor Nadein Raevski, "**Rusya ve Türkiye: İdeoloji ve İşbirliği**", **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013, s.111.

¹²⁷ Ömer Göksel İşyar, "*Türkiye-Rusya İlişkileri: Günümüzde 'Doğu-Batı Rekabetinin' Yeni Kırılma Noktası*", **Rusya'nın Doğu Politikası**, Editör: Sezgin Kaya, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2013, s. 141-142.

için PanTürkizm faktörünü bölge statükosunun devamında devrede tutmaktadır. Merkezî Asya'da Türk Halklarının ortak uyum politikası içinde birlikte hareket etmeleri bu sürecin sürekli, kesintisiz, ilerleyici olmasını etkileyebileceği gibi bölge statükosunu değiştirir ve Türkiye-Türkistan ilişkilerinde PanTürkizm bölgenin jeopolitik, jeosiyasî vaziyetinde iniş-çıkışların ve ani değişimlerin, dönüşümlerin olmaması ve daha çok istikrarlı ve daha az çatışmacı bölge gelişiminin temeli olabilir.

Böyle bir anlayış, politika ve siyaset izlendiği takdirde Türkiye, Merkezî Asya ve Rusya arasındaki, bölge ve dünya çapında jeopolitik, jeosiyasî, jeoiktisadî, jeoetnik çatışmaların daha istikrarlı ve hiyerarşik denge yapısındaki dengesizlikleri ve eşitsizlikleri ortadan kaldıracaktır. Bahsedilen dengesizlik ve eşitsizlik günümüzde hâlâ Türkiye-Türkistan arasındaki ilişkilerin istenilen düzeye ulaşamamasındaki en büyük engellerden biridir.

Dolayısıyla, Merkezî Asya'da PanTürkizm faktörü denge kurucu olduğu kadar tarih aklı ile coğrafya aklının tarihî hat ile coğrafi hattın ana ağırlık noktasını teşkil etmektedir.

Rusya, Türkiye ve Merkezî Asya ile ilişkilerinde kendi siyasi nüfuzunu arttırmak ve Türk Cumhuriyetleri arasında siyasi ve iktisadî ilişkilerin eşzamanlı gelişmemesi için PanTürkizm faktörü ile Doğu siyasetinde Avrasyacı çıkışlarla iç ve dış siyaset yönelimlerine etki etmeye çalışmaktadır.

Rusya'nın PanTürkizmi Türkiye ve Merkezî Asya ile ilişkilerinde iktisadî ilişkilerin gelişimini kendi lehinde tutma, diğer devletlerinin Türkiye ve Merkezî Asya ile ilişkilerindeki niteliği bozma kısa zamanda Türkiye'nin ve Merkezî Asya'nın dış siyaset yönelimlerinin niteliğini değiştirmek için faktör olarak tutması sebebiyle Türkiye ve Merkezî Asya'da doğal olarak endişeler, ortamı gelecek çıkışlar ve istikrarı sarsıcı gelişmelerin ortaya çıkması gayet doğaldır.

Bize göre Nursultan Nazarbay'ın yukarıda alıntıladığımız konuşmalarını yaptığımız değerlendirmeler, çözümlenmeler çerçevesinde yeniden yorumlamalıyız ve

Türk-Rus ilişkilerinde Pantürkizm faktörünü ve Merkezî Asya'ya yansımaları hakkında daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabileceği gözlenmektedir.¹²⁸

Türkiye SSCB dağıldıktan sonra Rusya ile ilişkilerinde PanTürkizm faktörünün Merkezî Asya'ya tesirlerini ve bunun nedenlerini; bölgedeki bütünleşme süreçlerinin ahenksiz gelişimi ve uluslararası ilişkilerde artan çatışmacılık eğilimlerini gerçekçi bir yoruma tabi tutmaması dolayısıyla Rusya PanTürkizm ile Türkiye'yi Merkezi Asya'da Türk Gambiti açmazında tutmuştur.

Açmazdan çıkamayan Türkiye Merkezî Asya'nın Çarlık döneminden SSCB'ye uzanan tarihî sürecin mirasını anlamada ve bu mirasın gelecekte bölgenin gelişmesini tehdit edecek durumların ortaya çıkma ihtimali üzerinde sağlıklı fikirler ve sağlıklı dış siyaset belirleyememiştir.

Bahis mevzu olan durum dolayısıyla Türk-Rus ilişkilerinde bölge ve uluslararası güvenlik konularında karşılıklı işbirliğinin artması, stratejik yakınlaşma, Batı'nın Avrasya bölgesinde özellikle Türk Kuşağının kendi içinde siyasal, iktisadî birlik ve benzeri oluşumlara karşı engellemeler ilişkileri bölge ve uluslararası siyasi duruma yansımaları ve kurduğu ilişkiyle Türkiye, Rusya ve Merkezî Asya'ya tesiri olumlu anlamda az olduğu kadar olumsuz anlamda daha çoktur.¹²⁹

Diğer taraftan Türkiye Merkezî Asya ile ilişkilerinde tarih aklı ile coğrafya aklını tarihî hattın coğrafi hat ile buluşmasında/harekete geçmesinde hamasetten uzak yorumlama, çözümlenme, anlama ve anlamlandırma yapabilsen Rusya'nın özelde kendisiyle genelde Doğu veya Avrasya ile ilişkilerinde PanTürkizm faktörü dengeleyici unsur/kuvvet olarak daha gerçekçi siyaset ve ilişkiler yürütülmesinde önemli rol oynayacaktı.¹³⁰

Bu durum Merkezî Asya'nın iktisadî yönelimlerin değişimini daha gerçekçi boyutlara taşıyacaktı. Ayrıca tarihî hat ile coğrafi hattın buluşması/harekete

¹²⁸ Kemal H. Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, Çeviren: Hakan Gür, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 181-183. ; Hasan Köni, **Son Küresel Kart Amerikan Turan'ı**, Hayykitap, İstanbul, 2007, s. 66-69.

¹²⁹ Elena Urazova, "*Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten-İşbirliğine Türk-Rus İlişkileri: Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları*", **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013, s.49-51.

¹³⁰ Sezgin Kaya-Meşdi İsmayilov, "*Rus Oryantalizmi ve Doğu'ya Jeopolitik Bir Bakış*", **Rusya'nın Doğu Politikası**, Editör: Sezgin Kaya, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2013, s. 41-42.

geçmesinin siyasî, iktisadî ve stratejik nitelikleri niceliğe hapsolmayacak hatta PanTürkizm faktörü onların arasında sürekli denge kuracaktır.

Elbette böyle bir vaziyet Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinde Merkezî Asya bahis mevzu olduğunda hem Rusya hem de Avrupa arasında denge kurmaya çalışmayacak, daha bağımsız oynamak için daha fazla imkânlarla sahip olacak, Merkezî Asya ile hatta Rusya ile ortak jeostratejik, jeopolitik, jeosiyasî hattın yanında kültürel, medenî, lisanî hat oluşturma konusunda daha bağımsız bir tutum izleyebilecekti.¹³¹

Günümüzde Türkiye'nin çevresinde ve Merkezî Asya'da oluşmuş ve oluşmakta olan hatlar karşılıklı kutuplaşma eğilime dönüşmeleri hâlinde bu vaziyet sadece bölge ülkelerinin uyumlarının dağılmasını değil, aynı zamanda Merkezî Asya'da daha kesin, daha keskin ve tarih aklı ile coğrafya aklını tarihî hat ile coğrafi hat ile kesiştirecek jeostratejik, jeopolitik yüzeyin oluşması olasılığını/eğilimini arttıracaktır.

Olayların bu yönde gelişmesi Türkiye-Rusya-Merkezî Asya arasında rekabetleri ve işbirliği bağlamındaki ilişkilerinin sebep-sonuç ilişkisi bağlamında ne tür tartışmalara gebe olacağı aşikârdır.¹³² Dünya çapında, Batı'nın oluşturmak istediği tek kutuplu dünya ile Rusya'nın oluşturmak istediği çok kutuplu dünyaya karşı koyacak olan Türkiye ve Merkezî Asya'nın Doğu ve Avrasya alanını daha sıkı birleştirilmiş jeostratejik kontrol ile bu bölge, temel rekabet noktalarını merkezkaç kuvvetlerin güçlü bir işbirliği etki alanına dönüştürmesi mühimdir.

Bu etki alanının oluşumu sayesinde Avrasya kıta devletlerinin birbirlerine karşı jeopolitik ayırma hatları olmalarına karşı duruş ortaya çıkar. Günümüzde bölgedeki uluslararası ilişkiler meselesiz ve sıkıntısız değil ve yakın gelecekte sadece jeopolitik, jeosiyasî ve jeoiktisadî bağlamda uzlaşmazlıkların ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir.

¹³¹ Haydar Çakmak, “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği, ABD-Çin Gerçeği Çerçevesinde Ankara-Moskova İşbirliği Olanakları ve Geleceği”, **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013, s.89-98.

¹³² V.A. Nadein Raevskiy, “Vliyanie İdeologii Rossiysko-Turetskie Otnoşeniya”, **Rossiysko-Turetskie Otnoşeniya: 2002-2012 Godı**, Redaktor: V.A.Avatkov, MGİMO-Universitet, Moskva, 2013, s. 93-95.

Bu manada Nursultan Nazarbay'ın 2005 ve 2009 yılındaki söylemleri daha derinlikli bir mana kazanmaktadır ve PanTürkizmin niçin Rusya ve Batı tarafından bağlamından koparılarak, çarpıtılarak sadece irredentizme hapsedildiği çok daha iyi anlaşılır. Aynı zamanda şurasıda gözden kaçırılmamalı Rusya ve Batı PanTürkizmi irredentist yayılma sürecinin bir görünüşü gibi takdim etse bile birinci bölümde bahsettiğimiz çalışmalarında PanTürkizmin yukarıda bahsettiğimiz Türkiye'ye, Merkezî Asya'ya kazanımlarını da satır aralarında bahsederek kendi lehlerine kullanmanın yollarını da anlatmaktadırlar ve Türkiye ile Merkezî Asya'yı bu anlamda nasıl oyun dışı tutmak gerektiğinin önemine vurgu yapılmaktadır.

Merkezî Asya'da zaman ve mekân derinliğinin tarih aklı ile coğrafya aklında yeni değer, yeni anlam ifade etmesinde Türkiye-Merkezî Asya arasında jeotarihî alan ve kaderle yüzleşme ve alan derinliğinde sağlanacak işbirliği ile harekete geçen/buluşan tarihî hat ile coğrafi hat alanında alacakları pozisyonlarla belirleneceği kesindir.¹³³

Bu durumun Türk-Rus ilişkilerinde etkileyeceği kesin olmakla birlikte bu şartlar altında Merkezî Asya'da ortak nokta ve kabul edilir şartların arayışı olmadan Merkezî Asya uyum sağlayamadan bütünleşmeye geçerek bölge ve diğer güçlerin rekabet ve hegemonyaları altında ezilme riskiyle karşı karşıya kalacaktır.¹³⁴

Türk-Rus ilişkilerinin geleceği ve PanTürkizm faktörünün ilişkilerdeki yeri ve önemi açısından Merkezî Asya'daki uyum ve bütünleşme önemlidir ve yapay olarak gölgeye itilmemelidir. Merkezî Asya'daki uyum ve bütünleşme beklentilerindeki çelişkileri ortadan kaldıracak olan en önemli güçlerden birisi Türkiyedir.

Türkiye Merkezî Asya'daki uyum ve bütünleşme konusunun çözümünde şu alanlara dikkat etmelidir: 1) uluslararası meselelerin dairesinin genişletilmesi 2) bölge istikrarı ve güvenlik meselelerinin karşılıklı çakışma durumu 3) Merkezî

¹³³ Nikolay Kiriyeve-Elif Hatun Kılıçbeyli, “ “Avrasyacılık”: Türkiye ve Rusya'da Yaklaşım Farklılığı”, *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, Editörler: Ertan Efegil-Elif Hatun Kılıçbeyli-Pınar Akçalı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 109.

¹³⁴ Aidarbek Amirbek, “*Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya*”, **Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013, s. 49-51. ; Yapıcı, **Devlet ve Milliyetçilik**, s. 108-115. ; İlhan, **Türkiye'nin ve Türkistan'ın Jeopolitiği**, s. 137. ; Zeynep Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü**, Boyut Kitaplar, İstanbul, 2002, s. 79-81.

Asya'daki siyasi süreçler birkaç, bazen birbirinin zıddı olan istikametlerin varlığı 4) siyasi ve ekonomik alanlarda rekabet; 5) dış dünya ile ve eski Sovyet cumhuriyetleriyle yeni esaslar üzerinde ilişkiler kurmaya çalışırken bölgede statükonun devamından yana olanların eski esaslar ile müdahalede bulunmaları. Türkiye'nin göz ardı etmemesi gereken diğer önemli konu uyum ve bütünleşme fikri üzerinde Türk Cumhuriyetlerinin değişik yorumları olduğudur.

Türkiye bunları uygulamayı geçirdiği takdirde Rusya ile ilişkilerinde uyumu, bölge işbirliğini ve ilişkilerde belli başlı kaliteli sonuçların korunması ve güçlendirilmesi için gereken süreç ve vaziyetler ve bunların sonuçları kontrol edilebilir ve sağlam temeller üzerine oturabilir.¹³⁵

Türkiye SSCB'nin dağılmasından sonra Türk Halklarıyla olan ırkî, lisanî, kültürel, medenî, dinî, tarihî, sosyal ve diğer bağlarını bölgenin jeostratejik, jeoiktisadî, jeopolitik, jeosiyasî, jeokültürel, jeomedenî, jeoetnik ve jeodinî alanları ile birleştirebilir etki, yetki ve manevra alanını genişletebilseydi Merkezî Asya için tarihî eşitlik hareketine geçmiş olacaktı ve bu sayede bölgenin eskiden gelen avantajları dış çevreden onu ayırmakla kalmayıp dış çevreye etkili olabilecekti. Ve etkili bütünleşme ile Türkiye-Merkezî Asya arasında jeotarihî alan ve kaderin güçlü temeli olabilecek birçok faktörü harekete geçirebilecekti.

Merkezî Asya'nın derinliği ile Türkiye'nin derinliğinin bölge sisteminin özünü ve onunla birlikte alt kısımlarının da gelişiminin başarısının tarihî hat ile coğrafi hattın buluşmasından geçtiğini bilen Rusya Türkiye ile ilişkilerinde tam kapasite kullanılmayan imkânların faaliyete geçirilmesine ve bu potansiyelin gerçekleştirilmesine karşı PanTürkizm faktörünü nasıl ve hangi alanlarda devreye soktuğu şimdi daha iyi anlaşıldığı düşüncesindeyiz.

Türkiye ile Merkezî Asya arasındaki uyumun Rusya ile ilişkilerdeki uyumu direk etkileyeceği ve bu etkilemenin olumlu yönde olacağı kesindir. Dolayısıyla bölgedeki diğer devletlerin jeopolitik faktörlerinin önemini ve ağırlığını da bölgedeki

¹³⁵ Haydar Çakmak, "Türkiye İle Türk Kökenli Cumhuriyetler Arasındaki İlişkilerin Geleceği: Öngörüler ve Yeni Bir Yol Haritası", **Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013, s. 209. ; Oral Sander, "Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 23-30. ; Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, 269-271.

gelişmelere dâhil ederek hem Türkiye ile ilişkilerindeki uyum ve bütünleşme sürecini kontrol altında tutuyor hem de Türkiye'nin Merkezî Asya'ya Merkezî Asya'nın Türkiye'ye açılım alanlarını ve süreçleri için kısıtlayıcı gücünü kullanmaya devam ediyor.¹³⁶

Bu kısıtlayıcıların ve jeopolitik faktörlerin başarısının altında Merkezî Asya devletleri iktisadî sistemlerinin nispî homojenliği, bütün olarak bölgenin siyasî alanının homojen olmamasının bağlantısı önemlidir. Bahsettiğimiz süreçleri büyük ölçüde öznelştiren müesses nizamın değişmeden devam etmesi durumunda Merkezî Asya toplumlarının siyasi, sosyal iktisadî ve kültürel hayatının değişik alanlarında tarih aklı ile coğrafya aklının şeffaflığı imkânsızdır.

Bütünleşme ve uyum sisteminin daha ahenkli gelişiminin temelleri yerel şartların yüksek düzeyde hesaba katılmasında ve bunların jeotarihî alan be kader ile yüzleşmesiyle olacaktır.¹³⁷ Bu ise ancak Merkezî Asya'nın milli hâkim kaynaklarının bir kısmına sahip olması durumunda mümkün olacaktır. Bu ise bütünleşme ve uyum anlamında Türk Cumhuriyetlerinin çıkarlarını daha net ve tam olarak yansıtabilecek ve ortaya koyacaktır.

Bu eğilim Türk-Rus ilişkilerini elbette etkileyecek ve Rusya'nın Türkiye ve Merkezî Asya'ya karşı koz olarak kullandığı PanTürkizm faktörünü ilişkiler ve bölge istikrarında etken faktör konumuna getirecek; Türk Kuşağında Merkezî Asya tarihî ve coğrafi derinliğinde yüzleşmenin ortaya çıkmasına götürecektir.¹³⁸

Böyle bir açılım kendi kendine gelişen bölge sistemi şeklindeki mevcut kaynakların en uygun türde yerleştirilmesi temelinde bütünleşme ve uyum sürecini somutlaştıracaktır.

Somutlaşmış olan uyum ve bütünleşme PanTürkizmin içeriğinin daha iyi anlaşılmasında ve tarihî süreç içindeki tesirinde yerli yerine oturacaktır. Merkezî

¹³⁶ N. Yu. Ulçenko-P.V.Şlikov, **Dinamika Rossiysko-Turetskih Otnoşeniya V Usloviyah Narastaniya Globalnoy Nestabilnosti**, İV RAN, Moskva, s. 42-47.

¹³⁷ Nadejda Arbatova, “Çok Kutuplu Dünyada Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013, s.57-68. ; Yapıcı, **Devlet ve Milliyetçilik**, s. 359-364. ; Utku Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 189-191

¹³⁸ L.S. Vartazarov-P.V.Stegniy, **Turtsiya: Novaya Rol V Sovremennom Mire**, TSESA RAN, Moskva,2012, s. 59-69.

Asya devletleri organlarının uyum ve bütünleşme projelerini gerçekleştirmeye aktif bir şekilde katılmalarıyla, uyum ve bütünleşme potansiyelini gerçekleştirmek ve netleştirmek, bütünleşme ve uyum süreci ile birlikte iyice düşünülmüş çok esnek ve çok seçenekli plan oluşturmak mümkündür.¹³⁹

Merkezî Asya ile kadim kültürel, tarihî ve manevi bağlara sahip olan Türkiye'nin, özellikle Soğuk Savaş sonrası ilk dönemlerde takip ettiği ve daha çok romantik olarak tanımlanabilecek ilişkiler sistematiğini sonraki dönemlerde söylem ve eylem temelinde değiştirmesi Merkezî Asya politika ve siyasetinde olmazsa olmaz şartı haline gelmiştir.

SSCB dönemindeki bilgi ve tecrübe birikimine dayanarak bölge elitini kullanan Rusya ile ilişkilerinde Türkistan konusunda "romantik" ilişkiler sistematiğini devam ettirseydi bölge gerçekleri ve hakikatlerine uyum gösteremezdi. Türkiye'nin Merkezî Asya politikası siyasete dönüşmez ve Batı'nın stratejik tercihlerin ekseninden çıkamazdı. Belli bir noktaya deyin avantajları olan bu tutumun bölge dengelerine, Türk-Rus ilişkilerine ve PanTürkizm faktörüne yansması Türkiye ve Türkistan açısından negatif bir duruma ve büyük güçler karşısında açmazların çoğalmasıyla bölge dinamikleri aleyhte işlemeye başlamaktadır.¹⁴⁰

Dolayısıyla da Türkiye bölgede Batı'nın desteğinin arkasına sığınan bir devlet görüntüsü veriyor ve bölge güçleriyle çatışmacı durumuna düşüyordu. Elbette Rusya bu durumu öz lehine kullanıyor ve bölgedeki tarihî hat ile coğrafi hattın buluşması ve hareketini PanTürkizm ile yaftalayarak bölge içi dinamikleri gerginleştiriyordu.¹⁴¹

Buna bir örnek verecek olursak, Türkiye'nin hem İran hem de Rusya ile aynı anda yaşadığı gerginlikler, Türkiye'nin Merkezî Asya'daki taktik esnekliğini zayıflatmaktadır. Merkezî Asya'nın tarihî ve coğrafi gerçekliği şunu gösteriyor ve

¹³⁹ Şener Aktürk, **Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet**, Çeviren: Volkan Eke, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 38-48. İlyas Kamalov, **Putin Dönemi Rus Dış Politikası Moskova'nın Rövanşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s.3-19.

¹⁴⁰ Eldar İsmailov-Vladimir Papava, **Tsentralnaya Evraziya Geopolitiçeskie Pereosmislenie**, İzdatelskiy Dom CA & CC Press, Stokgolm, 2010, s.41-49. ; Kamalov, **a.g.e.** s. 23-29. ; Dağı, **Rusya'nın Dönüşümü**, s. 141.

¹⁴¹ Dağı, **a.g.e.** s. 171-175. ; Kamalov, **a.g.e.** s. 23. ; İlhan, **Türkiye'nin ve Türkistan'ın Jeopolitiği**, s. 153.

anlatıyor ki, Merkezî Asya’da etkin olmak isteyen Türkiye, bölgede gerginliklerden uzak durmalı, çatışmaya girmemelidir.

Türkiye, Rusya ile ilişkilerinde elini güçlendirme açısından ve Merkezî Asya havzası ile uzun dönemli stratejiler geliştirmek açısından Jeotarihî alanı ve kaderiyle yüzleşmeli, tarihî hat ile coğrafi hattın buluşmasında/harekete geçmesinde PanTürkizm faktörünü sağlam temeller üzerinden çözümlenmeye, yorumlamaya, anlamaya ve daha sonra Türkistan’ın özüne has dinamiklerini göz önünde bulundurmalıdır.

Türkiye ile Rusya’nın ilişkilerinde devamlı olarak çatışmaların meydana gelmesinde en önemli etkenlerden birisi Türk tarihi incelendiğinde Türk devletlerinin mevcut kalıba girmeden mevcut sistemi değiştirmek olduğu görülür. Rusya ise emperyal vizyonunu emperyalizm ve sömürgecilik üzerine kurması sebebiyle iki ülke Merkezî Asya’da, Avrasya’da ve uluslararası alandaki ilişkilerinde çatışmalar yaşamaktadır.¹⁴² Bu çatışmayı büyük güçler kendi lehlerine kullanmaktadır.

Buna en güzel örneklerden birisi Türk-Rus ilişkilerinde belli bir düzey yakalandığı vakit Osmanlı dönemi yaşanan savaşlar, İkinci Dünya Savaşı sonrası Rusya’nın boğazlardan üs talebi ile toprak talepleri Batılı ülkeler tarafından gündeme getirilerek tarihten hayaletler çağırılarak Türkiye’nin dinamikleri durağan hâle getirilmek istenmekte ve böylece Rusya ile ilişkiler “tarihten hayalet”ler vasıtasıyla kontrol altına alınmak istenmektedir.

Bu bağlamda Merkezî Asya’nın Türk-Rus ilişkilerindeki konumuna bakacak olursak ilişkilerdeki dinamiklerin durağan hâle gelmesi, Batı’nın tarihten hayaletleri çağırması Merkezî Asya’nın politik ve siyasî arka planında bölge içi yapı karakteristiğindeki uyum ve bütünleşme süreçlerini öznel sebepleri harekete geçirmektedir.¹⁴³

Türk Devletleri’nin sosyoiktisadî, kültürel, politik ve siyasi zaman ve mekân dinamikleri potansiyeli açısından tüm gerekli başlangıç altyapısında çakışmalar meydan gelmektedir. Zaman ve mekân dinamiklerinin sosyal-iktisadî gelişme

¹⁴² Kamalov, a.g.e. s. 109-113; Dağı, a.g.e., s. 141-143.

¹⁴³ Mustafa Aydın, “Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği ve Güvenlik: 1989-2003”, **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği**, Editörler: Ertan Efeğil-Elif Hatun Kılıçbeyli-Pınar Akçalı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 115-119.

temposunun seviyeleri Türkiye ve Rusya ile ilişkilerinin temelini yansıtarak bölgede ayrışma tarihî hat ile coğrafi hattın irredentist PanTürkizme saplanmasına neden oluyor.

PanTürkizm faktörünü Türkiye ile Merkezî Asya özelinde düşündüğümüzde uyum ve bütünleşmeye zemin hazırlayan unsurların dinamiği olduğu yani ortak jeokültürel, jeoiktisadî ve jeopolitik geçmişi geleceğe dönük olarak tanımlamayabileceği anlaşılmaktadır.¹⁴⁴

Dolayısıyla Rusya bu manada PanTürkizmi güvenlik tehdidi olarak tanımlayıp Merkezî Asyayı ya Müslüman Kuzey'e veya Güney Avrasya alt kıtası çerçevesinde değerlendirerek PanTürkizmi dinî ve etnik boyutta hem devlet ve toplum yapısına hem de dinî yapıya siyasî müdahale olarak göstermektedir. Ve Sovyet sonrası Avrasya'nın jeopolitik dönüşümünü Türkiye'nin kendi lehine PanTürkizmi devreye sokarak Rusya'da ve Merkezî Asya'da yeni tehditler oluşturduğu ve eski tehditlerin yeniden ortaya çıkmasına sebep olduğunu iddia ederek Merkezî Asya'daki gücünü korumak istemektedir.

¹⁴⁴ Suat İlhan, **Türkiye'nin Zorlaşan Konumu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 141-142,

SONUÇ

Türkiye ve Rusya, Avrasya bölgesinin iki merkez ülkesidir. Avrasya'nın jeopolitik, jeostratejik, jeokültürel, jeodinî yapılanmasında, dönüşümünde, değişiminde ve şekillenmesinde kilit rol oynayan Türkiye ve Rusya'nın ilişkileri bunların tesiri ile oluşmuş ve gelişmiştir. Bütün bu faktörler ve tesirlerden ayrı olarak Türkistan bölgesi-veya Merkezî Asya bölgesi- Türk-Rus ilişkilerinin oluşumunda ve gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Türkistan bölgesi hem Türkiye açısından hem de Türk devletleri açısından jeotarihî alan ve kader olarak ‘‘kalpgâh’’tır. Bölgenin geleceğe yönelik jeopolitik ve jeostratejik şekillenmesinde PanTürkizm, özelde Türkiye-Türkistan-Rusya, genelde ise dünyanın diğer devletlerinin bu bölgeye yönelik siyasetindeki iç dinamikleri ile dış dinamiklerinin tarih, coğrafya, mekân ve zaman derinliğine tesir eden önemli bir faktördür. Dolayısıyla, PanTürkizmi sadece 19. asırda Rus ve İngiliz emperyalizmine karşı ortaya çıkmış bir fikir hareketi olarak değerlendirmek veya Rusya'nın ve Batı'nın öz dünya ve dinî görüşlerinden hareketle irredentist tehdit olarak tanımlayarak günah çıkardıkları alandan ibaret sayıp indirgemeci bakışa hapsettikleri pencereden bakmak hatalıdır.

Buradan hareketle, Türkiye'de PanTürkizm Batı merkezli bu fikirleri konjonktürel bir durum olarak değerlendirilerek bazen Rusya'ya ve Batı'ya karşı siyasi ve diplomatik tehdit, bazen ise Türkiye'nin iç ve dış dinamiklerinin açılım noktalarının harekete geçtiği anda iç tehdit olarak statükonun baskı unsuru olarak görülmüştür. Böyle bir bakış açısı pek tabii olarak Türkiye'yi, Rusya ve Batılı devletler ile olan siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkilerinde savunmaya dayalı konuma sokmuştur. Çünkü Türkiye, Rusya ve Batı ile ilişkilerinde özellikle Türkistan ile ilişkileri konusunda Pantürkizm konusu önüne çıkacağı korkusu ile öz eliyle manevra alanını ve kabiliyetini daraltmaktadır. Zaten Türkiye'nin bu bastırılmış duygusunu çok iyi bilen Rusya ve Batılı devletler ilişkilerinde PanTürkizmi çok iyi kullanmaktadır. Bu ve buna benzer sebeplerden dolayıdır ki Türkiye-Türkistan karşılıklı ilişkileri derinleşmemektedir. Ayrıca Türkiye'nin Avrasya bölgesinde oynadığı kilit rol bastırılmış duygusundan dolayı bazı dönemlerde Rusya ve Batılı devletlerin istekleri yönünde hareket etmektedir.

Bunun içindir ki, eğer Türkiye Avrasya bölgesinde kilit rolünü ve merkez ülke konumunu geliştirmek istiyorsa PanTürkizmi iyi analiz etmelidir. Türk-Rus

ilişkilerinin sağlam zemine oturması için PanTürkizm hayaleti ile yüzleşmek mutlaka gereklidir. Türkiye ve Türk devletlerinin jeotarihî alanı ve kaderi Türkistan bölgesi ile yüzleşmesi ve iç ve dış dinamiklerin karşılıklı olarak etkileşimi ve kinetik enerjiye dönüşmesi yine PanTürkizmden geçmektedir.

Türkiye ve Türkistan sadece coğrafi bir terim/kavram değildir. Türkiye'yi ve Türkistan'ı coğrafi bir terim/kavram üzerinden tanımlama, kavrama, anlama, anlamlandırma, çözümlenme ve yorumlama yanlış sonuç ve değerlendirmelere yol açacağı gibi Türkiye'yi ve Türkistan'ı bir bölgeye, bir toprak parçasına hapsedmek anlamına gelir.

Türkiye ve Türkistan tarihî, coğrafi ve felsefî derinliği olan jeotarihî alan ve kaderi birbirlerine bağlı felsefeyi, kültürü, medeniyeti, stratejiyi temsil eder. Avrasya bölgesinin dün-bugün-gelecek bağlamından Türkiye/Türkistan/Türklük çıkarılırsa Avrasya'nın tarihle coğrafya arasındaki bağlantı kopar. Bağlantının koparılması bölgenin iktisadî, kültürel, medenî, dinî, siyasî, stratejik olarak eksik tanımlanmasına sebep olur.

Rusya'nın 19. Asırda Türkistan'a hâkimiyetiyle bölgenin her alanda dinamikleri değişmeye başlamıştır. Türkistan Rusya'nın hâkimiyetine girmesiyle birlikte tarih ile coğrafya arasındaki bağ kopmaya başlamış ve siyasal, iktisadî, kültürel, medenî, stratejik kırılmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bütün bunlar Osmanlı-Çarlık Rusyası ilişkilerinin dinamiklerini de etkilemiştir.

İki devletin dağılma sürecine girdiği bu dönem dünyada her alanda yaşanan değişim ve dönüşüme ayak uydurma ve yeni uluslararası sistemde yerini belirlemede emperyal vizyon ile beka vizyonu arasında sıkışıp kalmaları özelde ilişkilerde değişimin sürekliliğini genelde Merkezî Asya ve Avrasya'da değişimin sürekliliğini etkilemiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası iki imparatorluğun tarih sahnesinden çekilmeleri ile birlikte ilişkilerdeki devamlılığın sağlanması için çalışılmıştır. Diğer taraftan ise ülkelerinin iç gerilimlerini, onların tarihini, sosyal, siyasal, kültürel ve iktisadî dinamiklerinden bağımsız düşünülmemeyeceğini ve ele alınamayacağını ve bütün bunların ilişkilere tesiri olacağını bilerek sistem düzenlemesi yapılmıştır.

Rusya'nın Çarlık ve SSCB'den aldığı miras; Türkiye'nin ise Anadolu'yu Türk yurdu edinmesiyle birlikte aldığı miras bölge dinamiklerini ve bu dinamiklerin Avrasya ve uluslararası alana tesirleri açısından iki ülke ilişkilerinin önemi ortadadır. Türk-Rus ilişkilerinde ana ağırlık noktasını kavramak demek Merkezî Asya'nın ana ağırlık noktasını kavramak demektir.

Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı, iki devletin dağılması, İkinci Dünya Savaşı ve SSCB'nin dağılmasından RF'nin ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ortaya çıkışıyla günümüze uzanan süreçte Türk-Rus ilişkilerindeki değişimin sürekliliği ile dinamik denge arasındaki bağ anlaşılıp, yorumlandığında Türk-Rus ilişkilerinin ortak noktaları, çatışma ve gerilim noktaları daha rahat anlaşılabilir. Ayrıca Merkezî Asya'nın değişimin sürekliliği ile dinamik denge arasındaki tarihî ağırlık noktası da böylelikle daha iyi anlaşılabilir coğrafya ile bağı daha rahat kurulur. Yoksa eski bilgiler eşliğinde Türk-Rus ilişkilerini okumak beyin tembelliği eşliğinde seçmeci bir yöntem ile herkesin özüne göre tarih yazmasından öteye gitmez. Türkiye, Merkezî Asya ve Rusya öz okumasını ve anlamlandırmasını tarihî tecrübeden ve öznenen bazen bağımlı bazen bağımsız “ilişkiler tarihi” çıkmazı içinde bırakır.

Bu bağlamda, Türk-Rus ilişkilerini belirleyen önemli faktörleri sayarak başlayalım: 1) Tarih faktörü 2) Coğrafya faktörü 3) Bölge faktörü 4) Uluslararası faktör 5) PanTürkizm faktörü. Çalışma konumuz olan PanTürkizm faktörüne baktığımızda diğer faktörler ile bağlantısı açıkça görülmektedir. PanTürkizm faktörü Türkiye'de (Türkiye özelinde şunu belirtmeliyiz ki PanTürkizm faktörü tam anlamıyla incelenmiş, araştırılmış ve yorumlanarak çözümlenmesi yapılmış değildir), Merkezî Asya'da, Rusya'da ve Avrupa'da Türk-Rus ilişkileri merkezinde ele alındığında şunların yapıldığı görülmektedir: 1) Belirli bir alanda veya belirli konu ile sınırlandırılarak elde mevcut bulunan bilgilere/belgelere bakarak bir sonuç çıkarmak. 2) Tezlerini doğrulayacak bilgi/belge arayıp bunları ortaya koymak 3) Tezlerine uymayan bilgileri/belgeleri mümkün olduğunca görmezden gelmek 3) Görmezden gelinemeyecek kadar görünür durumda olanları da tevil edip istisna kategorisi içine sıkıştırmak.

Bu tür yöntemlerin izlenmesi sonucu PanTürkizm faktörü eski dönemlerin koşulları ve birikimleri atlanarak bugünkü dönemlere ve birikimlere göre

yorumlanmıştır. PanTürkizm faktörü Batılı kavramlarla yorumlanmaya çalışılarak Doğu'nun meseleleri çözülmeye çalışılmıştır.

Dolayısıyla da, Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm faktörü hem iç siyaset manivelası hem de dış siyaset manivelası olmuş ayrıca diplomatik araç konumunda kalmıştır.

PanTürkizm faktörü Merkezî Asya'da unutma sınırında oluşturulmuş kimliklerin (Türkî, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Çuvaş, Hakas, Altay ve diğerleri) dayattığı hafıza olarak farklılığın yönetilmesinde çıkış noktası olmuştur. Politik/siyasî ve sosyal örtüşmede, kesişmede veya çakışmada PanTürkizm meşruiyet kaynağı hâline dönüştürülmüştür ve Merkezî Asya büyük satranç tahtasındaki Avrasya Balkanı piyonu yapılmıştır.

Bu konudan bahisle, Soğuk Savaş aslında 21. Asırda neler olacağını göstererek bitmiştir. SSCB'nin çöküşünü Türk Halklarının başlatacağı korkusuyla Batılı büyük güçler SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkabilecek yeni durumların önüne geçmek için Afganistan'dan başlayarak terör örgütleri kurdurdu. Ve liberal kapitalizmin ayakta durması için "öteki" oluşturuldu. SSCB'nin dağılmasıyla "tarihin sonu" ilân edilerek "medeniyetler çatışması" başlatıldı. Başlatılan çatışmanın merkezinde Türkiye, Merkezî Asya ve Rusya arasındaki ilişkilerin dinamikleri çok önemli bir konuma geldi.

Bu bağlamda, SSCB dağılırken Türk Halklarının gösterdiği reflekslerin yansımaları Türkiye'ye ve Rusya ile ilişkilerine yansdı.

PanTürkizm faktörü Türkiye ile Merkezî Asya'nın öz dinamikleri üzerinden, öz ayakları üzerinde, öz tarihîliği üzerinden, öz tarihî birikiminden, öz sosyalliğinden, öz coğrafyasından, öz kültürel/medenî kodlarına etkisini ve özellikle Türk-Rus ilişkilerinin hem bölge hem de Avrasya dinamiklerindeki önemini göstermeye başladı.

Türk-Rus ilişkilerini bunlardan bağımsız düşünmek dönemi öznel koşullara hapsedmekle eşdeğerdir. Ve öznel koşullara hapsedilen dönemin nesnel koşulları Türkiye'nin aleyhine dönmüştür.

SSCB'nin dağılmasının ilk yıllarında Soğuk Savaş zihniyetinin güçlü bir şekilde durması yapı üzerinde yeni şartlara göre dinamikleri harekete geçirmek isteyenlerin müdahalesi statükocuların saldırısıyla karşılaşmış ve PanTürkizm faktörü yukarıda bahsettiğimiz yöntemler çerçevesinden çıkarılamamıştır.

Elbette bunun ilişkilere yansımaları şöyle olmuştur: Rusya ile yürütülen politika ve siyasetle Türkistan ile yürütülen politika ve siyasetin dengeleri ve dili farklılaşmıştır.

Bu açıdan merkezde denge kurmak yanında Türkistan'ın Çarlık ve Sovyet mirası yerel dinamiklerine dikkat edilmesi gözden kaçırılmıştır. Türkiye'nin Rusya ve Merkezî Asya ile ilişkilerinde bugün ve gelecekte yapması gereken Merkezî Asya'nın özüne has coğrafi, tarihî ve sosyo-kültürel parametrelerinin devreye girmesine destek olmalıdır.

Merkezî Asya'nın sınırları ile jeopolitik, jeoiktisadî ve jeokültürel hat ve havzalar arasındaki uyum meselesine de çözümler üretmelidir. Bu çözüm üretimi Türkiye'nin Rusya karşısında ve Batı karşısında uyum meselelerine de çözüm getirecektir. Böylece PanTürkizmin Avrasya dengeleri içinde sahip olduğu özellikler, hat ve havzalar arasındaki geçişkenliği ve karşılıklı etkileşimi olumlu yönde arttırır.

PanTürkizm faktörü ile Türkiye bölgenin değişen konumunun ana parametrelerinin belirlenmesi açısından Merkezî Asya ve Rusya ile ilişkilerinde Avrasya hinterlandına yönelik üretilen siyasetin, stratejilerin ana unsurlarının tanımlanmasına ve anlamlandırmasına da yardımcı olacaktır.

Merkezî Asya'da, siyasi elitlerin sürekliliği ile çatışma alanları arasında denge kurulmaya ve korunmaya çalışılması etnik çatışmaları, değişiklik olmadan yapının sürdürme çabalarını kolaylaştırmıştır. Bu da haliyle, Türk-Rus ilişkilerini de etkilediği aşikârdır.

Etnik çatışmaların ve statükonun devamı çabalarının tarihî arka plandan bakıldığında, bütün Avrasya'yı Doğu-Batı istikametinde birleştiren İpek Yolu, jeoiktisadî öneminin yanında Hint, Çin, Merkezî Asya, Ortadoğu, Akdeniz ve Avrupa arasındaki jeokültürel iletişimi ve etkileşimi yönlendirmektedir. Bu iletişim ve etkileşim etnik çatışmalar ve statükonun devamı çabaları dolayısıyla Merkezî

Asya'yı bölgesinde hapsedtiği gibi Türk-Rus ilişkilerinde PanTürkizm faktörünün Rusya ve Batı'nın elinde baskı unsuru oluyor.

Avrasya'da pandoranın kutusu PanTürkizmin Türk-Rus ilişkilerindeki mekanizmalarını, dinamiklerini anlamak için güncel olayların ötesine geçerek ilişkilerin tarihe, coğrafyaya ve ilişkilerdeki genel eğilimlere, sürekliliklere ve kırılmalara tesirini saptamak mühimdir. Çünkü bu saptama ile Merkezî Asya'da Türkiye ve Rusya'nın güçlenme ve genişleme dinamiklerinin karşısında bölgede devam eden güç mücadelesinin mekanizması, genel eğilimleri, süreklilikleri ve kırılmaları çok rahat çözümlenebilir.

PanTürkizmin baskı unsuruna dönüşmesi Türkiye'nin Merkezî Asya ile zaman zaman siyasi ve ideolojik durumlara odaklanmasına sebep olmaktadır. Eğer Türkiye bu odaklanmadan kurtulup Merkezî Asya'da varlığını sürdürmesi ve geliştirmesi ve farklı alanlara yoğunluk verir ise hem Merkezî Asya'ya yabancılaşma düzeyine gelmez hem de Rusya ile ilişkilerinde dinamikleri belirleyici konumunu geliştirir ve Rusya'nın ve Batı'nın elinde PanTürkizm koz olmaktan çıkarılır. Türkiye Merkezî Asya'nın en yoğun ve kapsamlı değişim ve dönüşümlerinden birini yaşadığını göz önünde tutarak Türk Halklarının psikolojisini, sosyal ve kültürel yapılarını, iç dengelerini ve bağımlılıklarını, çelişkilerini değerlendiren bir yaklaşım ortaya koymalı-ki böylece Merkezî Asya'da kalıcı etkiler oluşturabilsin.

Bu tür yaklaşım kısa dönemli, romantik ve hissi söylem ve tepkilerin ortadan kalkmasına sebep olacaktır. Elbette bu temeller üzerine kurulmuş Merkezî Asya vizyonu Rusya ile ilişkilerde kapsamlı değişimlerin ve dönüşümlerin gidişatını sezebilen ve nabzını tutabilen, kapsamlı çözümlemelere dayalı değerleri ve şartları göz önünde bulundurabilen akılcı, gerçekçi planlama anlayışı hâkim olur.

Kısaca PanTürkizm, Türkiye-Türkistan-Rusya üçgeninin üstünde dolaşan hayalet olarak yüzleşilmediği ve analiz edilmediği sürece her vakit var olacaktır. Bozkurt ile Ayı'nın jeotarihî alanımız ve kaderimiz üzerinde oynadığı Türk satrancı Türk-Rus ilişkilerinin ve Türk devletlerinin jeopolitik, jeostratejik, jeoiktisadî, jeokültürel ve jeodinî oluşumu ve şekillenmesinde önemli bir faktör ve tesir unsurudur.

KAYNAKÇA

- AKAL Emel - Veysel Usta, “*Hükümet-i Milliyenin Teşekkülünden Lozan Konferansı’na Kadar Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve İran’la İlişkilere Dair Bir Dışişleri Raporu*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:54, Bahar 2014.
- AKALIN Cüneyt, “*Soğuk Savaşta ABD’li Liderlerin Türkiye’nin Stratejik Planlarına Müdahaleleri*”, **Prof. Dr. İlhan Unat’a Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2012.
- AKSAKAL, Hasan “*Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası*”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 21, Cilt: 6, Bahar 2009.
- AKTAŞ, Hayati “*Türkiye’nin Orta Asya’daki Politikasında İran Faktörü*”, **Bilig**, Sayı: 20, Kış 2002.
- AKTÜRK, Şener **Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet**, Çeviren: Volkan Eke, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- ALİYEF, Hamit “*Kemal Atatürk’ün Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaştırılmasındaki Rolü*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 36 (1), 1981.
- AMİRBEK, Aidarbek “*Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya*”, **Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013.
- ANDİCAN, Ahat **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.
- ARAS Bülent “*Avrupa-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri ve Türkiye’nin Muhtemel Rolü*”, **Avrasya Dosyası Avrupa Birliği Özel**, Sayı:4, Cilt:5, Kış 1999.
- ARAS, İlhan “*Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950’li ve 1960’lı Yıllar*”, **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:5, 2017.
- ARBATOVA, Nadejda “*Çok Kutuplu Dünyada Türkiye-Rusya İlişkileri*”, **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013.
- ARMAOĞLU, Fahir “*Barış İçinde Birarada Yaşamının Sovyet Yorumu*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı: 3, Cilt: 27, Yıl: 1972.
- ASLAN, Yavuz **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- ATAÇ, Kaan Kutlu “*2. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945-1946)*”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S: 25 Yıl:13 (Bahar 2017).
- AVŞAR, Servet “*Birinci Dünya Savaşı’nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti*”, **A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 14, Yıl:2003.
- AYDIN, Mustafa “*Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği ve Güvenlik: 1989-2003*”, **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği**, Editörler: Ertan

- Efegil-Elif Hatun Kılıçbeyli-Pınar Akçalı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004.
- BABAYAN, David “*PanTurkizm i Geopolitika Kitaya*”, **21-y Vek**, No:1 (21), 2012.
- BERGE Metin -Uygur Kocabaşoğlu, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- BİLGE, Suat **Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.
- BLYAHER L. E. -S. A. Kizima, “*Tsentrlnaya Aziya: Mejdu Tamerlanom i Atatürk Kom Konstruirovaniye Natsionalnih Gosudarstv v Epohu Postmodernu*”, **Politiya**, No:(52).
- BOLAT, Gökhan “*İngiltere Dışışleri Bakanlığı Tarafından İngiliz Hükümetine Sunulan Gizli Bir Rapora Göre I. Dünya Savaşı Sonrasında Transkafkasya ve Kafkas Cumhuriyetlerinin Genel Durumu*”, **History Studies Ortadoğu Özel Sayısı**, Ekim 2010.
- BÜTÜNER, Zübeyir “*3 Mayıs 1944 Olayları Işığında İç-Dış Politikada Siyasi Dengeler*”, **International Journal Of Social Science**, Sayı: 5, Cilt:6, 2012.
- CAŞIN, Mesut Hakkı **Rus İmparatorluk Stratejisi**, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.
- ÇAKMAK, Haydar “*Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği, ABD-Çin Gerçeği Çerçevesinde Ankara-Moskova İşbirliği Olanakları ve Geleceği*”, **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013.
- ÇAKMAK, Haydar “*Türkiye İle Türk Kökenli Cumhuriyetler Arasındaki İlişkilerin Geleceği: Öngörüler ve Yeni Bir Yol Haritası*”, **Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013.
- Çelikpala, Mitat “*Rusya Federasyonu’yla İlişkiler*”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt: 3, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÇERNİÇENKİNA, Natalia “*Sovyet Rusya’nın TBMM Temsilcileri S. Aralov ve Y. Surits’in Resmi Raporlarına Göre Türkiye (1923)*”, **Büyük Taaruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Cilt:2, Yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç- Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.
- DAĞI, Zeynep **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya’nın Dönüşümü**, Boyut Kitaplar, İstanbul, 2002.
- DEMİRER, Mehmet Arif **İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2015.
- DEMOYAN, Gayk “*Turskie Sammiti: Tseli, Zadaçi, Prioriteti i Pozitsiya v Karabahskom Voprose*”, **Byulleten Nauçno-Obrazovatelnoğ Fonda “Norabank”**, No:10(16), 2005.

- DERGAÇEV, Vladimir “*Mnogopartnerskaya Geopolitika Turtsii*”, **Vestnik Analitiki**, No:3, 2010.
- DERİNGİL, Selim **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- DOĞRU M. Kemal, “*20. Yüzyıl: Neyin Yüzyılıydı ve Ne Kadar Uzundu?*”, **Bilsay Kuruç’a Armağan**, Editörler: Serdar Şahinkaya-N. İlter Ertuğrul, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2011.
- DOKUYAN, Sabit “*İkinci Dünya Savaşı Sırasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den İstekleri*”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S: 18, Yıl:9, Güz 2013.
- DUGİN, Aleksandr **Moskova-Ankara Eksenini “Avrasya Hareketi”nin Temel Görüşleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
- DUGİN, Aleksandr **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, Tercüme: Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.
- DURAL, Baran **Pratikten Teoriye Milliyetçi Hareket**, Bilge Karınca, İstanbul, 2011.
- EFEĞİL, Ertan -Elif Hatun Kılıçbeyli-Pınar Akçalı, **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004.
- EGE, Aslı “*Türk Dış Politikasında 1990’lı Yıllar: Soğuk Savaş Sonrası Dönüşüm ve İstikrar*”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 1, Cilt: XXIV, 2008.
- EKŞİ, Eda Keskin, **Türkiye-Rusya İlişkilerinin Kuramk Temelleri**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- ERBAŞ, Sadık “*Türk-Sovyet İlişkilerinin İki Yılı ve İki Kararname*”, **ÇTAD**, Yıl:13, Sayı:26, Güz 2017.
- ERDEM, Ş. Can “*Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*”, **Stalin ve Türkistan**, Hazırlayanlar: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007.
- ERDEM, Ufuk “*İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)*”, Tarih Okulu Dergisi, Sayı XXXII, Yıl 10, Aralık 2017.
- EROL Mehmet Seyfettin -Emre Ozan, “*Türk Dış Politikasında Siyasal Rejim*”, **Gazi Akademik Bakış**, Sayı:8, Cilt:4, 2011.
- EROL, Mehmet Seyfettin “*11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve “Dört Tarz-ı Siyaset”*”, **Gazi Akademik Bakış**, Sayı:1, Cilt:1, 2007.
- EROL, Mehmet Seyfettin “*Türkiye’nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış*”, **Türkistan İncelemeleri Dergisi**, Sayı: XII/I, Yaz 2012.
- ERTEM, Barış “*Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 3/11, 2010.

- GASANLI, Djamil “ ‘Turetskiy Krizis V Period ‘Holodnoy Voynı’ i Pespubliki Yujnogo Kavkaza Çast I’”, **Kavkaz Globalizatsiya**, Tom:2, Vıpsuk:4, 2008.
- GASANLI, Djamil “ ‘Turetskiy Krizis V Period ‘Holodnoy Voynı’ i Pespubliki Yujnogo Kavkaza Çast II’”, **Kavkaz Globalizatsiya**, Tom:3, Vıpsuk:1, 2009.
- GEORGEON, Francois **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çeviren: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- GERŞTEYN, İ. Z. “Faktor Messianizma Vo Vneşney Politike SSSR”, **Vestnik Vyatskogo Gosuderstvennogo Gumanitarnogo Universiteta**, 2014.
- GÖKAY, Bülent **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Çeviren: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- GÜNAY, Bekir “Orta Asya’da Arayış, “Sosyal Gen” ve Yeni Modeller”, **Bilge Strateji**, Sayı:1, Cilt:1, Güz 2009.
- GÜRÜN, Kâmuran **Türk-Sovyet ilişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- HABİBEYLİ, Erestü **Uygarlıkların Kavşağında Türkistan**, Türkiye Türkçesine Aktaran: Yusuf Gedikli, Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2013.
- HABLEMİTOĞLU, Necip, “Kemalin Öğretmenleri”, **Kırım Dergisi**, Sayı:21, Yıl:6, 1997.
- HABLEMİTOĞLU, Necip “Atatürk ve Dış Türkler”, **Kırım Dergisi**, Sayı: 21, Yıl:6, 2003.
- HALİLEVA, D. R. “Formirovanie Geopolitiçeskih Kodov Politiki Rossii Vo Vzaimodeystvii s Turtsiey (Sovetskiy Period)”, Seriya Filosofiya, Kulturologiya, Politologiya, Sotsiologiya, Tom:24 (65), Nu:3, 2013.
- HALİLEVA, D. R. “Geopolitiçeskie Kodi Vzaimodeystviya Rossii s Turtsiey (İmperskiy Period)”, Seriya Filosofiya, Kulturologiya, Politologiya, Sotsiologiya, Tom:24 (65), Nu:4, 2013.
- HASANLI, Cemil **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, Çeviren: Ali Asker, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- HASGÜLER Mehmet -Mehmet B. Uludağ, “ ‘Üçüncü Dünya Yolunda’ Rusya ve Orta Asya”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi**, No: 41, Ekim 2009.
- HEKİMOĞLU Asem Nauşabay, **Rusya’nın Dış Politikası I**, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.
- HESENİ, Cemil “Soğuk Savaş Öncesi Sovyetler Birliği’nin Türkiye Cumhuriyeti’ne Karşı Toprak İddiaları”, **İrs Miras**, Sayı:4, yıl:2012
- HOCAOĞLU, Durmuş **Bir Milliyetçilik Analizi**, Yeniçağ, İstanbul, 2004.
- İLHAN, Suat **Dünya Yeniden Kuruluyor Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.
- İLHAN, Suat **Türkiye’nin ve Türkistanın Jeopolitiği**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1993.
- İLHAN, Suat **Türkiye’nin Zorlaşan Konumu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.

- İNAL, Tibet “*II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Tarafsızlık Politikası*”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı XXIV, Yıl 8, Aralık 2015.
- İŞYAR, Ömer Göksel “*Türkiye-Rusya İlişkileri: Günümüzde ‘Doğu-Batı Rekabetinin’ Yeni Kırılma Noktası*”, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Editör: Sezgin Kaya, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2013.
- İŞYAR, Ömer Göksel **Karşılaştırmalı Dış Politikalar Yöntemler, Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası**, Dora Yayıncılık, Bursa, 2009.
- JAESCHKE Gotthard - Münster Westfalen, “*1919-1939 Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)*”, Çeviren: Hüseyin Zamantılı, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı:19, 1981.
- JUKOV Stanislav Vyacheslavoviç -Oksana Veniaminavna Reznikova, **Tsentrlnaya Aziya v Sotsialno-Ekonomiçeskih Strukturah Sovremennogo Mira**, Moskovskiy Obistvennyy Nauçnyy Fond, Moskva, 2001.
- KAMALOV İlyas -İrina Svistinova, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri Çalıştay Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.
- KEMALOĞLU, İlyas, “*Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri*”, Yayına Hazırlayanlar: İlyas Kemaloğlu -İrina Svistunova, **Soğuk Savaşın Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.
- KAMALOV, İlyas **Putin Dönemi Rus Dış Politikası Moskova’nın Rövanşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.
- KARAÇAVUŞ, Ahmet “*XX. Yüzyıl Başlarında Türk ve Yabancı Algısında Pan-Türkist ve/veya Pan-Turanist Coğrafya ve Turanî Halklar I*”, **Türkistan İncelemeleri Dergisi**, XIII/2, (Kış 2013).
- KARAÇAVUŞ, Ahmet “*XX. Yüzyıl Başlarında Türk ve Yabancı Algısında Pan-Türkist ve/veya Pan-Turanist Coğrafya ve Turanî Halklar II*”, **Türkistan İncelemeleri Dergisi**, 15/1, (Yaz 2015).
- KARPAT, Kemal H. **Türkiye ve Orta Asya**, Çeviren: Hakan Gür, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.
- KAYA Sezgin -Meşdi İsmayılov, “*Rus Oryantalizmi ve Doğu’ya Jeopolitik Bir Bakış*”, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Editör: Sezgin Kaya, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2013.
- KAYA Sezgin -Ömer Göksel İşyar, “*Rus Yayılmacılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi*”, **OAKA**, Sayı:8, Cilt:4, 2009.
- KAYA, Sezgin “*Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi*”, **Gazi Akademik Bakış**, Sayı:4, Cilt:4, 2010.
- KAZGAN Gülten -Natalya Ulçenko, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

- KILIÇ, Sezen “*Alman Gizli Belgelerinde PanTuran Faaliyetleri (1941-1942)*”, **Tarihin Peşinde**, Yıl:2012, Sayı:7.
- KİREEV, N. G. **İstoriya Turtsii XX Vek**, Kraft iv Ran, Moskva, 2007.
- KİRİYEV Nikolay -Elif Hatun Kılıçbeyli, “*“Avrasyacılık”: Türkiye ve Rusya’da Yaklaşım Farklılığı*”, **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği**, Editörler: Ertan Efeğil-Elif Hatun Kılıçbeyli-Pınar Akçalı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004.
- KİRMAN, M. Ali “*Küresel Bir Model Olarak Türkiye ve Türk Müslümanlığının İmkânı*”, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, Yıl:2003.
- KOLESNİKOV, Aleksandr **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çeviren: İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- KONIRATBAEV, Ordalı, **Turar Rıskulov Koğamdık, Sayasi jene Memlekettik Kızmeti**, Almatı, 1994.
- KORKMAZCAN, N. Selcen “*Atatürk’ün Dış Politika Anlayışının TBMM’nin İlk Dış Politika Kararı Üzerinden Değerlendirilmesi*”, **İstanbul Aydın Üniversitesi Aydın İnsan ve Toplum Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, 10 Kasım 2017.
- KOVTUNOVIÇ, G. O. **SSSR i Stranı Vostoka Hakanune i V Godı Vtoroy Mirovoy Voynı**, Rossiyskaya Akademiya Navk Vostokovedeniya, Moskva 2010, s. 355-384.
- KÖNİ, Hasan “*Soğuk Savaş ve Sonuçları*”, **Avrasya Dosyası Avrupa Birliği Özel**, Sayı:4, Cilt:5, Kış 1999.
- KÖNİ, Hasan **Son Küresel Kart Amerikan Turan’ı**, Hayykitap, İstanbul, 2007.
- KURAT, Akdes Nimet **Türkiye ve Rusya XVIII Yüzyıl Sonundan kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- KURBAN, Vefa “*1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/28, Bahar 2014.
- M.N. Pokrovskiy, **Tsarskaya Rossiya v Mirovoy Voynı**, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Leningrad, 1926, s. 1-56. Ministerstvo İnostrannıh Del Rossii v Godı Pervoy Mirovoy Voynı Sbornik Dokumentov, Akvarius, Tula, 2004.
- MASALİMOV, Riyaz “*Natsional-Kommunizm (SultanGalievizm) i Natsional-Demokratizm (Kemalizm) Kak Dva Varianta Modernizatsii Turskogo Mira*”, **Gısap History and Philosophy**, Sayı: 9, June 2016.
- MCMEEKİN, Sean I. **Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Rolü**, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- MURGUL, Yalçın “*Osmanlı Devleti İçin Bolşevik İhtilali Neyi İfade Ediyor?*”, **ÇTAD**, Yıl:13, Sayı:26, Güz 2017.

- MÜEZZİNOĞLU Ersin - İsmail Şahin, “Lokarno ve Musul Kışkırcısında Türk Dış Politikası”, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 4, Cilt: 5, 2016, s. 641-676.
- MÜTERCİMLER Erol, **21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.
- NADEİN V.A. Raevskiy, “Vliyanie İdeologii Rossiysko-Turetskie Otnoşeniya”, **Rossiysko-Turetskie Otnoşeniya: 2002-2012 Godı**, Redaktor: V.A.Avatkov, MGİMO-Universitet, Moskva, 2013.
- NAZARBAYEV, Nursultan, “Kazakistan Ekonomikalık, Elevmettik Jene Sayasi janaru Jolında”, **Kazakistan Respublikası Prezidenti Nursultan Nazarbaevtin Kazakistan halkına Joldavı**, Atamura, Almatı, 2005
- ÖNDER, Zehra **II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.
- ÖZBAY, Fatih “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri:1992-2010”, **Bilge Strateji**, Sayı:4, Cilt:2, Bahar 2011.
- ÖZDEMİR, Haluk “Türkiye'nin “Sınır ülke” Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı:33, 2008/1.
- ÖZEL, Sabahattin “Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:12, Yıl:1998.
- ÖZKAN Gökhan, “Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-Nato-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12/1, 2010
- ÖZSOY İsmail, “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler”, **Bilgi**, Sayı:39, Güz/2006.
- PAİN, Emil “İranskaya İli Turetskaya? Sravnitelniy Analiz Modeley i Sotsialnih Usloviy Upravlyaemoy Modernizatsii”, **Drujba Narodov**, No: 10, 2011.
- PAPAVA, Eldar İsmailov-Vladimir **Tsentrlnaya Evraziya Geopolitiçeskie Pereosmıslenie**, İzdatelskiy Dom CA & CC Press, Stokgolm, 2010.
- PARUBOÇAYA, E. F. “Sammitı Turkskih Gosudarstv (1992-2001gg.) Realnaya Platforma ili Dlya Sblijeniya?” **Vestnik Volgogradskaya Universiteta**, No:1(19), Seriya:4, 2011.
- PERİNÇEK, Mehmet **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- PERİNÇEK, Mehmet **Türk-Rus Diplomasisinde Gizli Sayfalar Siyaset-Askeriye-Ekonomi-Kültür-Bilim-Spor**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- POTSKHVERİYA, Boris B. “1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

- RAEVSKİ, Viktor Nadein “*Rusya ve Türkiye: İdeoloji ve İşbirliği*”, **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013.
- RAHMULLİNA, G.Z. “*Turskiy Faktor V Protsesse İntegratsii Stran Tsentralnoy Azii*”, **Kaspiyskiy Region: Politika, Ekonomika, Kultura**, No:4(25), 2010.
- RASULZADE, M. E. **O PanTuranizme v Svyazi Kavkazskoy Problemoy**, İzdanie K. N. K. Parij, 1930.
- SANDER, Oral “*Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye*”, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- SANDER, Oral **Türkiye’nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- SARAY, Mehmet **Atatürk ve Türkistan Türkiye ve Türkiye Haricinde Yaşayan Türkler**, Acar Yayınları, İstanbul, 1988.
- SARAY, Mehmet **Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türkistanda Dil ve Kültür Birliği**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- SARAY, Mehmet **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- SARAY, Mehmet **Türk-Rus Münasebetleri’nin Bir Analizi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998.
- SEMİZ Yaşar -Bırol Akgün, “*Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri*”, **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:14, 2007.
- SİLANTEVA, M. V. “*Panslavizm i PanTürkizm v Svete Evrointegratsii*”, **İzvestiya İrkutskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, No:2 (7), 2011.
- SOTNİCHENKO, Aleksandr “*Avrasya’da Türkiye ve Rusya: Dış Politikada Temel Anlaşmazlıklar*”, **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013.
- SÖNMEZ, Sait “*Yeni Batıcılık Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi’nin Doğu Batı Politikaları’nın Analizi*”, **Gazi Akademik Bakış**, Sayı:6, Cilt:3, Yaz 2010.
- ŞKİRA, N. V. “*PanTurkizm, PanTuranizm, “Neoosmanizm” i Ekonomičeskie İnteresı Rossii i Turtsii*”, **İzvestiya RGPU İmena A. İ. Gertsena**, No:165.
- TACİBAYEV, Raşid **Kızıl Meydan’dan Taksim’e Siyasette, Kültürde ve Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri (1925-1945)**, Truva Yayınları, 2004.
- TAŞTAN, Yahya Kemal “*Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya’da Kimlik Arayışları*”, **Türkistan İncelemeleri Dergisi**, XXII/I, Yaz 2012.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 27 Şubat 1338 (1923), Devre: 1, Cilt: 3.
- TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:23, Cilt:51, Yasama Yılı: 4, TBMM Basımevi, Ankara, 2010.

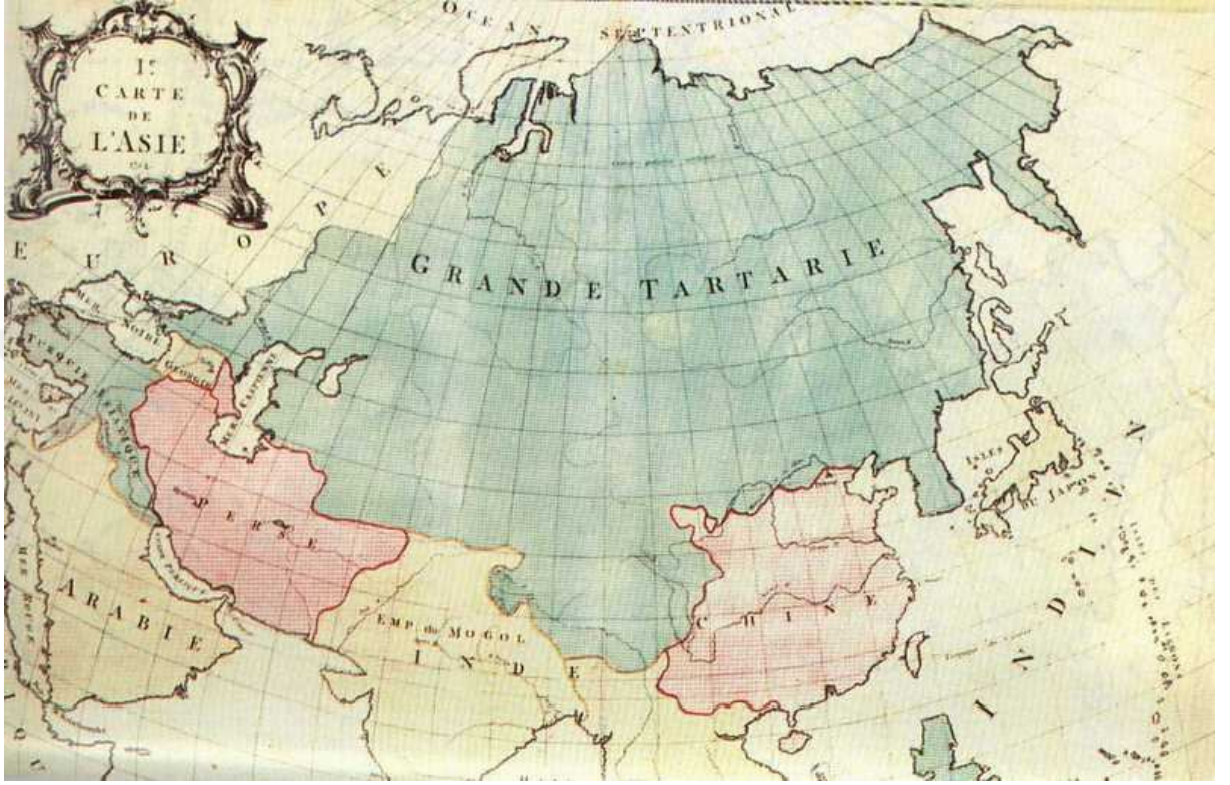
- TELLAL Erel, “1919-1923 Sovyetlerle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt: 1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- TELLAL Erel, “1923-1939 SSCB’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt: 1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- TELLAL Erel, “Avrasya’da Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Derleyenler: Mustafa Aydın-Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.
- TELLAL Erel, “Rusya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt: 2, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- TELLAL Erel, “SSCB’nin Dağılma Sürecine İlişkin Bazı Saptamalar”, **Prof. Dr. Ömür Sezgin’e Armağan Siyasal’da Bir Ömür**, Derleyenler: Duygu Türk-Zafer Yılmaz, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2014.
- TELLAL Erel, “SSCB’nin Türkiye’den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası bir Değerlendirme”, **Cevat Geray’a Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2001.
- TOŞENKO, J. T. “Kak Jit Vmeste, Jivya Vroz”, **Sotsiologičeskie İssledovaniya**, No:3, 1996.
- TROİTSKIY E. F., “Politika Turtsii v Tsentralnoy Azii (1992-2000 gg.)”, **Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, No:328, Noyabr 2009.
- TÜRK, Fahri “Azerbaycan ve Orta Asya’da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007)”, **Bilig**, Sayı:51, Güz 2009, s.213.
- Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara; 2013.
- ULÇENKO N. Yu. -P.V.Şlıkov, **Dinamika Rossiysko-Turetskih Otnoşeniya V Usloviyah Narastaniya Globalnoy Nestabilnosti**, İV RAN, Moskva, 2014.
- URAZOVA, Elena “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten-İşbirliğine Türk-Rus İlişkileri: Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları”, **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, Editörler: Haydar Çakmak-Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2013.
- USLUBAŞ, Fevzi **İmparatorlukların Bataklığı**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005.
- VALEREVIÇ, Olyunin Sergey “Svetkost i Religioznost: Kraeugolnie Kamni Turetskoy Natsionalnsot İdentiçnosti”, **European Researcher**, No:1 (3), 2011.
- VARTAZAROV L.S. -P.V.Stegniy, **Turtsiya: Novaya Rol V Sovremennom Mire**, TSESA RAN, Moskva,2012.
- YAPICI, Utku **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.

- YAPICI, Utku **Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik: Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Örnekleri**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.
- YERASİMOS, Stefanos **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, Çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- YERASİMOS, Stefanos **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Millî Mücadele”ye**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979.
- YERASİMOS, Stephane **Türkler Doğu ve Batı, İslâm ve Laiklik**, Çeviren: Temel Keşoğlu, Doruk yayıncılık, Ankara, 2002
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal *“İngiliz Belgelerine Göre Türk-Sovyet İlişkileri (1960-1980)”*, **VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi, Cilt: 2**, Çeviren: Erdem Ünlen, Yayına Hazırlayan: Merve Uğur, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017.
- YEVGENYEVİCH, Vladimir Polyakov -Vefa Kurban, *“SSCB-Türkiye. Gerçekleşmeyen Savaş”*, **Turan Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 18, Cilt:5 Yıl: 2013.
- YİĞİT, Ali *“Avrupa'nın Sınırları ve Türkiye'nin Avrupa'ya Göre Konumu”*, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, Temmuz 2010.

EKLER

Ek 1

Asya haritası. Haritada Türkiye'nin de mavi renkle gösterildiği bölge "Büyük Tatar" olarak adlandırılmıştır. Kaynak: <https://www.stolenhistory.org/threads/tartary-an-empire-hidden-in-history-it-was-bigger-than-russia-once.40/>

Ek 2

Merkezî Asya/Türkistan (Taralı Alanlar Dâhil)

Kaynak: <http://asiarussia.ru/news/11278/>

Ek 3

Türkistan Haritası

Kaynak: <http://www.foto.kg/maps/864-karta-turkestana.html>

Ek 4

Avrasya Haritası

Kaynak: <http://karty-mira.ru/karta-evrazii.htm>

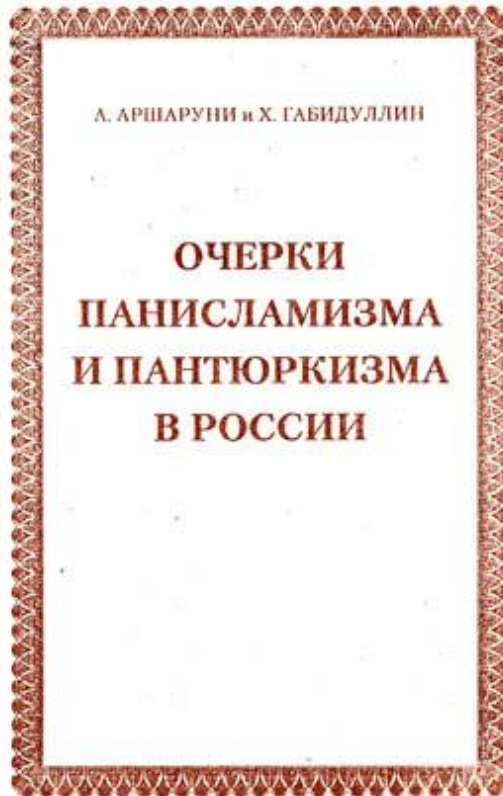
Ek 5

Avrasya Haritasi

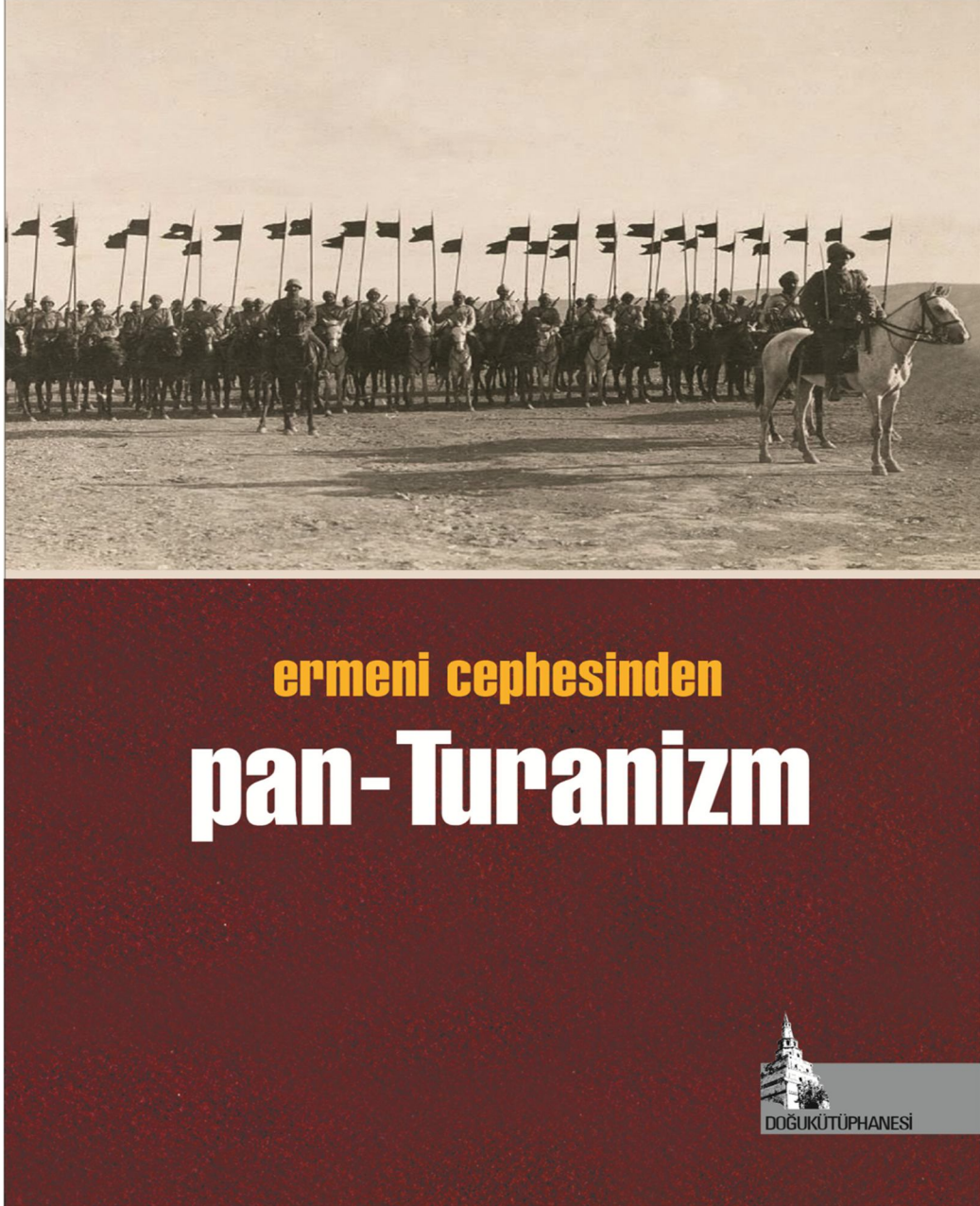
Kaynak: <http://users.rowan.edu/~mcinneshin/101/week02.htm>

Ek 6

1931 yılında A. Arşaruni ve H. Gabidullin tarafından yazılan “Rusya’da PanTürkizm ve Panİslâmizm Üzerine Denemeler” adlı PanTürkizm ve Türkiye karşıtı kitabın kapağı

Ek 7

Zare Vand Nalbantyan tarafından yazılan PanTürkizm ve Türkiye karşıtı kitap

Библиотека Национальной Мысли

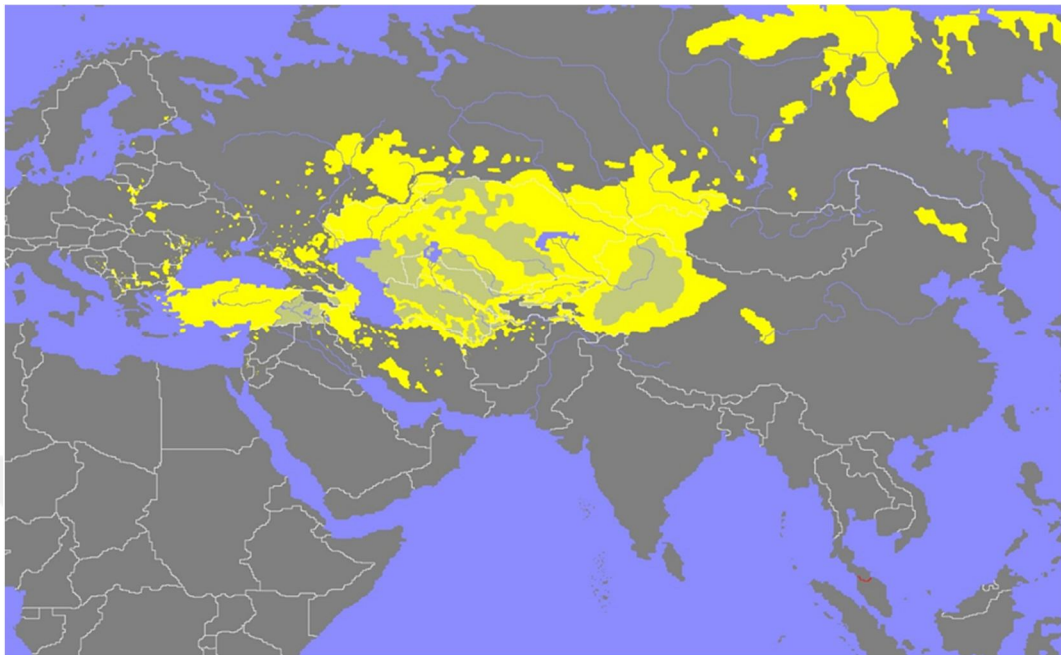

ШАГАН НАТАЛИ

**ПАНТЮРКИЗМ
ОТ АНКАРЫ ДО БАКУ**

Şagan Natali tarafından yazılan PanTürkizm ve Türkiye karşıtı “PanTürkizm Ankara’dan Bakü’ye Kadar” adlı çalışma

Ek 9

вековая угроза великий туран
ASIRLIK TEHDİT BÜYÜK TURAN

Ek 10

Геополитический проект «Великого Турана»
«BÜYÜK TURAN»IN JEOPOLİTİK PROJESİ

Ek 11

A. ZEKİ VELİDİ TOGAN

Bugünkü

TÜRKİLİ
(TÜRKİSTAN)

ve yakın

TARİHİ

Cilt I

BATI ve KUZEY TÜRKİSTAN

2. Baskı

İstanbul - 1981

Türkili - Bilik
No. 6

A. Zeki Velidi Togan

TÜRKİLİ HARİTASI
VE
ONA AIT İZAHLAR

12.58
572t
943
.1

İSTANBUL-ALÂEDDİN KIRAL BASİMEVİ 1943

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. Dizi – Sayı 161

TÜRKİSTAN DEVLETLERİNİN MİLLÎ MÜCADELELERİ TARİHİ

DR. BAYMİRZA HAYİT

3. Baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ – ANKARA

2004

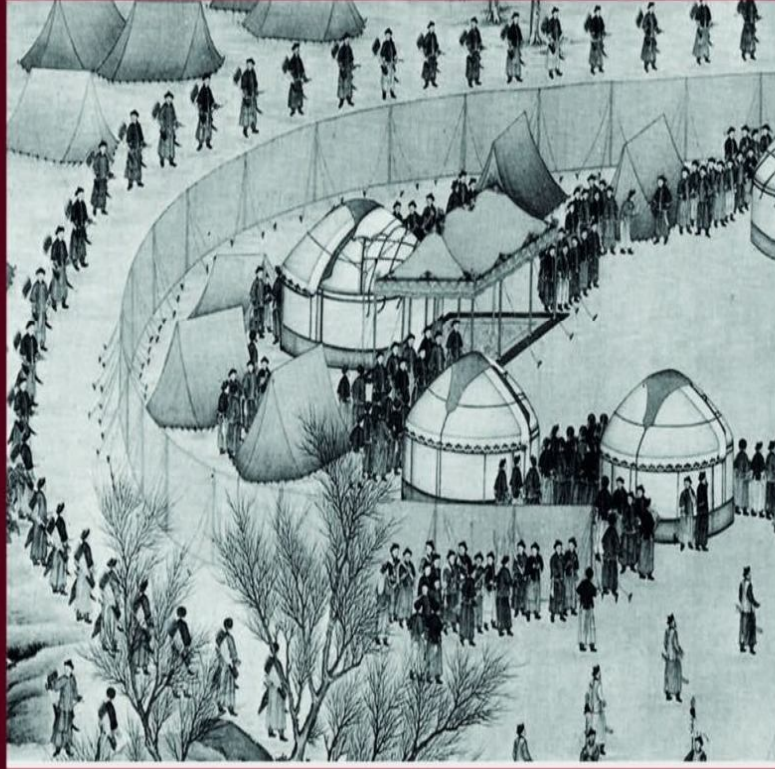

Sovyet dönemi Türkistan tarihinin birincil kaynaklarından olan Mustafa Şokay'ın yazdığı "Türkistan Sovyet İktidarı Altında" adlı kitap

Ek 15

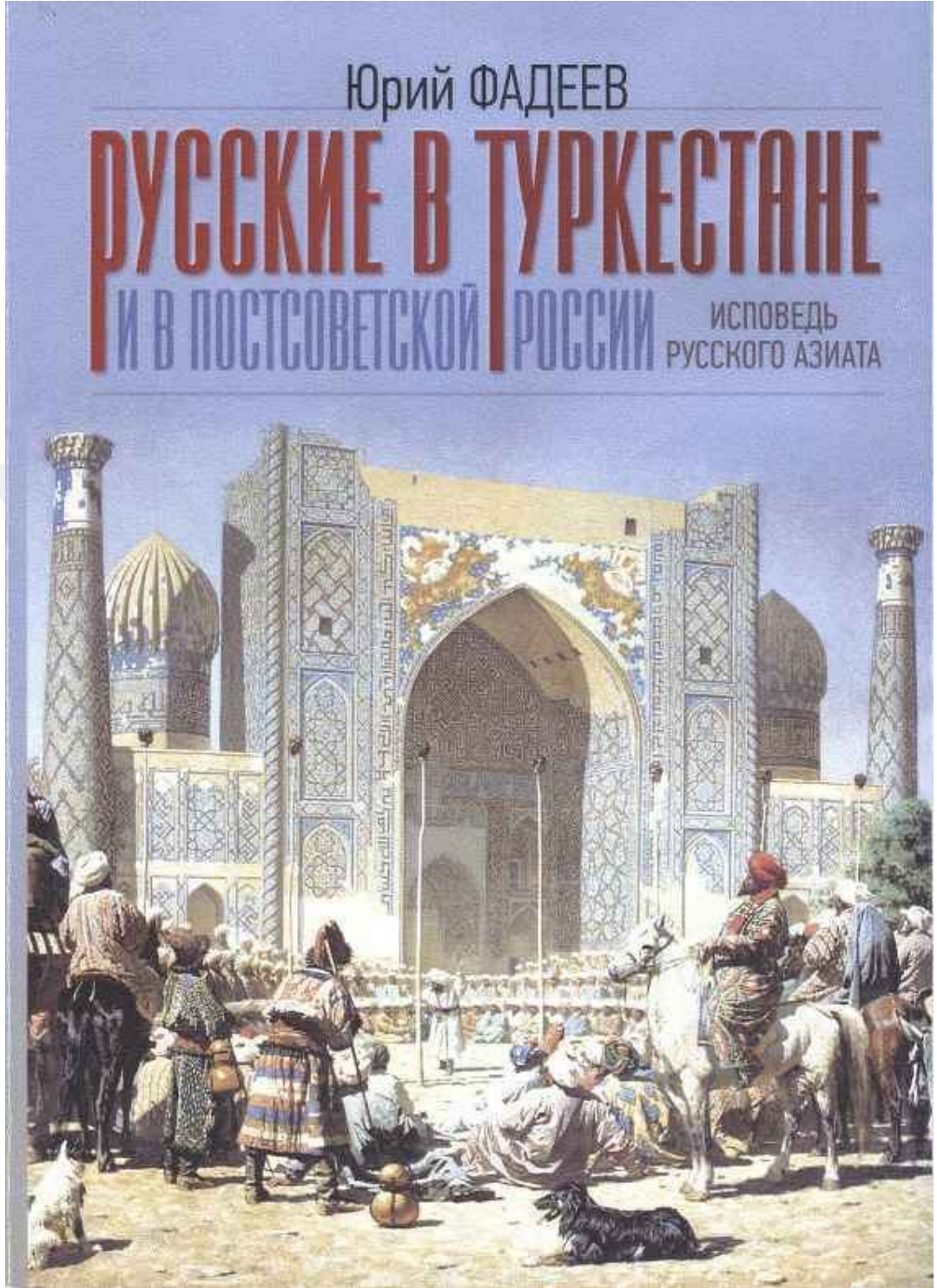
W. Barthold

TÜRKİSTAN HALKLARININ TARİHİ

Çev: Gülnisa Aynakulova

astana
yayınları

Yuriy Fadeev tarafından kaleme alınan Türkistan'da ki Ruslar ve Sovyet Sonrası Rusya'da Asyalı Rusların Günah Çıkarması adlı kitabı

